

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Історико – юридичний факультет
Кафедра Історії України

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки
Напрямок підготовки: 014.03 Середня
освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

Промислове середовище Ніжина у 50 – 80 - х рр. ХХ ст.: вплив на повсякденне життя робітників та інфраструктуру міста (На матеріалах “Ніжинсільмашу” та Механічного заводу)

Луценко Владислав Вячеславович

Науковий керівник:

**к. і. н., доц. каф. Історії України Страшко Євгенія
Матвіївна**

Рецензент _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Рецензент _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту:

_____
_____

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

м.Ніжин – 2021 рік

Анотація

У магістерському дослідженні на основі архівних матеріалів та матеріалів краєзнавчої періодичної преси аналізується вплив промислового середовища міста Ніжина на розвиток інфраструктури в II половині 1950 рр. – поч. 1980 рр..

У першому розділі на основі загального економічного розвитку УРСР на прикладі заводів «Ніжинсільмаш» та «Механічний» відображено ключові регіональні особливості промислового середовища. У другому розділі викладено теоретичний матеріал планування забудови мікрорайонів міста та практичний огляд проблем, які виникали при зведенні інфраструктурних об'єктів. Третій розділ присвячено повсякденним практикам та робітничому середовищу, яке було ключовим елементом на виробництві. У четвертому розділі аналізуються ключові девіантні прояви в поведінці працівників та шляхи боротьби з ними.

Ключові слова: «Ніжинсільмаш», «Механічний», «інфраструктура», «промисловість», «повсякдення», «девіації», «хрущовка», «робітники».

Annotation

In the master's thesis the author, on the basis of archival materials and materials of local lore periodicals, analyses the way the industrial environment of Nizhyn influenced the development of the infrastructure in the period of the second half of the 1950s – the beginning of the 1980s.

Chapter 1 reveals key regional peculiarities of the industrial environment, which are based on the example of plants «Nizhynsilmas» and «Mekhanichni» in the context of the general economic development of the USSR. Chapter 2 contains the theoretical material on the construction planning of the city neighborhoods and the practical overview of the problems which appeared during the process of building infrastructural objects. Chapter 3 is dedicated to everyday practices and the working environment, which was fundamental for the process of production. In Chapter 4 key cases of workers' deviant behavior and ways to deal with them are analyzed.

Key words: «Nizhynsilmas», «Mekhanichni», «infrastructure», «industry», «everyday practices», «deviations», «khrushchovka», «workers».

Перелік умовних позначень та скорочень

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

НАТО - North Atlantic Treaty Organization

США – Сполучені Штати Америки

ЗМІ – Засоби масової інформації

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського союзу

ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної партії України

КПУ – Комуністична партія України

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України

Держплан – орган Державного планування

Держпостач – орган Державного постачання

НТР – Науково – технічна революція

БМУ “Промбуд – 3” – Будівельно монтажне управління “Промислове будування – 3”

Спецбудівці СУ – Спецбудівці Спеціального управління

Промжитлобуд – 3 – Промислове житлове будівництво

Ніжинпромжитлобуд – Ніжинське промислове житлове будівництво

Ніжинсільмаш – Ніжинське сільське машинобудування

НДР – Німецька Демократична Республіка

ГТО – “Готов к труду и обороне”

Профтехучилище – Професійно технічне училище

КЗпП – Кодекс законів про працю

ЗМІСТ

Вступ.....	5-20
Розділ I “ВАЖКОБУДИ” “НІЖИНСІЛЬМАШ” ТА “МЕХАНІЧНИЙ” ЗАВОДИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ (1953 – 1985рр.).....	21-32
Розділ II “НІЖИНСІЛЬМАШ” ТА “МЕХАНІЧНИЙ” ЗАВОДИ, ЯК ОСЕРЕДКИ МІКРОРАЙОНІВ МІСТА ТА ІНФРАСТРУКТУРИ БЛАГОУСТРОЮ.....	33-59
Розділ III ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ РОБІТНИКІВ ТА ІНЖЕНЕРНО – ТЕХНІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ СІЛЬМАШУ І МЕХАНІЧНОГО ЗАВОДІВ.....	60-72
Розділ IV “СЯК – ТАК, АБИЯК”:ДЕВІАЦІЇ ТА НОРМИ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД РОБІТНИКІВ.....	73-84
Висновки.....	85-92
Список використаних джерел та літератури	93-106
Додатки.....	107-122

Вступ

У наш час актуальним є дослідження історії повсякденності різних людської цивілізації епох і періодів. Зазвичай, склалася така тенденція, що історією найперше вважалася політична, економічна та військова галузі суспільства. Рівень життя населення безпосередньо залежав від економічних ефектів у країні. Економіка СРСР носила постійний хвилеподібний характер розвитку, що породжувало проектування цих змін на рівень життя населення. Аналізуючи поняття “повсякденності” можна виокремити декілька протиставлень які формують розуміння дефініції: 1) повсякденність як протилежність святу; 2) повсякденність як рутину; 3) повсякденність як трудовий день; 4) повсякденність як приватне життя. Всі ці аспекти потребують ретельного вивчення та розгляду. Процес же “оповсякденювання” історичної дійсності – це всього лиш інструмент, який дозволяє уточнювати й ускладнювати існуючі моделі минулого. На нашу думку повсякденність проявляє себе у системі зв’язків, стосунків, що сполучають між собою різні сфери життя. Саме тому дана тема на сьогодні є актуальною і мало вивченою.

На тепер однією із важливих проблем на пострадянському просторі є житлові будинки, побудовані за часів Хрущова та Брежнєва, так звані “хрущовки” та “брежнєвки”. Вони були споруджені як тимчасові і призначені для подолання кризи житлового будівництва в СРСР на строк 50 років. Неважко поррахувати, що термін експлуатації даних будинків уже давно вичерпався і багато з них є аварійними. Підсилює актуальність й те що періодично в засобах масової інформації висвітлюються ідеї та проекти про знесення даних будинків. Особливо гострим стоїть питання проблем, які виникали при спорудженні квартир, що будувалися швидкими темпами і часто без дотримання архітектурних вимог та вимог експлуатації. Недотримання належних умов забудови і вихід строку експлуатації будинків на сьогодні призводять до обвалів, руйнувань та тріщин на фасаді.

Актуальність дослідження підсилює ще те, що економіка СРСР спиралася на важку промисловість та існувала в постійному стані військової готовності до війни з країнами НАТО. В той же час легка промисловість носила характер додаткового приладу і теж в лічені години могла перейти на військові рейки і забезпечення армії продуктами харчування та одягом. Тому виникав дисбаланс між легкою і важкою промисловістю, який переважав у сторону важкої. Зрозуміло, такий поділ відбився на всіх галузях промисловості країни, а особливо на житті звичайних радянських людей. Не менш важливе значення для актуальності нашого дослідження надає роль тоталітарної системи, яка постійно своєю пропагандою нав'язує населенню думки про те, що Радянський Союз ніби виграє економічне змагання із США, що рівень життя в СРСР постійно зростає в порівнянні з країнами Північної Америки та Західної Європи. І в такий спосіб населення, яке немало альтернативи, щоб порівняти та дізнатися про реальний рівень життя на Заході вірило в процвітання СРСР. І ще один момент для підсилення актуальності є те, що північний сусід України, який у 2014р. спровокував конфлікт на Сході країни, постійно використовує в своїй пропаганді культ та ідеал Радянської доби, як ідеологічну зброю беручи до уваги лише ті риси, які необхідні для розв'язання конфлікту та відродження "могутності СРСР". І тим самим, спираючись на основний прошарок малоосвіченого населення, яке ще застало Союз, і не може пристосуватися до нових реалій життя. Тому наше дослідження є актуальним для сучасної історичної науки.

Історіографія проблеми. Розглядаючи історію промислового розвитку СРСР, варто найперше брати до уваги економічний аспект. Економіка країни постійно йшла екстенсивний шляхом із суттєвими недоліками і та проблемами. Вивченнями економічних питань займалися вітчизняні та зарубіжні вчені. До зарубіжних варто віднести: Л.И.Абалкин[108], Р.М.Гусейнов, А.Семенихина[102], Чунтулов В.Т., Кривцова Н.С., Чунтулов А.В[149], Ясин Е.[157]. Їм вдалося залучити до своїх праць велику кількість архівних, економічних та статистичних матеріалів. Використання матеріалів архівного

фонду Москви дає нам широке розуміння та усвідомлення статистичних даних об'ємів виробництва та розвитку економіки СРСР і окремих регіонів. Наступний вчений М.Липкин у своїй праці “Европейская интеграция и советские экономические инициативы (1950-е – первая половина 1970-х годов)” [129], зміг продемонструвати нам аналіз розвитку Європейських тенденцій та Радянської економічної ініціативи. Історику – економісту вдалося порівняти між собою моделі розвитку економік Заходу та СРСР і на фоні порівняння показати всі прогалини та недоліки, які суттєво вплинули на економічний добробут.

До вітчизняних досліджень варто віднести таких авторів як: О.Д.Бойко[89], вченому вдалося створити підручник в якому поєднано всі віхи історії України. При розгляді історії УРСР він виокремив ключові характерні тенденції за якими розвивалася країна. Встановив ряд закономірностей які призвели до краху СРСР. Наступним вагомим історіографічним нарисом є “Економічна історія України”[107]. Написана в роки Незалежності та ґрунтовно вміщена в кількох томах. Колектив вчених використав у своєму дослідженні велику кількість архівних матеріалів з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Саме даний фонд дозволив їм системно розглянути економічні зміни які відбувалися на протязі великого проміжку часу історії України. Сергєєв В.[145] дослідник надає ґрунтовний аналіз економічного співробітництва союзних країн Радянського союзу. Для нас робота цікава аналізом взаємозв'язків між різними країнами та взаємовпливом цих країн на економіки один – одного.

Тривалий час повсякденна історія залишалася поза увагою дослідників. Лише з 50 – х рр. ХХ ст. французька школа “Анналів” відкрила світові поняття та явище повсякденної історії. Основоположники школи М.Блок та Л.Февр були проти обмеження історії в політичних, економічних чи військових рамках. Головна їхня ідея – це вивчення глибинних причин дій та вчинків людей, що спонукали розвиток нового вчення про ментальності. Сам термін “повсякденність” в історичну науку ввів – Ф.Бродель. Він запропонував

розглядати усі історичні процеси з двох точок зору: матеріальної (предметні) і нематеріальної (непредметні). Саме нематеріальний рівень вчений визначив як “структури повсякденності”. У своїй праці “Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст.” вчений зауважив, що “... вивчати речі – їжу, житло, одяг, предмети розкоші, знаряддя, грошові кошти, плани сіл та міст – це одне слово, все, що служить людині – це єдиний спосіб відчуття її повсякденне існування”[91, с.103].

Продовжили досліджувати історію повсякденності в Німеччині 70 – 80 – х рр. Увага вивченню повсякденності була обумовлена протистоянням фашизму та необхідністю реконструкції історичних знань. Головним рушійним фактором стало бажання істориків у співпраці із психологами з’ясувати мотиви підтримки та відданості пересічних людей фюреру. В.Ульріх у 1985 р. Закликав істориків повертатися до аналізу “... маленьких світів людей...” – даний заклик отримав назву “історія повсякденності” або “історія знизу”. Н. Еліас першим спробував визначити повсякденне життя, порівнявши його з не повсякденним. Цей метод вимірювання залишається актуальним на сьогодні, і вчені активно його використовують. У Німеччині у 1980 -х роках історія повсякденного життя була глибоко розвинена. Історики намагалися описати та дати визначення слову “повсякденність”[131, с.60]. Їхні ідеї зробили великий вплив на його подальші дослідження не тільки в історії, але й в інших науках. Агнес Хеллер, дослідниця історії повсякденного життя Німеччини, наголосила, що найважливіше у повсякденному житті - це індивідуальне відтворення. Згідно з її визначенням, "повсякденне - це низка видів діяльності, які індивіди здійснюють для свого відтворення, тим самим створюючи умови для суспільного відтворення". Її ідеї були розвинені і доповнені іншими істориками (зокрема, П. Боршайдом), і в результаті був зроблений висновок про те, що повсякденність - це світ всіх людей, в якому повинні досліджуватися не тільки матеріальна культура, харчування, житло, одяг, але і повсякденна поведінка, мислення і переживання. [131, с.59]. З огляду досліджень німецької історіографії автор бачить, що увага спрямувала багато зусиль для розвитку історії повсякденності організовуючи

майстерні фахівців та любителів історії які досліджували повсякденність на регіональному рівні.

Окремо варто звернути увагу на специфіку досліджень історії повсякдення в радянській історіографії. Її особливістю стало те що історія повсякденності була формалізована та зведена до терміну “радянський спосіб життя”. Даний аспект обмежувався дослідженнями суто господарського життя й побуту населення. Лише з проголошення так званих “гласності” та “перебудови” почали повноцінно використовувати термін “повсякденність”. Першими почали вивчати дану проблему історики галузевих інститутів РАН Ю.Л.Безсмерний та А.Я.Гуревич. Вони в своєму альманасі “Одіссей” та “Казус” закликали істориків звернути увагу на дослідження маловідомих фактів із історії побуту та робочого часу звичайного пересічного громадянина.

Аналізуючи сучасну новітню історіографію, її можна структурувати у дві великі групи – це російське та українське історіописання. Для більшості українців історія повсякденності теж була маловивченою галуззю загальної історії. Підпорядковуючись марксистсько – ленінській методології, проблеми повсякдення вивчалися лише в рамках “дозволених” досліджень. З української історіографії варто відмітити праці таких істориків, як Н.Плискевич[133], Баран В.К.[87], Даниленко В.М.[103],[154]. Дані історики розглядали Україну 50 – поч. 80 – х р. у складі СРСР, як період системної кризи та падіння соціальних норм розвитку суспільства. Професор О.Коляструк звертає увагу на те, що предметом вивчення історії повсякденності є історія казусів, ментальностей та особистих переживань людей[120, с.95]. Історик – О.Удод вважає, що історія повсякденності це людинознавча наука яка взагалі відокремлена і має свою методологічну базу. Головна думка історика, що не людина для суспільства, а суспільство для людини[147, с.2]. Тевікова В.[146], Штейнле О.[154], Орлов И.[140] спрямовують свій дискурс саме на соціальні аспекти досліджень історії СРСР та їхні прояви у поведінці пересічних людей. Ліпкан А.[158] простежив розвиток радянського суспільства в добу “відлиги”, яка стала для людей найбільш реформаційним періодом в історії СРСР. Дослідники історії

повсякденності Радянського Союзу залучають до свого історичного нарративу психологію і намагаються простежити зв'язки між поведінкою людей та проявами суспільної та індивідуальної психології. Так, О.Янковська[153],[154],[155],[156] комплексно аналізує хрущовські реформи, зосередивши увагу на соціальних реформах, які суттєво змінили радянське суспільство. Дослідниця дійшла висновку, що реформування суспільства було необхідним та важливим кроком для поліпшення життєвого рівня населення. Їй вдалося залучити до своєї праці архівні матеріали та статистичні дані для порівняння життєвого рівня населення сталінських часів та хрущовської “відлиги”. Український історик – урбаніст Я.Гирич[97] займається дослідженням впливу урбаністики на розвиток суспільства СРСР. В своїх працях аналізує проблеми забезпечення населення Радянського Союзу житлом та наслідки, до яких призвела швидка урбанізація країни. Вчений комплексно розглядає урбаністичний рух як такий, що спричинив перекис у розвитку суспільства і зменшення кількості сіл на території України, які з давніх часів були осередками, де зберігалися українські традиції. У свою чергу, зменшення кількості сіл спричинило зростання міського населення і виникнення нагальної житлової проблеми. Історики О.Лук'янець[130] та А.Мельник[133] концентрують свою увагу на дослідженні історії масової побудови “хрущовок” в містах СРСР. Увага даних вчених спрямована безпосередньо на забудову міст, планування та розвиток інфраструктури. В зазначених працях присутня велика кількість державних постанов, які проаналізовані та розглянуті в контексті будівництва та прискореного розвитку соціалізму за часів Радянського союзу. Окремо автор зосередив увагу на праці Каганов Ю. О. “Конструювання “радянської людини” (1953–1991): українська версія.”[114]. Дослідник використав у своїй праці велику кількість архівних матеріалів, спогадів очевидців, які жили в період існування СРСР та підпадали під вплив прищеплення цінностей комунізму через: освіту, ЗМІ та масову культуру. Науковець на конкретних прикладах показує всю суперечність радянських цінностей. Особливо увага зосереджується на протистояннях і спротиву

радянській на початку утворення СРСР та постійному контролю з боку влади над українцями.

Зарубіжна історіографія має свої особливості, які проявляються в наступних тенденціях історіописання. Тема корупційних схем і розкрадання державного майна досить популярна сьогодні. Корупцію як масове явище радянської епохи досліджує А. Манько[132]. Особливу увагу він приділив нормативним документам, за допомогою яких влада боролася з корупцією. Історик доводить в своїх працях те що боротьба з корупцією була лише формальним і показовим дійством в СРСР для залякування. В реальності всім були відомі випадки розкрадання із заводів речей на всіх рівнях соціальної драбини. Т. Кондратьєва розглядає різні аспекти корупції в сталінську епоху, які зачіпала в своїх дослідженнях. Саме від сталінських часів дослідниця виводить витoki корупції на території СРСР. А. Константинов “Корумпована Росія” [124], А. Кирпичников “Російська корупція”[116], Е. Жирнов “Члени Верховного суду брали хабарі”[110]. Дані автори вважають корупцію невід’ємним елементом радянської системи. Вони сходяться на думці, що без існування корупційних схем, які тягнулися ще з часів середньовіччя, Радянський Союз не міг існувати в подальшому. Даний факт вони пояснюють тим, що утворення СРСР як країни відбулося збройним шляхом і підтримка постійного порядку продовжувалася постійним насадженням влади. Влада в свою чергу, яка користувалася привілейованим становищем, постійно отримувала додаткові кошти і блага, якими некористувалися звичайне населення. Вчені залучають до своїх досліджень психологічну інтерпретацію і пояснюють даний факт через призму психології, де в людини із покоління в покоління передаються знання турбуватися про себе і всіма методами використовувати своє і чуже положення в суспільстві. Г.Жамгарян[109], А.Кимерлінг[117], М.Клинова[118] розглядають історію корупції, алкоголізму та прогульництва на регіональному рівні та вписали дані прояви в загальноісторичний контекст СРСР. Їм вдалося встановити причинно –

наслідкові зв'язки, які вплинули на прояви девіантної поведінки робітників, та простежили реакцію з боку керівництва заводу і держави.

Специфічним історичним джерелом для нашого дослідження слугує спеціалізована література з архітектурного спрямування - В. В. Бабуров, П. И. Гольденберг, Л. С. Зелеская “Планировка и застройка городов”[141], Т. Ф. Панченко “Містобудування. Довідник проектувальника”[136], Эйнгорн А. Л. “Методика микрорайонирования территории города”[106], В. Я. Вольфензон “Вопросы планировки и застройки городов за рубежом”[96]. Для дослідження були залучені праці часів СРСР та сучасні дослідження радянських міст. В працях виданих в Радянському Союзі ґрунтовно зазначається про перевагу будування нових міст за типом микрорайону. Історіографічний аналіз показав, що в даних працях присутній доволі великий пласт технічної інформації. Варто зауважити, що технічна інформація підкріплюється таблицями в яких надається пояснення термінів та цифр якими користувалися архітектори при спорудженні міст.

Також взято до уваги економічну працю “Ніжинщина (історико – економічний нарис)”[138] дане дослідження надає нам деякі статистичні дані, які розширюють та показують розвиток промисловості міста. Праця потребує певного критичного аналізу так як була надрукована в 1964р. і піддавалася марксистсько – ленінській методології. Тому деякі статистичні дані є завищеними.

Аналіз історіографії дає нам право стверджувати, що накопичено великий історіографічний пласт, але окремої спеціальної роботи, яка б висвітлювала на регіональному рівні вплив промислового середовища на робітників – немає. Історія повсякденності це доволі нова сфера досліджень, яка має перспективи розвитку та дозволяє ґрунтовно розкривати історичні події які відбувалися в той чи інший час.

Мета нашої роботи є спроба проаналізувати вплив промислового середовища міста Ніжина в II – половині 1950 рр. – поч.1980 рр. на розвиток інфраструктури.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання:**

- 1) Проаналізувати історіографію та вивченість даного питання;
- 2) Проаналізувати спектр історичних джерел заводів “Ніжинсільмаш” та “Механічний”
- 3) Розкрити основні тенденції розвитку СРСР в регіональному контексті;
- 4) Охарактеризувати загальний стан робітників даних заводів;
- 5) Дослідити процес формування житлових мікрорайонів та облаштування навколишнього середовища навколо заводів “Ніжинсільмаш” та “Механічний”;
- 6) Виокремити ключовий спектр девіантних проявів у повсякденній поведінці працівників;
- 7) Охарактеризувати основні шляхи боротьби із девіантними проявами серед працівників заводів.

Об'єктом нашого дослідження є промисловий розвиток та робітниче середовище заводів Ніжинсільмаш та Механічний в II – половині 1950 рр. – 1980 рр.

Предмет дослідження процес впливу промислового розвитку підприємств м.Ніжина на розвиток інфраструктури та прояви повсякденних практик робітників заводів.

Методологічна основа дослідження. Повсякденне буття ніжинців аналізується загальнонауковими методами (аналізу, синтезу, узагальнення та абстрагування). Важливим методом в основі дослідження є статистичний, який дозволяє простежити динаміку розвитку будівництва міста. До спеціально історичного методу відносимо історико – системний, який надає нам повністю цілісну картину розгляду промисловості міста Ніжина без відриву від загально радянської економіки. Показує повний спектр всіх економічних процесів які відображалися на загальнодержавному рівні та трансливалися на місцеву політику. Особлива увага зосереджена на історико – генетичному методі, який дозволяє автору розглядати історію УРСР в поступовому розвитку від 1953 – 1985рр. Порівняльно – історичний завдяки якому ми можемо порівняти рівень

життя населення СРСР та США. Метод порівняння дозволяє провести порівняння рівня життя жителів Ніжина з довоєнними роками. Також він надає змогу дослідити загально радянський рівень життя в СРСР. Історико – ретроспективний метод дає змогу відійти від сьогодення та поступово виділити найхарактерніші риси і тенденції розвитку суспільства.

Джерельна база дослідження. Зібрані автором матеріали дозволяють поділити джерела на дві групи. Першу з них становлять матеріали архівних фондів: Державного архіву Чернігівської області м. Чернігові (далі - ДАЧО). Автору вдалося опрацювати 5 справ. Фонд Р – 5036 має велику кількість постанов обласного компартійного комітету, які висвітлюють роботу заводів із критичної сторони, а саме пояснювальні записки директорів заводів, постанови щодо зауважень в роботі заводів. Цінність даних матеріалів в тому, що вони критикують роботу промислових підприємств м.Ніжина. Документи є фактологічним комплексом які висвітлюють та критикують адміністрацію заводу.

Важливим джерельним пластом є архівні матеріали фондів Ніжинської філії Державного архіву Чернігівської області у м.Ніжині(далі - НФ ДАЧО), автору вдалося опрацювати 23 справи. Матеріали фондів № Р – 6409 та № Р – 7002 Ніжинської філії державного архіву Чернігівської області репрезентують постанови, накази адміністрації та партійного керівництва заводу, бухгалтерські звіти, рішення контролюючих комісій. Цікавим для нас є матеріали щодо харчування робітників. Саме даний фонд висвітлює роботу системи заводського харчування. В ній вміщено типові меню та цінніки на обіди які працівники могли придбати в столовій.

Фонди № Р – 6793 та Р – 6409 висвітлюють постанови та розпорядження керівництва заводу, акти, скарги робітників. В даному фонді містяться деякі статистичні дані, але більшість із них фіксують в собі завищені показники і не мають критичного аналізу. В справах є значна кількість статистичних даних по девіантній поведінці робітників, але на протипагу статистиці в документах є невелика кількість постанов які впливали на вирішення і притягнення до

відповідальності працюючих. Зосереджена увага також на розвитку сполучної мережі комунального господарства, а саме: каналізаційних мереж міста, водопостачання, розвитку мережі лазень, перукарень та магазинів. Особливо увага в документах загострюється на доглядом за санітарною гігієною міста та благоустроєм новозбудованих будинків. Даний фонд корисний нам своєю фактажністю яка проявляється у постановах.

Фонд № Р – 7002 надає повний звіт статистичних даних по виробництву міста Ніжина та огляд контролюючих органів місцевого значення за роботою заводу. Також документи фонду містять детальну статистичну інформацію щодо стану будівництва міських дорожніх шляхів, тротуарів, розвитку системи вуличного освітлення, організації комунальних послуг (водопостачання та електроенергія) і озеленення територій. Значною інформативністю відрізняються статистичні дані щодо реалізації плану кооперативної забудови в місті. Так в тексті наводяться конкретні цифри для показу динаміки зростання кількості кооперативних будинків. До дослідження вдалося залучити архівний фонд № Р – 7627. Даний фонд містить матеріали та постанови комісій, які займалися питаннями прийняття в експлуатацію побудованих будинків. В ньому подається детальний опис відображення політики радянського союзу щодо причин переорієнтації на спорудження будинків до типових проектів на основі індустріально – промислового методу спорудження. З огляду на низку постанов та заходів які вміщені в фонді можна стверджувати, що розвиток промислового житла невідбувався гладко і виникали перешкоди у вигляді проблем із налагодження гармонійної роботи підприємств та людей. В справах у звітах йдеться про завершення будівництва з певними недоліками, але на ці недоліки закриваються очі, хоча вони мають значний вплив на подальшу експлуатацію споруди.

Специфічним джерелом є матеріали періодичної преси м.Ніжина. Газета “Радянський Ніжин” видавалася органом Ніжинського міського та районного комітетів КПУ, міської та районної Рад депутатів трудящихся Чернігівської області. Відновлена з вересня 1943 р. до 14 березня 1963 р. Надалі газета набула

назву “Під прапором Леніна”. У середньому виходила тричі на тиждень, тираж близько 3 тис. примірників. Автором опрацьовано випуски газет від 1953 – 1985рр. Газета містила велику кількість статей про життя міста та району, змагання трудящих, постанови ЦК Компартії України та місцевих органів радянської влади, будівництво та розвиток інфраструктури міста. В статтях газет вміщена велика кількість свідчень про невпинний розвиток системи громадського транспорту. Однак якщо співставляти періодичну пресу та архівні матеріали ми простежимо закономірність у відставанні розвитку транспортних шляхів із побудовою нових житлових кварталів. Ця тенденція спостерігається в архівних матеріалах та матеріалах газети “Під прапором Леніна” де в рубриці: “Листи до редакції” часто можна побачити тенденцію скарг жителів на довгий шлях до місця роботи. Періодична преса є найбільш оперативним джерелом у висвітленні політичної, економічної, повсякденної, культурної та наукової практики містян та приносить нам широкий спектр фактографічних даних. Саме в 1956 – 1957рр. спостерігається стрімке зростання місцевої преси, яка мала на меті ідеологічний вплив. Періодично в газетах було вміщено тексти партійних з’їздів, ухвали КПУ. Варто зауважити і той факт, що в залежності від історичного періоду в якому друкувалася газета, була і відповідна тематична рубрика в якій висвітлювалася певна партійна лінія яка диктувалася зверху. Так, в часи М.С.Хрущова в номерах газети регулярно зустрічаються статті спрямовані на антицерковну кампанію. В більш пізні часи антиалкогольні статті. І вже у період закінчення історії СРСР 1988 – 1991 рр. подавалася інформація про боротьбу з наркотиками на просторах країни.

Частково охоплено увагою епістолярний вид джерел, а саме листи до редакції газети “Радянський Ніжин” та “Під прапором Леніна”. Варто зазначити, що матеріали епістолярного жанру є унікальними джерелами особового походження. Ця джерельна група є важливою для відтворення тогочасних матеріально – побутових умов населення в основному вказуючи на недоліки радянської державної системи. Однак варто зауважити, що в газетах публікувалася досить обмежена кількість листів які проходили цензурний

огляд. І лише ті які не були надто критичними публікувалися в газетах. Також варто підкреслити таку тенденцію як виправлення недоліків про яких йшлося в минулому листі до редакції. Громадяни листи яких опублікували в газеті буквально через два три номери могли прочитати статтю відповідь де обов'язково проблема була вирішена.

Окремо виділимо щоденник прижиттєвих спогадів – М.С. Хрущова “Воспоминания. Избранные фрагменты” [148]. У ньому він описує дитинство і шлях, який він пройшов на фронтах Другої світової війни. Для нас особливо цінним є матеріал про забудову перших мікрорайонів типовими проектами доступного житла та удосконалення їх. Саме Хрущов як очевидець всіх змін надає нам інформацію про появу ідеї серед політиків та до втілення її у життя. Йому вдалося в своїх спогадах показати увесь процес затвердження ідеї і пошуку найоптимальнішого варіанту дешевого соціального житла для населення великої країни.

Також виокремимо щоденник ще одного очільника СРСР – Л.І.Брежнєва “Рабочие и дневниковые записи”[90]. У щоденниках вперше опубліковано робітничі та щоденникові записи Л.І. Брежнєва в період з жовтня 1964 по листопад 1982 рік. Дане історичне джерело вагомим, яке дозволяє сформулювати уявлення про різні аспекти партійно-політичної та державної діяльності Л.І. Брежнєва, а також події та маловідомі факти його особистого та сімейного життя. Видання має розгорнутий понятійний апарат. В додатках у томах вміщено відомості про основні дати життя та діяльності Л.І. Брежнєва, повний перелік його державних нагород (вітчизняних та зарубіжних) та перелік з'їздів партії, пленумів ЦК КПРС у 1952–1982 рр.

В окрему групу відведемо інтернет джерела які містять постанови ЦК КПУ, щодо контролю громадського порядку, будівництва та правил експлуатації житлових будинків. Дані джерела є інформативними та доносять ключову інформацію про організацію порядку серед громадян та регламентацію суспільної свідомості. Вони подають фактажний матеріал, який в поєднанні з

іншими джерелами дає змогу ґрунтовніше проаналізувати ситуацію в країні в цілому та на регіональному рівні зокрема.

Також в магістерському дослідженні використано енциклопедичні видання з історії України. Наприклад: “Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область”[112] та “Чернігівщина. Енциклопедичний довідник”[29]. Дані довідники формують загальний контекст розвитку промисловості міста та стисле уявлення про загальні тенденції розвитку Чернігівського регіону. В довідниках вміщена велика кількість коротких описів історичних подій, відомих осіб, історичної довідки про підприємства міста та фотографій.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1950 рр. – 1980 рр. Конкретніше можна виділити період від десталінізації та лібералізації (1953р.) до початку кризи СРСР – Перебудови (1983р.). Увагою охоплено приблизно 30 – річний період із історії Української РСР. Вибір даного хронологічного періоду можна пояснити спробою дослідити розвиток інфраструктури міста від початку будівництва до завершення масових будівничих процесів які суттєво вплинули на повсякденне життя робітників.

Наукова новизна роботи полягає в спробі написати окреме дослідження залежності розвитку промислового середовища та його впливу на інфраструктуру міста та повсякденні практики робітників.

Апробація магістерської роботи відбулася шляхом написання статей та участі у наукових конференціях.

Автор взяв участь у наступних конференціях:

1. Конференція молодих науковців НДУ імені М.Гоголя “Молоді науковці”. – Ніжин, 13 – 22 травня 2021 р. Тема доповіді: “Промислове середовище Ніжина у 50 – 80-х рр. ХХ ст.: вплив на повсякденне життя та інфраструктуру міста.”
2. Всеукраїнська наукова відеоконференція “Жінки в боротьбі за Україну”, приуроченої до 100 – річчя від дня народження активної учасниці дисидентського руху Лесі Коцюби. Ніжин, 18 березня 2021 р. Тема доповіді: “Радянська жінка – незамінна виробнича сила(на

матеріалах заводі “Ніжинсільмаш” середини 50 – початку 80 – х рр. ХХст.)”

Автор магістерської роботи з теми опублікував наступні статті:

1. Луценко В.В . Промислове середовище Ніжина у 50 – 80-х рр. ХХ ст.: вплив на повсякденне життя та інфраструктуру міста.// Вісник студентського наукового товариства: збірник наукових праць студентів. – 2021. – №24. С. 80 – 85
2. Луценко В.В. Вплив промислових підприємств м. Ніжина на інфраструктуру міста у сер. 50 – на початку 80-х рр. ХХ ст. (на матеріалах заводів «Сільмаш» та «Механічний»).//Історичний альманах: збірник наукових праць студентів історико – юридичного-факультету / за заг. Ред. Є.М.Страшко. – Вип. 14. – Н.: НДУ ім. М.Гоголя, 2021. С.39 – 51

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, а також додатків.

Розділ I. “Важкобуди” “Ніжинсільмаш” та “Механічний” заводи у контексті розвитку української економіки (1953 – 1985рр.) присвячений аналізу історичних умов розвитку регіональної економіки в загальному контексті СРСР та її впливу на населення.

Розділ II. “Ніжинсільмаш” та “Механічний” заводи, як осередки мікрорайонів міста та інфраструктури благоустрою розкриває головні теоретичні та практичні питання особливості будівництва житлових районів міста та облаштування їх навколишнього благоустрою.

Розділ III. Повсякденні практики робітників та інженерно – технічного персоналу у виробничій сфері Сільмашу і Механічного заводів аналізується робітниче середовище, розпорядок дня, рівень освіти працівників, огляд основних туристичних путівок та контакти заводів із іншими державами.

Розділ IV “Сяк – так, абияк”: девіації та норми поведінки серед робітників розкриває деякі аспекти аномалій та відхилень у житті робітників заводів та шляхи боротьби з ними.

Розділ I “ВАЖКОБУДИ” “НІЖИНСІЛЬМАШ” ТА “МЕХАНІЧНИЙ” ЗАВОДИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ (1953 – 1985рр.)

Після смерті Й.Сталіна 5 березня 1953р. в СРСР почався поступовий період лібералізації всіх сфер життя. 14 вересня 1953р. Першим секретарем ЦК КПРС було обрано М.С.Хрущов, який народився на етнічних українських землях в Курській губернії. З 27 січня 1938р. – 3 березня 1947р. займав посаду Першого секретаря ЦК КП(б)У. Сталінізм в своїй класичній тоталітарній формі вичерпав себе. До того ж громадяни, які брали участь у звільненні Європи від німецько – фашистських загарбників і вдихнули “запах свободи”. Терор перестав бути формою управління народом. Та і сам М.Хрущов у своїх спогадах писав: “...Після Сталіна ми отримали важку спадщину. Вся країна була зруйнована ... Була доведена до межі безперервних інвестицій в оборону. Військова промисловість розвивалася як вшир, так і вглиб. Велика армія тиснула на бюджет. Це коштувало чималих грошей. Велика кількість людських ресурсів була привласнена і могла була використана для розвитку мирної економіки...”[148].

За часи правління Сталіна машинобудівна, металообробна та енергомашинобудування в Україні досягли небачених темпів розвитку. Однак більшість галузей важкої промисловості були технічно відсталими і потрібно було вирішити дане питання найшвидшими темпами. Було обрано шлях розвитку колгоспно – радгоспного виробництва. Валова продукція в с/г в Україні за 1954 – 1958рр. зросла на 35,3%. На нашу думку важливу роль у цьому зіграло підвищення продуктивності та врожайності яке було спричинене вливанням великих коштів у виробництво сільськогосподарських механізмів обробітку землі. За 1951–1958 рр. зростання промислової продукції в Україні щорічно відбувалося на 12,3%, національний дохід – на 11,7%, за 1959–1965 рр. – відповідно на 8,8% і 7%. За 1951–1965 рр. було введено в експлуатацію близько 2 тис. великих підприємств. Перевагу, як і раніше, надавали базовим

галузям. Частка засобів виробництва в загальному обсязі промисловості зростає з 62% у 1940 р. до 72,4% у 1965 р. [107, с.413]. Проаналізувавши всю економічну ситуацію варто також окремо виділити політику освоєння цілинних земель. Нами виявлено закономірність того, що обробіток землі потребував значної кількості сільськогосподарського інвентарю[89, с.517]. В 1950 і 1965 роках інвестиції в економіку України становили 70 мільярдів рублів. Структура їх розповсюдження була не продуктивна. В основному інвестиції асигнувалися в будівельні та монтажні проекти. І лише 20-30% інвестицій спрямовується на обладнання. Україна стала одним з головних центрів виробництва в Радянському Союзі сільськогосподарської техніки. Тільки між 1960 і 1965 роками було відкрито 22 заводи[95, с.252]. У травні 1955 р. ЦК КПРС і Рада міністрів СРСР прийняли спеціальну постанову “Про поліпшення справи вивчення і запровадження в народне господарство досвіду і досягнень передової вітчизняної і зарубіжної науки і техніки”[107, с.414]. Постанова почала свою дію і вже у 1959 – 1965 рр. було розроблено приблизно 4 тис. нових механізмів, машин, апаратів та матеріалів які повинні були допомогти у виробництві та раціоналізації[100, с.414]. Розширилося виробництво будівельних матеріалів. Розпочато виробництво нових марок цементу “700” та “800”, збірних стінових панельних конструкцій та керамічних труб[107, с.415].

Аналізуючи даний факт можна простежити зв'язок із реконструкцією “Обозобудівного заводу” у 1955р. на якому налагодили виробництво льонотіпальних машин, інкубаторів та доїльних установок[29, с.500]. На Механічному заводі також у 1955р. відкрили нову лінію по виробництву запчастин для сільськогосподарської техніки[112, с.442]. Нами виявлено зв'язок між розвитком виробництва механізмів та введенням надпрограм по вирощуванню кукурудзи в 1961р. та надпрограми з розвитку тваринництва в 1957р. На нових та реконструйованих підприємствах почала впроваджуватися нова імпортна техніка із країн Ради Економічної Взаємодопомоги. У спеціально створених цехах великої індустрії було створено відділи по виробництву товарів широкого вжитку для населення[107, с.417]. Справді, за 1950–1960-ті

роки на радянські підприємства надійшло багато нової техніки, зокрема зарубіжної, проте архівні матеріали заводів “Ніжинсільмаш”[10, арк.100] та “Механічний”[21, арк.83] свідчать про те, що ця техніка часто тривалий час залишалася на складах. Крім того, деякі встановлені механізми функціонували неправильно чи часто ламалися, що було зумовлено низькою кваліфікацією фахівців.

Саме в 1961 – 1966рр. було повністю реконструйовано “Обозобудівний” завод, та переведено на виробництво сільськогосподарських механізмів. Сам завод “Ніжинсільмаш” було створено у 1926 р.(Додаток А) Спочатку він мав назву “Возомеханічна майстерня”, яка була підпорядкована Держ масло жир комбінату №36. З перших днів свого відкриття завод почав випуск сільськогосподарських машин. У липні 1928р. його було перейменовано на обозний завод. Того ж року закладено фундамент заводу на вул. Шевченка 109 потужністю 9 тис. возів. У 1970р. він отримав назву “Ніжинсільмаш”(Додаток Б). Продукція, яка випускалася на заводі: цвяхи, проволока, металеві товари широкого вжитку, клітки для дрібних господарських тварин, сітка та сільськогосподарські механізми[125, с.510].

Ніжинський механічний завод спеціалізувався на випуску сільськогосподарських машин, апаратів для очистки снігу, редукторів для різних галузей та інших механізмів які могли бути їх складовими [125, с.520]. З часом продукція заводу розширилася до випуску возів, доїльних апаратів, інкубаторів, кузовів для самоскидів.

В цей час підприємствами почали опікуватися місцеві раднаргоспи. Однак основні економічні впливи залишалися за Москвою, яка сконцентрувала фінансові потоки та контролювала кредитно – фінансову систему, встановлювала ціни на товари[107, с.418]. Частими в суспільстві були присутні елементи демотивації, нерационально використовувалися як виробничі, а й природні ресурси, спостерігалася звичка до використання традиційних методів та засобів екстенсивного виробництва. Не було матеріальних стимулів у

робітників до формування у них технологічної дисципліни та виробничої культури[89, с.522].

Серед головних тенденцій розвитку промисловості 1954 – 1964 рр. вартовикоремити декілька: промисловість УРСР за кількісними показниками прирівнювалась до кращих Європейських країн; виразною стала традиція гігантоманії у спорудженні нових та реконструкції старих заводів; характерним стала непослідовність реформ М.С.Хрущова, які заважали поступовому розвитку промисловості в умовах планового господарства; екстенсивна модернізація економіки відкинула СРСР на узбіччя Науково технічної революції[89, с.520]. З аналізу основних тенденцій розвитку промисловості, можна зробити висновок, що країна обрала нерациональний шлях розвитку економіки чим породила наростання кризових явищ. Свідоме ігнорування Науково – технічної революції породило стрімке відставання та занепад промисловості.

За час правління М.Хрущова країна максимально наблизилася до переведу підприємств на госпрозрахунок. Ідея була в запровадженні механізму який би надавав підприємствам максимальної самостійності і заохочення працівників до продуктивності праці. Після політичної змови проти М.С.Хрущова у жовтні 1964р. та приходу до влади Л.І. Брежнєва почався період застою і стагнації. Леонід Брежнєв очолював СРСР з 1964 – 1982рр.

Зростаюча роль важкої промисловості у країні спричиняла ускладнення управління з центру. Брежнєв поклав ідею утворення нової реформи господарювання в країні. Відповідно до цього у 1962р. була створена комісія на чолі з радянським та партійним діячем О.Косигінім. З 1964 – 1980 роках він займав посаду голови Ради Міністрів СРСР. Комісія була створена для аналізу економічного розвитку країни та пошуку раціональних шляхів вдосконалення[107, с.419]. В 1965 р. відбулася нова економічна реформа відома в СРСР як “Косигінська”, а на заході реформа О.Г.Лібермана. Овсій Григорович у 1947 – 1950 – х рр. був на чолі колективу економістів, які займалися питаннями планування економічного розвитку та машинобудівної

промисловості. Вчений розробив концепцію згідно якої потрібно було побудувати систему планування та оцінки роботи підприємств так, щоб вони були життєво зацікавлені у найвищих планових завданнях, у впровадженні нової техніки та покращенні якості продукції, словом, у найбільшій ефективності виробництва. Підприємства на основі отриманого об'ємно-номенклатурного завдання повинні були самі складати повністю закінчений план, у тому числі щодо продуктивності праці та чисельності працюючих, заробітної плати, собівартості продукції, накопичень, капіталовкладень та нової техніки[89, с.530]. Вона була спрямована на ліквідацію раднаргоспів та перехід до територіального управління промисловістю. Реформа була направлена на матеріальне зацікавлення виробництвом трудящих, розширення самостійності підприємств, посилення прямих договірних зв'язків. Із аналізу архівних матеріалів засідання профсоюзних комітетів заводу “Ніжинсільмаш” можемо побачити велику кількість пропагандистських закликів до виробництва[16, арк.77]. З аналізу вище розглянутої теоретичної реформи Лібермана, можемо зробити наступне припущення: підприємства отримували заохочення з урахуванням пайової участі у створеному доходів: що виникали з плану рентабельності, який встановлювало саме підприємство, тим кращим було заохочення. Якщо план рентабельності було не виконано, підприємство отримувало заохочення за тією ж шкалою, залежно від фактичної рентабельності. Якщо ж план рентабельності було перевиконано, підприємство отримувало заохочення за тією ж самою шкалою, але з розрахунку середньої ставки між плановою та фактичною рентабельністю.

Варто наголосити, що П. Шелест, який був першим секретарем ЦК КПУ у 1968 – 1972 рр, у цілому підтримував ідею реформи, яка полягала, зокрема, у запровадженні госпрозрахункових відносин. Однак, виступаючи на Пленумі ЦК КПРС 27 вересня 1965 р., він декларативно зауважив, що запропонована нова система управління вирішує головне завдання – зміцнення керівництва галуззю, враховує позитивний досвід ведення господарства, накопичений за останні роки. В газеті “Правда” від 6 січня 1967р. він наголошував на тому що

із центру підприємствам встановлювалися над високі планові показники, що зменшувало мотивацію працівників до роботи. Особливо увага в статті загострювалася на проблемах постачання ресурсів для виробництва, що теж зменшувало виробничий потенціал. Доволі суттєвий приріст відбувся в об'ємах реалізації продукції на підприємствах України, що перейшли на нові умови праці у 1968 р. у порівнянні з 1967 р. на 8,5%, прибуток підвищився на 4,5%. Підприємства надали понад план продукції 120 млн крб. прибутку і знизили планову собівартість продукції на 28,6 млн крб. Рентабельність підприємств зросла до 24,3% у порівнянні з 1967 р. [119, с.181]. Для прикладу наведемо статистичні дані за 1968р. Заводи “Ніжинсільмаш” та “Механічний” виробили надпланової продукції на суму понад 3,4 млн крб. [112, с.441]

В ході реалізації реформи про перехід на нове управління виявилися деякі суттєві проблеми. В Україні даний спектр вад проявився найяскравіше в тому, що деякі підприємства не виконували плани реалізації продукції та накопичення прибутків, що в свою чергу це потягнуло за собою зростання заробітної плати швидше ніж продуктивність праці [119, с.181-182]. Іншими словами працівник працював як і раніше, а оплата збільшувалася. В цифрах це виглядає наступним чином: 1966 р. зарплата зросла на 6%, а продуктивність праці – на 4,6%. У 1967 р. продуктивність праці зросла на 5,5%, зарплата – на 2,9%. Випередження заробітної плати спостерігалось у 57% підприємств. Ці негативні явища були наслідками слабкого внутрішньозаводського планування, прорахунків в організації виробництва, невмілого запровадження госпрозрахунку [119, с.182]. В ході реалізації реформи виявилася ще одна проблема, а саме неспроможність органів Держплану (Державного планування) та Держпостачу (Державного постачання) організувати своєчасну поставку матеріалів. Найголовніше із цього всього, що дані структури свідомо ігнорували права республіканських органів та міністерств. Перший секретар ЦК КПУ П.Шелест постійно ставив перед союзним керівництвом вимогу технічного переоснащення українських заводів, що збільшило б виробничі потужності. Пізніше він в своїх мемуарах зазначав, що більшість підприємств

України не виконували задекларовані реформи і цифри планових показників ставилися вольовим порядком[119, с.182]. Для прикладу переписка В.Горбатька, керівника заводу “Ніжинсільмаш” з міністерством Держпостачу, в якій йшлося про те що В.Горбатько замовив в Держпостачу нові станки у березні 1968р. З моменту замовлення вже минуло 6 місяців за які прибуло лише 4 нові станки із 20 замовлених. Держпостачу надав відповідь, що замовлення виконати неможливо через постачання станків на підприємства м.Чернігів. Відповідно до цього бачимо ситуацію в якій підприємство бажало отримати засоби виробництва для покращення виробництва, але в результаті відповідь була незадовільна[11, арк.88-90]. Як наслідок планові показники писалися вольовим порядком і не відбувалося продуктивної праці на застарілому обладнанні, що потягнуло за собою зростання заробітної плати і зменшення продуктивності праці.

Відновлення централізму після проголошення реформи призвело до контролю в УРСР 90% підприємств союзними міністерствами та відомствами. Ринкові механізми не змогли вписатися в ідею збереження всієї влади в руках держави. Реформа перетворилася на розмови за реформу і на початку 1970рр була забута[89, с.531].

З 1960рр. у світі розпочалася НТР(науково технічна революція). СРСР не встигав за новими передовими технологіями. Для ілюстрації наведеного факту можемо додати статистичні дані на які вказує О.Бойко. Середньорічний приріст валового суспільного продукту в Україні у 1961 — 1965 рр. становив 6,9 % ; 1966 — 1970 рр. — 6,7; 1971—1975 рр. — 5,6; 1976—1980 рр. — 3,4; 1981 — 1985 рр. — 3,5 % . Тільки за 15 років (від 1965 до 1980 р.) темпи зростання продуктивності праці в УРСР зменшилися більш як удвічі. Знизилася ефективність господарювання[89, с.532]. Для прикладу на Механічному заводі у 1961 було виготовлено продукції на рекордних 23 млн. крб. то у 1970р лише на 17 млн. крб.[112, с.441-442]. Проаналізувавши тенденцію зменшення середньорічного валового продукту, можемо зауважити, що реформи промисловості та втілення нових засобів виробництва були дуже необхідні для

країни. Яскравіше почали проявлятися тенденції з зрівнялівки праці, почалося незадоволення та невміння правильно використовувати людські ресурси та інтелектуальні можливості. Для вирішення даних перешкод було прийнято 40 постанов ЦК КПРС щодо НТР та 200 постанов розвитку народного господарства[89, с.533]. Характерним стало швидке зношення виробничого фонду, який давно не оновлювався. І суттєвим було те що в УРСР фонд зношувався набагато швидше ніж в інших союзних республіках. Даний факт пояснюється тим, що в Україні була присутня велика кількість підприємств[89, с.535]. У звіті В.Горбатька за 1971р вказувалося, що на заводі “Ніжинсільмаш” потрібно оновити близько 40% обладнання, яке працює на межі можливості. В причинах таких оновлень зазначалося, що завод у 1968р. отримав лише 4 нові станки, а всі інші залишилися старими. Нові станки у зв’язку з надплановим виробництвом теж потребують оновлення деяких деталей, які завод не може отримати[11, арк.91-93]. Аналізуючи даний факт ми можемо виявити зменшення показників продуктивності праці та якості виробництва.

12 липня 1979 р. було введено “бригадний метод” роботи або так званий “метод Злобіна”. Ідея проста, група працівників брала на себе зобов’язання виконати план до певного числа місяця, зрозуміло із випередженням терміну, не допускаючи брак та збільшення ціни готового продукту. Розподіл роботи та заробітну плату бригада розподіляла за своїм баченням. Мета реформи була стимулювати виробництво та збільшення якості. Найсуттєвішим мінусом цієї реформи стала так звана “урівнялівка”[87, с.167]. Для того щоб отримати заповітні надпланові гроші потрібно було надто сильно потрудитися в той же час звичайні працівники які працювали поза методом Злобіна отримували заробітну стабільну плату кожен місяць. І виникало питання: Навіщо намагатися працювати краще заради копійок, якщо можна працювати так – сяк і отримувати кожен місяць однакові гроші? Результат був очевидний – метод Злобіна не отримав належної популярності. Однак реформам не судилося позитивно втілитися у життя. Мілітаризація економіки і зовнішнє протистояння Заходу відбулося і не дозволяло спрямувати кошти у підприємства, а

спрямовувалося у військовий комплекс. Реформи продовжували проводитися в умовах командно – адміністративної системи та згортанню демократизації суспільства. Таким чином отримали наступні наслідки: З 1970 – 1980 рр. продовжувало нарощування засобів виробництва для виробництва. Відбулося швидке розширення виробництва шляхом залучення додаткових робочих рук та побудові заводів. На якість під час виробництва перестали звертати належну увагу[107, с.423]. Продовжували активно забудовуватися міста, але за рахунок того, що на підприємствах було застаріле обладнання то будівництво перетворювалося на часті “довгобуду”. Фізичний знос обладнання та основних засобів виробництва найбільше вплинув на якість виробництва. Криза організації праці, позначена уповільненням реформ і нездатністю постійно змінювати реформи, а також консервативною упередженістю правлячої еліти, розцінювалася як "неосталінізм". Надмірна централізація, планування, відсутність вільних ринкових відносин, заборона індивідуальної трудової діяльності – спричиняли занепад економіки та трудової діяльності населення. Теоретично віталася будь-яка ініціатива, але різні форми участі трудящих в управлінні підприємствами завжди стикалися з обмеженістю прав самих підприємств: як брати участь в управлінні, якщо єдине, що дозволено, - це “обігнати план”? Той, хто “добре” працював, в кращому випадку отримував “премії”, які в той же час все менше залежали від реальних результатів, індивідуальних і колективних. В основному вони нараховувалися автоматично, що зводило їх стимулюючу роль до нуля[107, с.447].

З поч. 1980 – х. рр. на території СРСР пройшла реформа під гаслом “Ручну працю – на плечі машини” саме в цей час швидкими темпами починається скорочення робочих місць на виробництві та переатестація працівників які займалися ручним виробництвом під машинне виробництво[87, с.173]. З 1984р. відбуваються спроби привести командно – адміністративну систему до цивілізованого руху. Так Ю. Андропов, якого обрали в 1983 Головою Президії Верховної Ради СРСР, провів ряд реформ та вдосконалень в країні. Постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР від 14 липня 1983р. “Про

додаткові заходи по розширенню прав виробничих об'єднань промисловості в плануванні і господарській діяльності і по посиленню їх відповідальності за результати роботи” учасники експерименту отримували право залишати та розподіляти одержані внаслідок економії заробітної плати кошти. Внаслідок чого працівникам які відрізнялися на виробництві підвищувалася заробітна плата. Однак варто зауважити, що експеримент провалився внаслідок порушення умов керівниками підприємств[87, с.171]. Хоч закон і був оприлюднений, але в свою чергу колективам вказувалося на що доцільніше використовувати кошти. Кошти спрямовувалися на технічне переозброєння підприємства, на капітальне виробництво[87, с.172]. Ю.Андропову вдалося в 1985 р. скоротити втрати робочого часу на 34,6% в порівнянні з 1982 р. У 1983 – 1984 рр. зростає в промисловості продуктивність праці в 2 рази та в будівництві в 2.5 рази. У 1983р. була зроблена спроба надати трудовим колективам автономію та право самоуправління. Було видано закон про трудові колективи. Основна мета якого була зацікавити робітників у виробництві. Закон залишився чисто формальним, адже більшість питань вирішувалася верхівкою адміністрації. Основне ж “автономне” право робітників обмежувалося вирішенням трудового розпорядку дня, умов колективного договору та кандидатур для направлення на навчання. Лише стаття 18 зробила крок уперед, а саме колективам надавалося право самостійно обирати бригадирів та звільняти їх, якщо він не виправдав очікувань колективу[87, с.172].

В 1984р. Генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано К.Черненко який у похилому віці був обраним до влади. В його промовах лунали вислови щодо якісного перетворення продуктивних сил та удосконалення виробничих відносин робітників. Сам К.Черненко зазначав, що країна підійшла до межі на якій якісні зміни в економіці кардинально необхідні.

В 1985р. СРСР очолив М.Горбачов. Він спробував втілити в життя всі ті гасла які виражав його попередник. На пленумі ЦК КПУ у 1985р. з промовою виступив В.Щербицький який зазначив, що стабільність кадрів не повинна

вести до повної кадрової нерухомості. Директори заводів невірно зрозуміли 1 – го секретаря ЦК КПУ і почали пересувати працівників по “горизонталі” із одного відділу в інший на відповідну посаду яку працівник займав раніше. [107, с.502].

В цілому економічний крах СРСР розпочався із часів Перебудови. Як наголосив один із народних депутатів Донецька: “...*причина подій у тому, що у нас йде не перебудова, а напівперебудова, не демократія, а гра в демократію. Не дефіцит мила виштовхнув людей на вулицю, а дефіцит справедливості*” [87, с.263]. Саме дана цитата дає нам яскраве розуміння всієї суті тих подій які відбувалися в країні тоталітарної системи і не могли приблизити суспільство до демократії. Напівреформи призвели до масових заворушень в державі і розвитку хвилі незадоволення.

Характерними тенденціями у розвитку економіки 1965 – 1985 рр. стало: на 38% в порівнянні з 1954 – 1964 рр. збільшився рівень спрацьованості основного виробничого фонду; почався наступ центру на національні інтереси союзних республік; не збільшувався відсоток механізації виробництва; стрімко зросло нарощення військово промислового комплексу [89, с.400]. З аналізу ключових тенденцій розвитку УРСР нами зроблено висновок, що свідоме ігнорування Науково – технічної революції дало свої результати у збільшенні спрацьованості виробничих фондів. Ручна праця на підприємствах становила 40%, а у будівництві 60% в той час коли в західних країнах даними питаннями займалися машини і було автоматизоване виробництво. Ручне виробництво породжувало незадоволення серед робітників та частий брак продукції. Нарощуння військово – промислового комплексу породило дисбаланс між легкою промисловістю та важкою, що вилилося в кризові явища у виробництві товарів широкого вжитку.

Регіональна промисловість м.Ніжина розвивалася в контексті загальносоюзних тенденцій. Більшість реформ які спускалися урядом на регіони втілювалася в заводське середовище. Втілення цих реформ потягнуло за собою позитивні та негативні прояви. Ідея побудови соціалізму виявилася

надзвичайно складною. Через відносно незбалансовану економічну ситуацію в країні та політику, яку проводив уряд країна періодично поринала до системної економічної кризи. Планова економіка та індивідуалістичний погляд населення мають безпосередній зв'язок із психологією людини. Такі хвилеподібні кризові явища ми могли спостерігати увесь час існування СРСР. Фізичне зношення обладнання та постійна мілітаризація країни безпосередньо давали про себе знати. Радянський Союз, який постійно знаходився в стані боротьби із США, забував про модернізації виробництва та покращення умов праці. Населення, яке було зайняте у виробничій діяльності працювало на старих верстатах і відповідно якість продукції погіршилася. Мотивація працівників до роботи була відсутня. Комуністична партія СРСР поступово втрачала політичну ініціативу і змушена була пристосовуватися до нових тенденцій. Однак стримувати народний рух який зародився знизу серед робітників було уже неможливо. Головною причиною невдач стали постійні напівреформи, які пропонувалися населенню і втілювалися лише частково.

Розділ II “НІЖИНСІЛЬМАШ” ТА “МЕХАНІЧНИЙ” ЗАВОДИ, ЯК ОСЕРЕДКИ МІКРОРАЙОНІВ МІСТА ТА ІНФРАСТРУКТУРИ БЛАГОУСТРОЮ

У вересні 1953р. першим секретарем ЦК КПРС було обрано М.С. Хрущова озвучено ідею масового житлового будівництва, для того щоб якомога швидше радянські сім'ї отримали окрему квартиру і виселилися з тісних комуналок і бараків. Для того, щоб втілити цю грандіозну задачу, житло повинно було бути більш дешевим[101, с.213].

Проблема забезпечення населення житлом в СРСР була гострою, починаючи з 1917 р. [87, с.106]. Житлова проблема особливо загострилася після Другої світової війни. За після воєнними підрахунками в Україні повністю було зруйновано близько 700 міст і фронтовика, які поверталися із фронтів Другої світової війни, повинні були відбудовувати власне житло і допомагати будувати радянську економіку[95, с.202]. Загострювала проблему й швидка урбанізація країни. За даними всесоюзних переписів, частка міського населення в УРСР збільшувалася з 18,5% від загальної кількості 28,995 млн. осіб у 1926 р. до 36,2% від 30,946 млн. осіб у 1939 р. і до 45,7% від 41,869 млн. осіб у 1959 р. Проте перед переважною частиною населення країни, вимушеної тулитися в багатосімейних комунальних квартирах, бараках і перенаселених гуртожитках[153, с.132].

Наведемо й такі офіційні статистичні матеріали для розуміння всієї ситуації, що виникла на території СРСР. За даними, які провів Інститут комунальної гігієни у перші повоєнні роки, менше однієї кімнати для сім'ї мали 15,6% мешканців міст, однокімнатне житло на сім'ю мали 60,9%, двокімнатне житло мали – 20,3% , три і більше кімнат – лише 3,2%. Часто під житло використовувалися побутові приміщення, які не були придатними для проживання. Так, 2% двірських будівель, 32% підвалів, 28,9% кухонь, велика кількість дахів і землянок. За десять післявоєнних років ситуація значно не покращилася – і в 1955 р. середня житлова площа на одну людину в Україні

складала лише 6 м² порівняно з 1945 р. цей показник становив 5 м², що було в 1,5 рази менше встановленої санітарної норми[146, с.246].

Ще однією причиною прискорення будівництва стала командно – адміністративна система яка часто примусово переміщувала робітничі кадри в регіони, де вони були необхідні. Присутній був також добровільний пошук роботи фахівцями в певній галузі промисловості.

Ідея масового житлового будівництва з готових блоків зародилася у XVIII ст. в США. Однак тоді не набула широкого поширення аж до сер. XX ст. Масове поширення ідея отримала в 1920 рр. в Німеччині. Її автором була архітектурна компанія “Баугауз”, але проект не був затверджений як житловий для забезпечення житлом етнічних німців і призначався для переселенців на “нових” захоплених землях[153, с.133]. Ознайомлення М.Хрущова із закордонними “плентбау” (панельними будинками) та американським механізмом будівництва відбулося в 1959 р. та спонукало очільника СРСР до впровадження проектів в СРСР[153, с.134]. Радянські будівельники і архітектори виїжджали до Франції та інших європейських країн для вивчення досвіду з практики житлового будівництва. Завдяки поїздкам вони одноставно дійшли висновку, що для подолання житлової кризи необхідно споруджувати саме малометражні будинки для родинного заселення, які були економічні та дозволяли швидко поліпшити житлові умови громадян[100, с.214]. М.Хрущов під час офіційного візиту до Франції в березні 1960 р. вперше побачив французькі житлові панельні п'ятиповерхівки(**Додаток В**). Заводи будівельної фірми “Камю” виготовляли для всіх типів квартир великорозмірні залізобетонні панелі. Радянські фахівці в галузі будівництва вирушили до Франції для ознайомлення з методами роботи французької фірми “Камю”. Цьому сприяв Раймон Камю, який був власником фірми, що виробляла панельні муніципальні будинки. Він мав певні контакти з Радянським Союзом. Головною метою його було, в якості реклами, продемонструвати панельні будинки, які виробляла його фірма. Делегації показали один із них: висота стелі становила 2,5 метра, а товщина зовнішньої панелі була всього 22 см. Такий будинок монтувався без

електроробіт і обробки[100, с.214]. Отже, анельні будинки Франції та США будувалися за принципом мікрорайону.

Французький проект був допрацьований в СРСР фахівцем будівельного управління Л.Черіковером. Він провів розрахунок мінімального простору на одну людину й одержав результат: для вдягання черевиків достатньо простору 50x85 см., умивання — 70x50 см., витирання рушником — 50x110 см., прасування білизни — 50x90 см., тощо. Тож, вбиральня завширшки 75–80 см виявилася достатньою, аби стояти із зігнутими в ліктях руками, передпокій довжиною 110 см — щоб роздягнутися і повісити одяг, а чотириметрова кухня — для приготування їжі. У шафі ж на кожну людину вистачить 50 см штанги, оскільки одна особа потребує одного костюму і одного пальта [153, с.136]. Задля економії спочатку, в цегляних будинках, а потім і в залізобетонних, висота стелі була 2,50 – 2,55 метри. Таким чином, економили не лише на будівельному матеріалі, а й комунікаціях. Об'єм кухні 4 – 4,5 кв.м., прохідні кімнати, вузький коридор, вузький санвузол. Дешева і слабка теплоізоляція стін та звукоізоляція між квартирами здешевили будівництво. Відмова від ліфту та від сміттєпроводу дозволили економити на матеріалах для виробництва на 8%. Лікарі дали застереження, що відсутність ліфту дозволяла будувати не більше 5-ти поверхів[95, с.137]. Найсуворіша економія супроводжувала будівництво на всіх етапах. Ніяких декоративних елементів “сталінського неокласицизму” в оформленні фасадів будівель, зрозуміло, не було і не могло бути в ту пору боротьби з “надмірностями в архітектурі”[139, с.3]. Все гранично лаконічно і функціонально. М.Хрущов у своїх спогадах вказував на ідею заселення відповідно до віку людини. Похилі люди повинні були отримувати квартиру на 1 та 2 поверсі, а молодь на 3 – 5 поверх[148, с.394]. Зі спогадів тих часів та в різній літературі і серед населення країни можна було зустріти наступні жарти про нові квартири побудовані за часів М.С.Хрущова: *“Наш отец пошел помыться. В туалет семья к соседу мчится”*[134]

Або

“Хрущев успел соединить туалет и ванну, но не успел пол с потолком, канализацию с водопроводом.” [134]. Як висновок можемо сказати те, що населення із гумором сприймало новий дешевий вид житла, але задовольнялися тим, що було.

Розглядаючи теоретичний аспект забудови мікрорайонів, варто розпочати із аналізу дефініцій. В США почали розрізняти терміни “habitation” – житло відокремлене від життєво важливих громадських споруд та “habitat” – житло в комплексі із повсякденно необхідними елементами які формують швидкий доступ до повсякденної життєдіяльності населення[96,с.79]. Будівництво мікрорайонів США та СРСР мало однакове призначення для забезпечення соціально незахищених прошарків населення житлом. У 1949р. французький інженер Ле Корбюзьє пропонував розміщувати житлові квартали із всією необхідною інфраструктурою довкола: магазинів, шкіл і тощо. Соціальне житло набуло масового поширення серед населення. Так, у 1956р. у штаті Міссурі було не заселено лише 9% новозбудованих квартир. Втім, населення недовго залишалося задоволеним спільною територією, спільними ліфтами, а найголовніше життям разом із чорношкірим населенням. Зарубіжна преса на поч. 1950 – х.рр. писала: *“...СРСР внаслідок відсутності приватної власності на землю єдина країна, яка має блискуче майбутнє на розвиток ідеї мікрорайонів...”*[125, с.46]. З сер. 1960р. мікрорайони США перетворилися на сегрегації для чорношкірих в яких існують школи для темношкірих, ресторани для темношкірих, транспорт для темношкірих і т.д.. Останні, в свою чергу, перетворили мікрорайони в територію беззаконня та безвладдя де поширюються наркотики, крадіжки, вчиняються злочини і поліція не має на них впливу. Щодо СРСР в цей час, мікрорайони перетворився в найпоширенішу форму забудови великих міст та містечок. Громадянам зручно селитися поряд із місцем своєї роботи та створювати там сім'ю де всі необхідні соціальні заклади поруч[97, с.75].

Вперше термін “мікрорайон” було використано в містобудівному інституті міста Дніпро в 1935 р.[106, с.34]. Варто розглянути два поняття

“квартал” та “мікрорайон”. Квартал – в довоєнні часи стає дрібною функціональною одиницею, яка містить чіткі кордони у вигляді магістралей, залізниць, берегових ліній з усіх сторін. Вулиці кварталів перетинаються під чітким кутом в 90° і чітко орієнтованих по сторонах світу. Мікрорайон – же зосереджує в своїх межах життєво потрібні для існування школи, дитячі садочки, магазини, лікарні. Найголовніше, що мікрорайони будуються неподалік від великих заводів для робітників. Мікрорайони віддалені не перетинаються транзитними потоками транспорту та людей.[106, с.60]. В проектуванні мікрорайонів закладено декілька основних принципів:

1. Принцип цілісності – це системна єдність населення з повсякденними соціальними потребами
2. Чітке районування – головна його мета чітко розподілити функціональні спеціалізації мікрорайону
3. Принцип забезпечення населення всіма необхідними установами та культурно – побутовими спорудами в радіусі 300 – 500 м.
4. На території мікрорайону заборонено було розміщувати виробничі підприємства та інші установи які не спеціалізуються на обслуговуванні населення[106, с.55].

Обов’язковими елементами мікрорайонів ставали: будинки, гаражі, майданчики для занять фізкультурою, сміттєзбірники, зони рекреації та зелені території. Таким чином, дефініція “мікрорайон” означала наступне – первинний структурний елемент сельбищної території, обмежений магістральними або житловими вулицями (проїздами), природними межами тощо, площею до 50 га з повним комплексом установ і підприємств обслуговування місцевого значення[136, с.89].

В 1954 р. після розгляду проектів мікрорайонів із різних країн в ЦК КПРС СРСР, дослідження конструкцій і виявлення можливостей СРСР, було прийнято декілька постанов ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР. Зокрема, “Про розвиток виробництва збірних залізобетонних конструкцій і деталей для будівництва” (19 серпня 1954 р.), “Про заходи з подальшої індустріалізації,

поліпшення якості і зниження вартості будівництва” (23 серпня 1955 р.) та надважливою постановою “Про усунення надмірностей в проектуванні і будівництві” (4 листопада 1955 р.) [87, с.134]. Наказ спричинив забудову міст типовими архітектурними проектами і одноманітними спорудами, які відповідали державному стандарту. На практиці при будівництві було схвалено декілька прийомів розташування житлових об’єктів – периметральний, рядковий і груповий, які застосовувалися з різними варіаціями. Периметральний прийом забудови зазвичай використовувався у невеликих за розміром кварталах -2-3 га, забудовувався 4-5-поверховими будинками, і 1,5-2 га при 2-3-поверхових будинках і невеликій ширині кварталів - 80-100 м. В цьому випадку невелика величина кварталів не дозволяла використовувати їх внутрішній простір для розміщення житлових будівель. Тут можна було лише організувати двори з зеленими насадженнями для відпочинку населення і господарські майданчики для побутових потреб. Периметральний прийом забудови дозволяв економно використовувати територію, але у нього є свої негативні сторони. Застосовуючи цей прийом, неможливо було, наприклад, створити всім житловим будинкам і дворам однаково хороші умови інсоляції і провітрювання. Групова забудова використовувалася при великих розмірах кварталів-до 6-10га, забудованих 4-5-поверховими будинками, і 4-6 га при 2-3-поверхових будинках, коли представлялося недоцільним створювати квартал з єдиним внутрішнім простором, і зручніше для кращої організації життя населення і по архітектурним міркувань внутрішній простір розділяти на окремі частини. Такий поділ кварталу призначався для різних потреб (місця для відпочинку населення, господарські двори і т.д.), допускалося ведення будівельних частин самостійними групами будинків, що мало істотне значення з точки зору черговості міського будівництва[141, с.156 - 157].

Житловим районом необхідно вважати частину сельбищної території міста, займану забудовою і об’єднану громадським культурним обслуговуванням районного значення. Житловий район, будучи частиною міста, в той Водночас живе своїм самостійним складною і різноманітною

внутрішнім життям. Населення зазвичай користується районними громадськими та обслуговуючими установами, активну участь у громадському житті району, в нарадах, конференціях, оглядах культурної самодіяльності та інших заходах районного значення. Оскільки радіус обслуговування досягав 1-1,5 км, житловий район міг займати значну територію - до декількох сотень гектарів, а в найбільших містах і більше. Житлові райони міста не слід було змішувати з адміністративними районами, на які, зазвичай, поділяється територія будь-якого великого міста. Хоча в окремих випадках території житлових і адміністративних районів можуть співпадати. Різниця полягає в тому, що адміністративний район міста виділявся за ознакою адміністративно-господарському і міг мати в своєму складі не тільки житлові квартали, а також промислові підприємства та інші території різного призначення. У центрі адміністративного району міста повинна була знаходитися районна Рада депутатів трудящих (**Додаток Г**). Що стосується житлового району, то він складався тільки з житлових кварталів, лише в деяких випадках серед них вкраплюються ділянки іншого призначення. Житловий район не завжди міг бути позначений чіткої кордоном (за винятком тих випадків, коли ці межі визначаються особливостями розташування, наприклад рікою, яром або лінією залізниці, промисловим підприємством, великої парковою територією і т. д.) [136, с.56]. Не слід також думати, що житловий район повинен бути обов'язково відокремленим в планувальному відношенні, хоча таке відокремлення в багатьох випадках дає певні переваги. Організація житлових районів не ставила своїм завданням будь-якого жорсткого розподілу міського населення по районах обслуговування. Всі установи районного обслуговування повинні розглядатися як мережа загального користування, а їх розміщення по районам мало на меті лише забезпечити найбільш зручні умови користування цими установами для всіх жителів міста. Будинки районних установ розраховувалися за нормами (**Додаток Д**) [141, с.143].

Залежно від величини житлового району, типів житлових будинків, місцевих кліматичних і побутових особливостей, наведені в таблиці показники і

норми могли змінюватися в ту або іншу сторону щодо складу установ, так і по відношенню до розрахунку їх меж. У центрі житлового району у розпорядженні повинні бути такі громадські будівлі, як клуб або будинок культури, кінотеатр, бібліотека, пошта і телеграф, універмаг і ін. У випадках, коли житловий район збігався з адміністративним, в його центрі розташовували і адміністративно-громадські будівлі районної Ради, районного комітету партії та інших районних установ. Розміщення цих будівель в центральній частині житлового району на головній площі і магістралі надає йому риси цілісності і закінченості. У зв'язку з цим зазначені великі громадські будівлі району не слід зосереджувати серед житлової забудови. Лікувальні установи - амбулаторії, пологові будинки та аптеки - розміщуються по можливості недалеко від центру району для зручності населення, але в стороні від гучних магістралей і поблизу зелених масивів[141, с.145].

Магазини - особливо продовольчі, булочні і гасові лавки, а також майстерні дрібного побутового ремонту зосереджувалися ближче до житлових будинків. Однак їх не слід вводити глибоко всередину кварталів, щоб не викликати наскрізного руху вантажного транспорту. Для зручності підвезення товару до магазинів рекомендується розміщувати їх на житлових вулицях або в місцях, близьких до магістралей[106, с.47]. Для підтримки та розвитку магазинної торгівлі в житлових мікрорайонах була видана постанова Ради Міністрів СРСР від 14 березня 1957р. "Про порядок використання перших поверхів в новозбудованих житлових будинках". В ній йшлося про обов'язкове використання перших поверхів знову споруджуваних житлових будинків для розміщення в них магазинів, підприємств громадського харчування, дитячих та інших установ культурно - побутового призначення[161].

Великі магазини, районні універмаги доцільно було будувати на центральній площі. Зелені насадження загально районного значення створюють для обслуговування головним чином дорослого населення та молоді, маючи на увазі, що діти, особливо молодшого віку, користуються, як правило, кварталними садами[106, с.47].

До складу зелених насаджень загально районного значення входили: районні парки і сади, міжквартальні сади зі стадіонами та майданчиками для фізкультурних занять, дитячі парки, сквери на площах і бульвари. Розміщення насаджень всередині житлового району проектували виходячи із загальної побудови системи зелених насаджень міста і ґрунтуючись на принципі рівномірного обслуговування насадженнями всього населення району. При виборі місця для створення районних скверів та парків використовували існуючі на території району сади і враховували топографічні особливості місцевості. Залежно від умов планування основу системи зелених насаджень житлового району могли становити відносно невеликі ділянки міжквартальних садів або один масив районного парку, що включав місця тихого відпочинку, фізкультурні майданчики і т. д. Продумане озеленення вулиць і площ району давало можливість виявити найбільш важливі в суспільних відносинах місця і окремі будівлі, підкреслити їх чільне місце в ансамблі району. Насадження окремих житлових кварталів пов'язували через озеленені розриви між будинками і відкриті двори в міжквартальну систему озеленення[141, с.145].

Окремі частини і квартали житлового району з'єднували між собою і з районним центром системою районних магістралей та житлових вулиць. Залежно від величини житлового району одна, дві або кілька магістралей районного значення поділяють його на окремі частини, що складаються з груп житлових кварталів. У середині кожної групи кварталів мережу внутрішніх житлових вулиць обслуговує місцевий рух і служить для під'їзду до окремих кварталів і будівель[141, с.142].

Ці житлові вулиці слід було проектувати так, щоб не допускати можливості транзитного транспортного руху по ним. Трасування житлових вулиць повинно бути доцільним також і щодо прокладки вуличних комунікацій (водопроводу, каналізації та ін.) і під'їзду до будинків. Загальна ширина житлових вулиць в червоних лініях залежно від типу їх забудови, побудови поперечного профілю і прийомів озеленення встановлювалася при багатоповерховій забудові (4-5 поверхів) - від 20 до 25 м, при малоповерхової

(2-3 поверхи) - від 14 до 20 м, при садибної - від 12 до 16 м. При наявності бульварів ширина житлових вулиць відповідно збільшувалася[141, с.142]. Дані розміри не визначали лінії забудови житлових масивів. Якщо з санітарно-гігієнічних міркувань потрібно було далі відставити один від одного фасади будівель. Останні розміщувалися з відступами від червоної лінії вглиб кварталу.

При забудові вулиць житлом в 4-5 поверхів і вище ширина проїзної частини повинна становити 6,5-9 м, при 2-3-поверхової забудови - 6-6,5 м, в районах 1-поверхової садибної забудови - 5,5-6 м. Ширина тротуарів на житлових вулицях слід було дотримуватися при забудові вулиць будинками в 4-5 поверхів і вище - від 2,25 м і більше, при забудові будинками до 3 поверхів - не менше 1,5 м. Для зелених насаджень на житлових вулицях без великого пішохідного руху слід призначати спеціальні смуги шириною 2 м. На вулицях більш жвавих в разі потреби дерева можна садити в лунки розмірами 1,5 x 1,5 м. Деяка відособленість груп житлових кварталів від великих загальноміських центрів і транспортних магістралей міста дозволяє розглядати житлові вулиці не тільки як шляхи пересування, але також як місця пішохідних прогулянок, особливо, якщо вулиці добре озеленені[141, с.146].

Залежно від місцевих природних умов і планувальної структури, міста, напрямок житлових вулиць міг бути регулярним і нерегулярним. У великих містах з переважаючою багатоповерховою забудовою найчастіше зустрічається регулярна вулична мережа житлового району. Вільне накреслення в плані житлових вулиць більш властиво районам з малоповерховою і, головним чином, садибною забудовою, особливо при наявності пересічного рельєфу. Однак і для цих районів не можна допускати надмірного ускладнення мережі житлових вулиць, щоб не ускладнювався рух і не продовжувати внутрішньо районні зв'язки[141, с.101].

Міські парки проектувалися площею не менше 8-10 га і розміщуються або в межах сельбищної території з радіусом обслуговування не більше 2 км, або за її межами - не далі 0,5 км. У великих містах, крім того, будуються дитячі

парки, а також зоологічний і ботанічний сади. Окремо або на ділянках міських і районних парків розташовуються стадіони. Міські сади проектуються площею 2-6 га і більше. Вони розташовуються в центрі міста і в житлових районах з радіусом обслуговування 0,5-1 км. Сквери мають зазвичай площу від 0,25 до 2 га і більше і розміщувалися від парку або саду на відстані 0,5-0,7 км. До насаджень, розташованих поза сельбищною територією, відносилися: захисні зелені зони (від промислових підприємств, залізниць та ін.), озеленені ділянки промислових майданчиків, інші насадження різного призначення. Поблизу великих і середніх міст створювалися заміські парки і лісопарки, що утворювали в деяких випадках лісопарковий пояс навколо міста[141, с.195]. При плануванні міста в цілому нормувалися тільки міські парки, сади і сквери, розташовані на сельбищній території або поруч з нею. У великих містах норма площі зелених насаджень на одну людину є вище, ніж в невеликих містах. Пояснюється це тим, що великі міста забудовувалися переважно багатоповерховими будинками і більш щільно. Таким чином, вони мають відносно меншу площу внутрішньо кварталних відкритих просторів, що має бути компенсовано підвищеною нормою позаквартальних насаджень. Мінімальна норма зелених насаджень визначалася з розрахунку: для малих міст 5-10 м² на одного жителя, для середніх міст - 8-12 м², для великих міст – 10-15 м². Якщо місцеві умови особливо сприяють зростанню зелених насаджень або місто має велику кількість існуючої зелені, норма зелених насаджень може бути прийнята на 40-50% більше[141 с. 186 – 193]. Аналізуючи теоретичний матеріал щодо забудови житлових кварталів можна простежити чималу кількість обмежень і стандартизації при будівництві. Відповідно до цього всі квартири стали типовими, квартали нічим не відрізнялися один від одного. Як висновок можна сказати те що хоч і відбувалися така типізація при будівництві, але все ж таки зрушення у питанні забезпечення доступним житлом населення почало відбуватися. Забудова житлових кварталів повинна була йти швидкими темпами. Тому при будівництві виникали значні проблеми: починаючи від

економії матеріалів на виробництві залізобетонних конструкцій і закінчуючи практичними проблемами в роботі на будівельному майданчику.

Перші широкомасштабні прояви житлового будівництва на території міста Ніжина ми можемо спостерігати з 1956р. Саме в цей рік фіксується велика кількість матеріалів по будівництву. Так, в одному із номерів газети “Під прапором Леніна” знаходимо статтю в якій йдеться про те, що Механічний завод та Ніжинсільмаш будують декілька будинків господарчим способом[53 арк.2]. Суть цього способу полягала в тому, що працівники заводу власними силами будували собі квартири. Ускладнювалося таке будівництво й тим, що велика кількість робітників оволодівала будівничими професіями і звільнялися із роботи на заводах та переходили працювати в будівельні компанії. Це тягнуло за собою нестачу робочих рук на виробництві. Через те що будівництво багатоквартирних будинків відбувалося власними силами, робітники на будівельних майданчиках формували пилорами і інші прості станкові виробництва для пришвидшення будівництва. Так, в часи коли Чернігівський облбудтрест затримував постачання залізобетонних конструкцій, робітники працювали над виготовленням віконних рам, дверей та інших дерев’яних конструкцій. Зривав будівництво нерідко ніжинський цегельний завод. На ньому виготовляли доволі неякісну цеглу. З аналізу народного контролю зазначалося, що по документах на будівництво постачалася цегла марки 100, а в реальності 75 – марки, а подекуди навіть 50. Найцікавіше те що цегла вказаних марок використовувалася також на будівництві гуртожитку Педагогічного інституту[73,арк.3].

Будівництво нових мікрорайонів відбувалося також з урахуванням нарізання нових вулиць. Так, в 1956р. Обозобудівельний завод від провулку Сінного паралельно вулиці Шевченка почав будівництво 32 – квартирною будинку(**Додаток Е**) для робітників заводу. Будинок будувався силами робітників заводу [86, арк.1]. Згідно нового архітектурного плану, який був затверджений в 1979р. планувалася забудова двох мікрорайонів(**Додаток Є**): Перший у південній частині міста, а саме вул.Шевченка, Об’їжджа, Кірова та

пров. Сінний. І другий район в північній частині міста по вул. Червоних Партизанів, Борзнянський шлях, Л.Толстого та Семашка. За генеральним планом проектувалося дві поліклініки. Перша була споруджена в районі вул. Шевченка та Об'їжджої. Друга на вул.Червоних Партизанів біля міської лікарні[71, арк.3]. Поліклініка на вул. Шевченка відкрилася в 1966р. В ній розмістилася адміністрація, клуби за інтересами та технічна служба. Весь перший поверх був відданий під кабінети лікарів. Серед кабінетів – фізіотерапевтичний, хірургічний, стоматологічний та інші. В 1967р. відкрито додатково водогрязелікувальний кабінет[82, арк.1]. Район отримав зручне місце для контролю та профілактики свого здоров'я. Лише за 1960—1971 рр. у місті збудовано 3200 квартир, площа яких становить 112 тис. м²[112, с.442].

Для розуміння масштабів житлового будівництва господарчим способом в м.Ніжині за 1957р. наведемо статистичні дані. Так в кінці року було здано в експлуатацію 1219 м² житлової площі. Цифра доволі велика враховуючи той факт, що робітники повинні були працювати зміну на заводі, за своїм основним місцем роботи, та зміну на будівництві[53, арк.2].

Важливо зауважити, що розвиток міста відбувався не лише в бік забудови житловими мікрорайонами. Побудова нових районів тягнула за собою проблему електрифікації. Так, на поч.1958р. зазначається, що електрифікованими територіями могли користуватися жителі нових мікрорайонів та центральних, а далекі від центру будівлі та території ще залишаються без освітлення та користуються гасовими лампами[74, арк.2]. На 1979р. в місті нараховувалося вже 3 тис. ліхтарів з них 1600 ртутних[41, арк.3]. Зі слів архітектора М.Апалькова, в 1963р. м.Ніжин планувалося забудувати наступним чином:спочатку вул. Шевченка, потім Б.Хмельницького і в кінці центральна частина. Він стверджував, що: *“... вулиця Шевченка безперечно одна із кращих в місті, але старенькі будиночки які туляться вздовж неї псують її зовнішній вигляд.”* Для виправлення цієї ситуації потрібно було звести 4 та 5 поверхові будинки, до яких буде підведено воду та каналізацію[30, арк. 3].

Значних обертів набрала проблема крадіжки матеріалів під час будівництва. Типовий приклад недоброчесного ставлення до державного майна висвітлено в газеті “Під прапором Леніна” за 16 червня 1964 р. На майданчику зі спорудження нового багатоквартирного житла Будівельно міське управління (далі БМУ) – 24 спостерігалися регулярні втрати та списання матеріалу шляхом крадіжок і приписок. Практика приписок і інших викривлень звітної документації часто практикувалася на будівельних майданчиках. Підтвердження цього можемо знайти у постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 2 грудня 1961р. В ній розкрито ключові схеми, якими користувалися злочинці для власного блага або покриття недостач[162]. Так, на майданчик було списано 202 кубометри цегли, а за документами використано 182 кубометри. Таким чином, 20 кубометрів, які призначалися на спорудження будинку, дивним чином зникли. Здійснюючи інвентаризацію у жовтні було виявлено, що цвяхи, алебастр та цегла відпускалися без зважування. При розслідуванні даної справи виявилось, що майстер Шляховий викрав 20 кубометрів цегли. Раніше він вже був судимий за розкрадання матеріалу на будівельній ділянці №5. Винуватців було покарано несправедливо. З усієї групи було стягнуто штраф 133 карб. 33 коп. сума в 27,5 разів менша від нанесених збитків.[47, арк.3]. Відповідно до цього зрозуміло, що певному об’єкту не додано цегли – і стіна вже немає тих показників міцності, які повинні бути, адже скоріш за все майстер для приховування недоліків використав недоброякісний матеріал і замітники, які не відповідають вимогам будівництва(**Додаток Ж**).

Для прикладу такого приховування недоліків наведемо наступну ситуацію. У зверненні жителів нового мікрорайону вул. Шевченка йшлося про те, що після заселення у будинок буквально через місяць із стелі та стін посипалася штукатурка і вапно. На зауваження до будівельників жителі отримали наступну відповідь, що їх попереджали, що вапно використовували негашене і що в штукатурці малий домішок цементу. Відповідно, жителям квартир потрібно було самим зробити ремонт, одразу після заселення[60, арк.2]. Неякісні матеріалу були частою практикою на будівництві будинків. Так, в архівному

фонді № Р – 7627 автор знайшов наступні факти. Протягом 1975р. трест “Промжитлобуд - 1” не доотримував потрібних матеріалів таких як: металевий профіль. Внаслідок чого відбувалася заміна профілів та заміна діаметру металоконструкцій, що спричинило збільшення ваги арматури на 34т та металоконструкцій 87т. Одним із негативних випадків стало ще й те, що при замовленні на будівництво високоякісного цементу на залізничній станції в Ніжині були поплутані вагони. Високоякісний цемент відправився в м.Прилуки, а цемент 200 марки на будівництво до тресту[28, арк. 160].

Крадіжки матеріалів з майданчику відбувалися не лише під час будівництва. Існували випадки злочинства із будинків електричних патронів для ламп, дротів, унітазів, розеток зразу ж після здачі в експлуатацію квартир жителям, поки вони ще не заселилися. Зазвичай, винуватців даних проявів знайти було неможливо[31, арк.2]. Схема крадіжок з будівельних майданчиків працювала наступним чином. Сантехніки та електрики працюють на будівництві. Виконують свою роботу і монтують все необхідне обладнання до здачі будинку в експлуатацію. До здачі роботи генпідряднику(організації) БМУ “Промбуд – 3” вони несуть відповідальність за наявність в квартирах всього необхідного обладнання. Після здачі своєї роботи відповідальність за наявність всіх необхідних засобів у квартирі несе БМУ “Промбуд – 3”. Спрацьовує радянський стереотип забрати щось собі додому. І відповідно робітники які монтували сантехніку та електрику починають необхідні їм речі демонтовувати і виносити з будівельного майданчику[83, арк.2]. На боротьбу з крадіжками виділялися доволі чималі кошти. Так, в архівних документах виявили факт, що після викрадення із території будівельної компанії значної кількості матеріалів було вирішено встановити огорожу. Для групи багатопверхових житлових будинків на вул. Шевченка було виділено 21 тис. крб. [23, арк. 102].

В одній із квартир мікрорайону по вул. Шевченка міським народним контролем було проведено відповідний огляд і встановлено, що на папері квартира побудована якісно, а в реальності в цегляній кладці перегородок товщина швів перевищує 3 см і відповідно до цього стіни зроблені криво. Це

тягне за собою те, що неможливо було рівно поставити дверні коробки і віконні рами[60, арк.2]. Аналіз архівних документів фонду № Р – 7627 дозволив нам простежити тенденцію того, що квартири комісіями приймалися як такі, що не мали будівельних проблем і готові до заселення. Лише в одній із звітних справ вдалося знайти документ, в якому йшлося про те, що підлога будинку, що знаходився в 1 – мікрорайоні міста Ніжина, виконана не відповідно до технічних умов. Вона була зроблена за технологією густого бетону та мінеральних плит, замість рідкого бетону та мінеральних плит. Відповідно до цього порушення, комісія постановила відтермінувати здачу будинку під заселення до виправлення недоліків[27 арк. 10]. 2 квітня 1975р. народний контроль перевіряв здачу в експлуатацію будинку по вул. Шевченка з корисною площею 4410 м². Будинок повинен був добудуватися 1 січня 1975р., але на дату перевірки в ньому було відсутнє водопостачання і він вже був заселений[27, арк. 23]. Подібна ситуація сталася на провулку Сінному. Також 2 квітня 1975р. народний контроль перевіряв виконання робіт і виявилось, що в будинку була відсутня вода, до того ж ґрунтовка стін та побілка була виконана неякісно і потребувала перероблення[27, арк. 24].

Наступна причина неякісного процесу спорудження житлових об'єктів – це штурмівщина. Швидкі темпи будівництва тягнули за собою відповідні наслідки, з якими стикалися мешканці квартир. При огляді першої частини будинку на Будівельно міське управління (БМУ) “Промжитлобуд – 1” зазначалося, що роботи виконували згідно графіку, але з поганою якістю. Підлога в кухонних приміщеннях нерівна. Плитка, якою намагалися це приховати, покладена криво. Сантехнічні роботи виконувалися поспіхом і із порушенням, тому довелося розбивати один із колодязів по всій висоті будинку і шукати, де тече вода. Все це призвело до того, що потрібно було знову штукатурити та займатися малярними роботами[55, арк.1]. В періодичній пресі тих часів можна виявити цікаву статтю, в якій критикували штурмівщина. Так, будівництво багатоквартирного будинку по вул. Б.Хмельницького завершилося на 3 місяці раніше встановленого терміну. Народним контролем зазначається,

що в будинку, особливо на перших поверхах, підлога з лінолеумом коробиться. В окремих квартирах на перших поверхах осідали перегородки і підлога!! Фарбування зовнішніх сторін часто не витримує сонячного світла та дощу і облезить. А найжахливіше те, що було виявлено відхилення по вісі фундаменту. Натомість в публікації зазначається, що підвищити якість роботи могла б індивідуальна відповідальність робітників за виконання своїх робіт[59, арк.1].

Одна із найбільш вагомих причин неякісного будівництва – це халатне ставлення самих робітників до своєї роботи. Так, на будівництві житлового кооперативу “Дружба” віконні двері і балкони зроблені без алебастрового розчину, міжквартирні перегородки не мають звукоізоляції. БМУ “Промжитлобуд – 1” при спорудженні 100 – квартирному будинку механічного заводу встановив двері без каркасів і криво[56, арк.3]. Спецбудівці Спеціального управління(далі СУ) – 526 були найняті на роботу по встановленню раковин, унітазів та інших сантехнічних підрядних робіт у будинку заводу “Ніжинсільмаш”. В квартирах №31, 32, 33, 46, 48, 61 умивальники були ледь прикручені до стін і хиталися. Підведення води в будинок було встановлено без паклі і просто вмуроване в стіну. Відповідно, зі стіни йшла постійна волога і місцями капала вода. У тих же самих квартирах була неправильно змонтована опалювальна система – із труб постійно текла вода. Все це тягнуло за собою такі неприємні наслідки, як грибкові явища та пліснява яка негативно впливала на здоров’я людей та на саму споруду. В деяких з них на стелях через постійну вологість і підтікання почала сипатися штукатурка і текти вода[84, арк.2]. Саме приголомшливе те, що такі будинки здавалися в експлуатацію і перевірялися міським комітетом народного контролю. На ділі лише через певний час на сторінках періодичної преси з’являлися подібні скарги жителів квартир. Аналіз джерел дозволяє нам стверджувати, що будинки споруджувалися швидкими темпами і приймалися формально “закриваючи очі” на очевидні недоліки.

Частим явищем ставало халатне ставлення до матеріалів з боку робітників. Ситуація сталася на БМУ “Промбуд – 3”: біля корпусу 1 – а було вивантажено 1000 шт. цегли. Старший майстер В.Передній дав наказ перенести її, але це не було виконано. Під час земляних робіт інший майстер Г.Швець дав наказ екскаваторнику гусеничного трактора рухатися по цеглі. Таким чином, усі 1000 шт. було пошкоджено [85, арк.2].

Зниження якості виробництва відбувалося і через те, що будівельники робили роботу неякісно декілька разів. Це було спричинено тим, що не узгоджувалися плани побудови. Так, типовий приклад, на будівельному майданчику “Промжитлобуд – 3” штукатурки підготували стіни та пофарбували. Буквально через день прийшли робітники, яким потрібно було прокласти труби. Вони пробили кувалдою в стіні отвір більший, ніж потрібно, відповідно, штукатурка посипалася. Після прокладення труб штукатурки нехотя заштукатурили стіну і в стіні в місці проходження труб з’явився горб [84, арк.2].

Факти неякісного будівництва квартир були відомі високим чинам СРСР. Так на Республіканській нараді будівельників 17 -18 квітня 1963 р. П. Шелест в своїх тезах заявляв наступне: *“В результаті ослаблення уваги і зниження вимогливості наприкінці 1962 року і на початку 1963 року сталося 12 обвалів і аварій на об’єктах, що будуються, в т.ч. в Одесі - 4 випадки, Івано-Франківську, Херсоні, Миколаєві, Жданові, Львові, Стрию, Рівне та Дубно. Причини аварій: - грубі прорахунки проектувальників; порушення технології виконання робіт; відсутність грамотного технічного нагляду за будівництвом; незадовільна якість будівельних конструкцій; безвідповідальне ставлення інженерно-технічних працівників до контролю над виконанням робіт”*; *“...якість будівельно-монтажних робіт у житловому будівництві. Аж надто багато фактів, коли квартири обробляються недбало, багато шлюбу в малярських, штукатурних, санітарно-технічних та столярних роботах. Внаслідок чого більшість житлових будинків здається із задовільною оцінкою”* [142, с.143]. Проаналізувавши ці явища керівництво бачило і розуміло всі

проблеми з житлом які перед ними поставали, але головна їх мета була забезпечити населення житлом, якість відходила на другий план.

Масштабним кроком уперед для ніжинців стало будівництво першого дев'ятиповерхового будинку (**Додаток К**) по вул. Шевченка. Завдання із спорудження багатоповерхівки було покладено на “Ніжинпромжитлобуд”. Особливостями новобудови стало зовнішнє облицювання декоративною плиткою. Просторі шестиметрові балкони. Сучасна компоновка квартир та, що найбільш революційне – це збільшення кухонь до 10м²[79, арк.3].

Популярного серед жителів міста набуло кооперативне будівництво квартир. Даний факт можна підтвердити тим, що населення хотіло якомога швидше отримати заповітні власні квадратні метри і таким чином вступали до кооперативів. Також однією із причин поширення кооперативного руху стала можливість поліпшити умови життя та встановити додаткове обладнання, чого не вистачало типовим панелькам. Кооперативне будівництво в Ніжині розпочалося в 1963р. Будівництво велося за рахунок коштів населення з допомогою державного кредиту. З 1963 – 1965рр. в Ніжині було побудовано 1 житлово – кооперативний будинок на 48 квартир із житловою площею 1722м². У 8 – п'ятилітці було здано в експлуатацію 220 квартир житловою площею 6004м². В 9 – й п'ятиріччі житлової площі 4604м². 10 п'ятирічка заселила 70 квартирний житловий будинок з житловою площею 2113м². Загальна житлова площа кооперативного будівництва міста на 1977р. складала 14342м²[26, арк. 59]. Об'єднавшись у кооператив, мешканці отримували можливість спорудити квартиру хоч якось за власним плануванням та проконтролювати будівництво. Цікавим є дослідження питання власності на квартиру в СРСР. Одержавши квартиру від держави чи від підприємства “безкоштовно”, жителі квартири ставали позитивними орендарями, сплачуючи квартплату вартість оренди. Отримавши у власність кооперативну квартиру людина не була її власником, за для того щоб в країні не поширювалися приватно власницькі інстинкти. Власником всіх квартир ставав кооператив, що вселяло в людей колективну власність[153, с.139].

Часто новобудови ставали довгобудами, що породжувало тіньові схеми розкрадання матеріалів та використання неякісних замінників. Дані факти зтяжних будівництв широко висвітлені в місцевій газеті “Під прапором Леніна”. Практично в усіх номерах газети починаючи від 1980 р., можна часто зустріти статті із заголовками: “Пообіцяли й забули”[75, арк.3], “Нарощувати темпи робіт”[94, арк.1], “А часу залишається менше”[42, арк.1], і подібні. Прочитавши та проаналізувавши дані статті можна побачити закономірність в тому, що робота на будівництві почала перекладатися на підрядників, нераціональне використання будівельних матеріалів та заміна розкрадених ресурсів неякісними компонентами.

Зведення будинків, ремонт будинків та догляд за інфраструктурою напряду залежав від самих підприємств. Наведемо статистичні дані для усвідомлення всієї картини розвитку міста 1960 рр. Заводом Ніжинсільмаш за 1960 рік було відремонтовано 4957м² капітального асфальтного покриття. Грейдерівка 28 км доріг. Відремонтовано мостів на суму 15,3 тис. рублів. Проведено озеленення міста на суму 7 тис. 100 рублів із них посаджено 811 дерев, 3381 кущ, 100 тис. штук квітів та 0,3 га газонної трави[9, арк. 33].

Відповідно до статті 44 Конституції СРСР проголошувалося “Право на житло мають усі громадяни СРСР”[47, арк.2]. В архівних матеріалах нам вдалося віднайти заяву громадянки Давдо Асі Юхановни від 10 березня 1977р. Громадянка зазначала, що приїхала із Казахстану була взята в чергу на квартиру в 1964р і була в ній №98. В 1967р. вона просунулася і займала 44 місце. До 1974р. її ніхто не викликав на перевірку наявності в черзі і вона вирішила з’явитися сама. Виявилася наступна ситуація, що її зняли з черги на квартиру. Для того, щоб відновити своє місце в черзі та довести своє право, громадянка написала заяву і з’ясувала, що в архіві є документи які підтверджують її місце в черзі[14, арк. 94]. Аналізуючи даний випадок можна стверджувати, що хтось намагався порушити її право на житло та заволодіти місцем у черзі для скорішого отримання квартирних метрів. Однією з причин таких ситуацій могла стати радянська повсякденна практика – “блат”. Маючи

певні зв'язки або доступ до ресурсів деякі особи могли “просунутися” в черзі і отримати першість на квартиру раніше тих, хто не мав зв'язків. Часто такими впливовими особами ставали ті хто займали високі посади на виробництві або були родичами керівників підприємств. “Блат” та хабарництво йдуть рука-об-руку в СРСР. Система тотального контролю породжувала дані негативні явища і відповідно соціальну нерівність серед населення, що в свою чергу викликало невдоволення[126, с.92]. За 1960—1970 рр. понад півтори тисячі сімей одержали комунальні квартири в нових будинках[112, с.443]

З поч. 1980рр. в СРСР можна простежити розквіт стосунків “блату” та хабарництва. Зухвалі випадки махінацій із чергами на квартири стали більш поширеними та фіксуються в архівних матеріалах. Так, громадянка В.Суховій придумала схему для отримання коштів незаконним шляхом. Їй вдалося знайти людей, які стояли в чергах на кооперативні квартири. Знайшовши людей Суховій запропонувала їм за суму від 3 до 5 тис. рублів прискорити чергу на отримання квартири. Громадяни йшли на таку авантюрну ідею та виплачували їй відповідні суми. Тим, хто хотів отримати хоч якийсь документ який підтверджував вкладені гроші, вони видавала надруковані квитанції або ж давала фальшиву розписку. Їй вдалося шахрайським способом заволодіти сумою в 26 тис. рублів. Аферистку було спіймано під час із передач коштів за квартиру[34, арк.3]. Факти частих махінацій з поч. 1980 – х рр. можна пояснити тим, що зменшилася кількість новобудов.

Побудувати будинок – це ще не означає кінець. Після будівництва і здачі в експлуатацію квартир потрібно було підтримувати порядок всередині будівлі. Відповідно до цього Ніжинська міська Рада депутатів трудящих від 23 червня 1975р. видала постанову, в якій зазначалися головні правила експлуатації будинків та квартир:

1. всяке пошкодження будинку, квартири, під'їзду, зелених насаджень та водоколонки яке виникло з вини мешканців ремонтується їх силами або за їх рахунок;
2. забороняється самовільне перепланування будинків чи квартир;

3. квартирнаймач або члени його родини які систематично руйнують чи пошкоджують житлові приміщення підлягають виселенню в установленому законом порядку;
4. кожен мешканець міста зобов'язаний систематично підтримувати в справному стані свою квартиру, проводити поточний ремонт, кожної п'ятниці проводити генеральне прибирання подвір'я і прилеглих територій вулиць;
5. особи, винні в порушенні цього рішення, притягаються до відповідальності через адмінкомісію виконкому, яка застосовує попередження, догану або штраф на громадян до 10 карбованців, на службових осіб до 50 карбованців[54, арк.3].

Аналізуючи дану постанову можна стверджувати, що держава намагалася регламентувати та зосереджувати в своїх руках контроль над житловим фондом. Житловий фонд був державним, а тому регламентувався постановами і керувався владою на місцях.

Не зважаючи на всі недоліки при будівництві, варто зауважити, що розвиток мікрорайонів тягнув за собою спорудження дитячих садків. Так, наприклад, в 1963р. на вул. Авіації було розпочато будівництво дитячого садочку розрахованого на 100 дітей. Планування садочку було враховано зі спальними кімнатами, кімнатами для розваг, їдальнею та добре обладнаною кухнею[35, арк.2].

Для комфортного життя населення у заводських мікрорайонах потребувало також і звичайних побутових магазинів навколо свого мікрорайону. На жаль, не завжди будівництво нових мікрорайонів міста встигало за спорудженням нових магазинів. Типовий приклад відбувся в 1984р. Так, постало питання зведення нової школи в мікрорайоні "Молодіжний"(Додаток Л). Саме жителям прилеглих районів доводилося віддавати своїх дітей в центральні райони міста. Дорога до школи займала багато часу. А якщо враховувати той факт, що велика кількість робітників вранці йшла на зміну на Механічний завод, то автобусі для всіх не вистачало та було надто тісно в салоні. І ще одна нагальна проблема

мікрорайонів по вул. Шевченка це те що на їх території була надто мала кількість продуктових магазинів в яких можна було придбати продукти. І тим людям, які не встигли купити в своєму районі продукти доводилося долати відстань а ж до центральної площі[52,арк.4]. Однак влада брала до уваги на незручності із малою кількістю магазинів для населення і уже в 1976р. по вул. Шевченка був побудований овочевий магазин №62. Крім того, в магазині можна було придбати рибу та соки[3, арк.53]. Таким чином аналіз показує, що місцева влада намагалася вирішувати недоліки та незручності, які були спричинені та невраховані при забудові мікрорайонів.

Розвиток обслуговування теж поширювався в місті. Так, на 1964р. в місті було побудовано дитяча лікарня, кінотеатр, зелений театр, дитячий комбінат, гуртожиток педінституту, готель та будинок зв'язку. Заасфальтовано вулицю Гоголя, Батюка та Леніна. На п'яти автобусних маршрутах курсувало 18 автобусів. До послуг ніжинців було 15 легкових автомобілів, які вони могли взяти в оренду[72, арк.3]. Наприклад, на вул. Червоних Партизанів(Додаток М) у п'ятиповерховому будинку було відкрито нове ательє з пошиву жіночих блуз та чоловічих сорочок з шовкового трикотажу[38, арк.3]. Також у 1985р. керівництво заводу "Ніжинсільмаш" виділило в адміністративному корпусі три кімнати, а міськпобуткомбінат обладнання для кімнат. В кімнатах розміщувалися перукарні та ательє. Працівники отримали змогу, не виходячи із території заводу, задовольняти свої потреби[3, арк.167]. В 1967р. відбулися значні покращення в обслуговуванні та підтримці гігієнічного – санітарного стану населення. Було продовжено роботу місцевої лазні на 1 годину в звичайні дні та відкрито робочий день в четвер. А такі послуги, як водопровід, каналізація та саночистка працювали без вихідних. Перукарні обслуговували населення у дві зміни протягом усього тижня. Майстри одягу отримали два вихідних, у суботу та неділю в заміні позбавилися обідньої перерви. Пункт хімчистки одягу почав працювати без вихідних та без перерв[80, арк.3]. Будівництво міста тягнуло за собою розвиток інших життєво необхідних побутових систем. Так у 1971р. ніжинський міський водоканал перекачував за

одну добу 7200м^3 води. В години пік потужність з перекачки води складала 380 – 390 м^3 на 1 годину. Для забезпечення такої потужності було відкрито 7 глибоководних свердловин[33, арк.4]. В 1973р. в місті задіяла централізована каналізація. Першим було підключено до комплексу споруд педінституту(Додаток Н), далі лікарня, житлові будинки по вул. Червоних Партизанів та Шевченка[40, арк.4].

Однак не всюди побудова життєво важливих комунікацій відбувалася легко. Так, в постанові від 1970р. Л.Заяць заступник представника виконавчого комітету звертався до директора Механічного заводу Павлюченка А.Г. про те, що місто не може власними силами добудувати міську каналізацію яка за планом повинна дійти до новобудов в районі Механічного заводу. Тому місто просить Механічний завод виготовити для свого ж району 50 фланців та 530 шпильок до них, що суттєво прискорить будівництво каналізаційного напірного колектору[19, арк. 6]. В 1982р. до м. Ніжина дістався газопровід високого тиску. Причинами довгої газифікації стала значна заболоченість навколо міста[46, арк.3].

Чим більше розбудовувалося місто в різні сторони світу тим більше місцевій раді приходилося планувати міських маршрутів та розширювати автопарк. Так в 1973р. з площі Франка по вул. 1 Травня, Войкова, Сінному провулку до будівельного майданчика БМУ “Промбуд - 3” було прокладено новий маршрут[37,арк.4]. Так в тому ж самому році було закуплено 5 автобусів ЛіАЗ на 100 посадочних місць. Даний факт яскраво ілюструє потреби міста в транспорті, щоб дістатися від будинку до робочого місця[40, арк.14]. З метою кращого задоволення потреб пасажирів зроблено деякі зміни в автобусних маршрутах. Відкрито 10 лінію “Площа І. Франка – цегельний завод”, а автобус №4 змінив свій маршрут і курсував від вул. Космонавтів до заводу “Прогрес”. На маршруті №9 вул. Космонавтів – вул. 8 – річчя Жовтня було додано 5 автобус[36, арк.4]. В 1981р. відкрито автобусний маршрут №12 по вул. Липіврізка – Залізничний вокзал із заходом на автобусну станцію[39, арк. 4].

В архівних фондах нам вдалося знайти постанову від 1970р. “Про заборону позагаражного зберігання автомобілів у житлових мікрорайонах”. У постанові мова йшла про те, що в місті Ніжині швидкими темпами поширюються автомобілі, які часто паркуються на дитячих майданчиках, тротуарах, миють перед під'їздами будинків і тим самим порушують правила благоустрою прибудинкової території. Міський виконком запропонував разом з архітектором вирішити це питання побудовою додаткових гаражних кооперативів(**Додаток II**) та використанням платної автостоянки заводу “Ніжинсільмаш” для всіх автолюбителів міста[4, арк.69].

Розвиток міста спонукав також і встановлення законодавчих норм, які б контролювали порядок серед громадян. Розглядаючи законодавчу постанову Ніжинської міської Ради трудящих депутатів від 27 січня 1966р. можна зробити декілька висновків про причини прийняття законодавчого акту. Так в першому пункті йшлося про встановлення відповідальності за викидання сміття в громадських місцях міста. Найцікавіший пункт “г” та “д”. В них йдеться про заборону викидання недопалків та виливання рідин з балконів та вікон будинків. І другий пункт це витрушування ковдр, одягу та інших речей на балконах та парадних проходах будинків[61, арк.4]. З даних пунктів можна зробити висновок, що населення, яке отримувало квартири в багатоповерхових будинках сприймало останні як засоби для задоволення побутових потреб. Часто населення переїздило з віддалених районів країни і не усвідомлювало того що потрапивши у місто поведінка повинна бути відповідна. На прибудинкових територіях заборонялося миття автомобілів[61, арк.4].

В 1975р. було видано постанову Ніжинської Ради трудящих депутатів “Про охорону зелених насаджень та поліпшення озеленення території міста”. В постанові йшлося про те що відповідальність за покращення озеленення покладається на керівників підприємств та жителів будинків. На тротуарах залишати територію 1.2 x 1.2 м. для окантування дерев. Заборонялося складати на зелених територіях будь – які матеріали та кататися автомобілем. Заборонити не санкціоновану вирубку[62, арк.3].

Автору вдалося порівняти історію розвитку мікрорайонів в США та СРСР. Можна зробити висновок, що в обох країнах мікрорайони відіграли свою роль за призначенням, але з деякими функціональними відмінностями. У США мікрорайони стали явищем сегрегації для темношкірого населення, а в СРСР за умови відсутності приватної власності та побудови навколо заводів, мікрорайон став зручним місцем для розвитку сім'ї. Нашою увагою було охоплено лише кілька типових прикладів халтури при спорудженні жилих мікрорайонів м.Ніжина. Насправді ж прикладів неякісної роботи набагато більше. Такі відступи в роботі були спричинені швидкими темпами будівництва та здешевленням виробничих засобів. Даний факт негативно впливав на подальшу експлуатацію споруд. В свою чергу, людський фактор теж відіграв значну роль при викраденні матеріалів і неякісній їх заміні або взагалі замовчуванню. Прорахунки в роботі були і через неузгодженості плану забудови. Найяскравіше це відображено тоді, коли відбуваються оздоблювальні роботи і після них знову руйнування і прокладання труб. І один із найголовніших факторів бракоробства – це халатне ставлення виробників, спричинене штурмівщиною будівництва, і той факт, що контролюючі органи не звертали належної уваги на виконану роботу.

Не зважаючи велику кількість недоліків, які виникали при побудові житлових кварталів, все ж таки населення країни отримало своє власне житло. Швидка урбанізація прискорила потреби житлового будівництва і перегляд планів забудови міст. Варто зауважити, що в порівнянні з довоєнним часом рівень життя суттєво піднявся. Таким чином, індустриальні забудови дозволили значно збільшити темпи будівництва. Якщо в 1956 р. тобто на початковому етапі житлової програми, в дію було введено 41,0 млн м² житлової площі, то в 1959 і 1960 рр., в пік хрущовської кампанії, - 80,7 – 82,8 млн м² житла відповідно[139, с.2].

Будівництво мікрорайонів міста позитивно вплинуло на розвиток інфраструктури, яка широко поширювалася спочатку в новозбудованих районах і вже потім в старих. Влада всіма можливими методами намагалася

спростити життя населення, будуючи у мікрорайонах всі важливі споруди для повсякденного життя. Даний факт позитивно відображається на житті населення тим що жителям мікрорайонів не доводилося далеко їхати в центр міста за продуктами чи звичайними побутовими речами. Все необхідне знаходилося в них “під рукою”.

Розділ III ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ РОБІТНИКІВ ТА ІНЖЕНЕРНО – ТЕХНІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ СІЛЬМАШУ І МЕХАНІЧНОГО ЗАВОДІВ

Вивчення повсякденного життя працівників промислових підприємств Української РСР “за заводським гудком” дозволяє нам охарактеризувати систему норм і правил, якими людина повинна буде керуватися у своїй трудовій діяльності. Як стверджували у своїй книжці К.Строс та В.Ендрле “... *радянська фабрика породила власну культуру.*” Робочі колективи ставали не лише професійними об’єднаннями, а й особливими формами спілкування та повсякденного життя. Свята, дні народження люди святкували не лише в колі сім’ї чи друзів, а й трудового колективу, з яким вони працювали рука об руку. Склалися традиції спільного відпочинку, взаємодопомоги для тих хто її потребував[140, с.275].

Продукція заводів була поширена не лише на регіональному рівні, а й в загальному в СРСР. Окрім того можна спостерігати часті контакти заводів із країнами Варшавського договору. Назвемо декілька ключових продуктів, які виготовлялися в цехах цих заводів. Ніжинсільмаш виготовляв: обладнання для пташників, подрібнювачі для зерна, запчастини до с/г техніки[8, арк. 24]. Механічний завод виготовляв: технічну продукцію для харчової та рибної промисловості, насоси різних сфер застосування, підшипники, преси, редуктори та деталі різних механізмів[24, арк. 2-3]. Всі ці деталі мали широке поширення на всьому просторі СРСР та країнах соціалістичного табору. В газеті “Під прапором Леніна” ми знаходимо часті контакти Механічного заводу із делегаціями Чехословацької республіки. Перший товариський візит Чехословаків відбувся до м.Ніжина 1967р., а вже в 1969р. представники заводу із м.Парубіце приїхали в Ніжин для домовленостей про постачання продукції в Чехословаччину[77 арк.2]. В 1976р. Можна простежити обмін досвідом серед працівників механічного заводу та подібних заводів у Львові, Києві, Чернігові, Ризі та Москві. Відбувся обмін досвідом в сфері управління якістю продукції. На конференції були підняті питання: Державної та заводської якості атестації

продукції; Матеріальне та моральне стимулювання за випуск якісної продукції; Зв'язки системи управління якості з діючими на заводі соціалістичними зобов'язаннями[2, арк.100].

Встановлені контакти “Ніжинсільмашу” були із Болгарськими колегами. Даний візит був представлений болгарською бригадою робітників на чолі з заступником міністра машинобудування та електроніки Болгарії В.Джамбов. гості цікавилися технічним рівнем продукції, що випускав завод[1, арк.24].

Ліквідація в народному господарстві країни до 1950-х рр. тяжких наслідків війни сприяла зміні соціальних процесів, що протікали в радянському суспільстві. Робітниче середовище працівників заводів було різноманітне, починаючи від рівня освіти і закінчуючи досягненнями, які виникали на виробництві. За національністю більшість робітників були українцями близько 70%, далі росіяни 15 – 20%, інші національності 10 – 15% до них належали: євреї, поляки, болгари, представники прибалтійський республік[17, арк. 14-15]. У рамках основної тенденції цього періоду спостерігалось зростання робітників у загальному складі населення країни. У добу 1945 – 1955рр. переважно жінки-домогосподарки були одним із найперспективніших джерел поповнення робочих кадрів. У цей час відбулася зміна уявлень про можливості застосування жіночої праці. Жінки працювали в усіх галузях промисловості, зокрема, на важких виробництвах ними було освоєно багато професій, які раніше вважалися лише під силу чоловікам. Так, в період 1950 – 1955рр на заводі “Ніжинсільмаш” загальна кількість працівників сягала 3203 осіб, 801 з яких були жінки[6, арк. 14].

Якщо в умовах війни робоча сила забезпечувалася шляхом мобілізації населення, то в мирний час залучення робітників стало здійснюватися за рахунок їх організованого набору, який було встановлено з 1 липня 1947р. постановою Ради Міністрів СРСР “Про порядок проведення організованого набору робітників” від 21 травня 1947 р. Втілювало організований набір Міністерство трудових резервів за договорами, укладеними з відповідними міністерствами. У перші повоєнні роки багато хто з працюючих у

промисловості прибув на підприємства завдяки формі набору. Дана набір був поширеним до 1957 р. Відповідне підприємство організувало форму в якій зазначалася кількість кадрів, які були необхідні для виробництва. Для прикладу на “Механічному заводі” в 1951 р. був сформований запит на 50 молодих спеціалістів – фрезерувальників, яких не вистачало для укомплектування штату[6, арк.222]. У зв'язку з тим, що в середині 1950-х років. на заводи та фабрики прийшло нове поповнення діти робітників, випускників середньої школи, осіб, які розпочали раніше трудовий шлях у сфері народного господарства в країні, то створюються сприятливі можливості для підготовки з числа молоді, що мала середню освіту, кваліфікованих робітників та молодшого технічного персоналу за професіями, що вимагають підвищення загальноосвітнього рівня, для роботи безпосередньо на виробництві. З метою створення умов отримання нині виробничо-технічної кваліфікації за Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 серпня 1954 р. “Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, яка закінчила середні школи, для роботи на виробництві”, у системі державних трудових резервів було створено технічні училища. Навчання в цих навчальних закладах мало відбуватися протягом року, а за окремими, особливо складними професійними заняттями два роки. Близько 60% працівників заводів “Ніжинсільмаш” та “Механічний” були випускниками професійно технічних навчальних закладів Ніжина та інших районів України. Подекуди навіть випускниками інших союзних республік[6, арк.100-103.].

Щодо освіти, то варто звернути увагу на те, що наявність диплому суттєво вплинула на те яку посаду працівник буде займати на виробництві. По закінченню вищого навчального закладу працівник, який приходив на виробництво міг обіймати посади інженера, економіста, техника, тобто всі посади які потребували додаткових знань в тій чи іншій галузі[7, арк. 15]. З середнім рівнем освіти можна була працювати токарем, фрезерувальником, технологом та іншими посадами які не потребують особливих знань на виробництві[11, арк. 16]. Все ж таки для того, щоб хоч якось просунутися по

кар'єрних сходах, можна було пройти навчання шляхом індивідуального порядку, отримати направлення до інституту, трьохгодинної школи майстрів, вечірньої школи працюючої молоді. Всі перераховані навчальні курси надавали змогу всім хто бажав отримати нові знання та освоїти нову професію досягти своєї мети[11, арк. 36].

Зачасту робочий день працівників заводів Ніжинсільмаш та Механчний був одноманітним та повторюваним. Робочий день зазвичай розпочинався о 08:00. В процесі роботи працівники мали регулярну обідню перерву з 12:00 – 13:00. Час перерви був регламентованим і практично ніколи не порушувався[8, арк.10]. Годували працівників у заводських столовах, що вважалося економією робочого часу. Обід міг бути платним та умовно безкоштовним, але тоді вирахування коштів відбувалося із заробітної плати працівника. Повноцінний обід, який складався із першої страви, другої та компоту коштував приблизно 50 – 70 коп. Можна було замовити окремо перше або друге. Суп подавався в двох варіаціях: півпорції супу коштувало 15 коп., а відповідно повно порція 30 коп. На друге подавалась котлета або риба з пюре – 15 коп. Пюре могло бути замінено на гречку, макарони або іншу крупу. Все залежало від меню, яке складало Міністерство харчування. На десерт чай або компот із сухофруктів із свіжою випічкою – все це коштувало приблизно 10 – 15 коп. Для тих, хто хотів зекономити і просто перекусити в столовій завжди продавалися пиріжки з повидлом 4 коп. та бутерброди, а запити все це можна було водою з автомату за 3 коп. з сиропом і за 1 коп. без сиропу[8, арк.12]. Зачасту саме за такими обідами працівники могли вживати алкоголь і тоді друга половина дня проходила “веселіше”.

Окремо на заводах м. Ніжина піклувалися про здорові дієтичні обіди для тих у кого були проблеми із травленням. Так для прикладу На заводі “Ніжинсільмаш” було організовано дієтичні обіди, якими в свою чергу скористалися 315 працівників [15, арк.172].

Організовувалося здорове харчування разом із залученням медичного пункту в якому кожен день працівник медичної сфери складав меню. Однак не

завжди все проходило так гладко. Наприклад в 1978р. при перевірці обласною комісією заводу “Ніжинсільмаш” було виявлено ряд порушень в медичному захисті працівників. Комісія звернула особливу увагу на велику захворюваність серед робочих. Цифра захворюваності за пів року становила ~ 25%. Із причин було названо те, що не відбувається систематичний контроль за станом куточків здоров’я та санітарних постів у цехах. А найголовніше порушення – це те що в цехових аптечках були відсутні необхідні медичні препарати для надання першої долікарської допомоги [15, арк.172].

Після обіду робочий день продовжувався, але вже з меншою ефективністю. Працівники не були зацікавлені в результатах роботи і знали, що звільнять їх тільки у рідкісних випадках[140, с.281]. У 18:00 робочий день закінчувався і робітники йшли додому[8, арк.12].

Для стимулювання працівників також було надання щорічних відпусток в різні куточки СРСР. Можна було відпочити за рахунок підприємства безкоштовно і з доплатою 30% із власних коштів. Направлення отримували в райони Чернігівської області: Сосниця, Кладьківка, Новгород – Сіверський, Десна. Віддалені: Очаків, Кастрополь, Бердянськ, Адлер, Анапа, Кіслюводськ, Єсентукі, Алушта та Алушка. Одним із видів відпусток була екскурсійна в Ленінград, Москву та по місцям бойової слави Червоної армії, Гуцульщини, Закавказзю[2, арк. 59-60]. Присутні були випадки навіть відпустки за кордон, звичайно в країні соціалістичного табору. У 1961р. пощастило 5 працівникам заводу “Ніжинсільмаш” отримати путівку в Німецьку Демократичну Республіку з 50% доплатою. Цікавий той факт, що серед 5 представлених до відпустки в НДР було 4 жінки і 1 чоловік. За професіями вони були: пресовщиця, електрик, сверловщиця та різноробоча[3, арк. 136]. Додатковими днями до відпусток користувалися працівники які добросовісно виконували показники та не порушували трудової дисципліни. Так 24 квітня 1963р. М.Хрущов рекомендував підлаштувати систему відпусток таким чином, щоб тим працівникам які на виробництві виконують усі норми і не порушують трудової дисципліни отримали додаткові дні до відпустки.[18, арк.40]. Серед

матеріалів архіву можна простежити тенденцію про те що серед робітників була градація. Так від ступеню лояльності та приналежності до партії залежало місце відпочинку працівника. В Чернігівській області відпочивали безпартійні працівники. НДР відвідали успішні переможці соціалістичних змагань які були членами партії та активними діячами на заводі.

Премії для робітників були різними. Все залежало від того яку посаду займав робітник та від того яке досягнення він вчинив. Наприклад за участь в розробці нової техніки та оновлення технологічного стану заводу “Ніжинсільмаш” в 1965р. звичайний слюсар міг отримати премію у розмірі 12 – 15 рублів, майстер 25 рублів, інженер технолог 20 рублів, зварювальник 10 – 12 рублів. Найбільше премію отримувало начальство. Типовий приклад, коли начальник відділу механізації отримав 75 рублів, начальник експериментального цеху 50 рублів[7, арк. 31-32]. В той час, коли заробітна плата працівників на 1965р складала: 70 – 80 рублів рядові працівники, середній прошарок працівників(майстер, інженер технолог) 90 – 105 рублів, начальство цехів та інших відділів 125 – 150 рублів[7, арк. 33-35].

Ще одним найважливішим стимулом в роботі ставало відомче житло. Працюючи на державному підприємстві, установі чи шахті і т.д. працівник отримував від роботодавця житло з умовою проживання в ньому на час роботи на підприємстві. При звільненні з підприємства працівник повинен був виселитися із житла в незалежності від того чи є в нього куди переселятися. В подальшому в 1956р. наказ про виселення із житла після звільнення з роботи відмінили. Причиною відміни наказу послугував протест робітників які в період з 1953 – 1956 рр. символічно звільнялися і продовжували проживати в квартирах[153, с.140]. Для того, щоб отримати житло потрібно було стати в чергу, яка часто просувалася дуже повільно. На просування в черзі впливало декілька факторів: Виробничі показники; Ступінь участі в суспільному житті колективу; Стосунки з начальством, що ставало чине головним фактором у отриманні житлових метрів.

Саме відносини із начальством давали керівництву значний важіль впливу для тиску на працівників та виконання всіх їх вимог[153, с.141].

Адміністрація заводів виділяла чималі кошти на різного роду культ – масову та спортивну діяльність працівників. У 1965р. бухгалтерією було виділено на аматорську діяльність цехового театру 685 рублів. На виїзд футбольної команди до Корюківки 55 рублів[13, арк. 112]. У 1984р. було проведено конкурс художньої самодіяльності серед працівників заводів міста. В актовій залі Механічного заводу зібралися колективи фабрик та підприємств Ніжина. Майстер Механічного заводу Гончарова була нагороджена почесною грамотою за організаторську роботу колективу заводу. Хор заводу “Ніжинсільмаш” виконав пісню “Рече та стогне Дніпр широкий”. Чоловічий ансамбль Механічного заводу підготував пісню “Тульську оборонну” Колектив заводу “Прогрес” на сцені танцював гопак[78, арк.4]. Аматорські театри були суттєво обмежені в своєму репертуарі – в них широко висвітлювалася ідея комунізму та звеличення людини праці. Репертуар вистав суворо регламентувався постановами партійної номенклатури. Із року – в – рік вистави повторювалися, а тому одноманітність швидко набридала.

Адміністрація заводу турбувалася і про вільний час працівників. Так, наприклад, до 60 – річчя Жовтневої революції в актовій залі заводу було організовано перегляд художнього фільму “Солдати свободи”. Із профспілкових коштів було виділено 200 рублів[14, арк. 122]. Відбувалися кінопокази не лише до ювілейних дат, а й просто під час обідніх перерв. На Механічному заводі в 1968р. під час відпочинку робітників в цех вносили кінопроектор і запускали Всесоюзний кіножурнал “Фитиль” та науково – популярне кіно[66, арк.3]. Влаштувалися в цехах і концерти. Так, наприклад, в 1977р. було організовано Ніжинським драматичним театром виставу на яку витрачено 70 рублів. Лекції різного тематичного спрямування. Частими були лекції, присвячені до міжнародних конфліктів в яких брали участь капіталістичні країни. Найпоширенішими були пропагандистські лекції, про шкоду вживання алкоголю та антицерковні лекції. На них було витрачено 70

рублів. Проводилися також лекції історичного спрямування. 27 травня 1977р. було проведено лекцію з історії Ніжина, на яку пішло 25 рублів[14, арк. 125]. Лекції проводилися і на тему цивільної оборони. Як зазначається в тезах виступу В. Карпова на заводі Ніжинсільмаш: “...*Обов'язки населення з цивільної оборони випливають з нашого основного закону – Конституції СРСР, де сказано, що захист соціалістичної Вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина...*”[14, арк. 53]. СРСР, який постійно знаходився в стані “холодної війни” із США піклувався про своїх громадян, які повинні були постійно бути в стані готовності до війни, а саме знати: принципи дії ядерної та хімічної зброї, уміти власноруч виготовляти найпростіші засоби захисту органів дихання та правильно будувати протирадіаційні укриття. На всіх цих пунктах постійно наголошували в періодичній пресі, із засобів масової інформації та на заводських лекціях[14, арк. 53]. Частими були лекції антирелігійного спрямування. Так, часто в місцевій пресі “Під прапором Леніна” і в архівних матеріалах можна зустріти заклики до виходу на прибирання територій в церковні свята, звичайні лекції в цехах заводів на яких лектор проводив роз'яснювальну роботу антирелігійного спрямування. До лекцій залучали найбільш патріотичних комуністів, які намагалися донести до робітників всю шкоду релігії. Наприклад в архівних матеріалах зустрічаються тези доповідей із закликом святкувати 1 травня 1965р. з великим розмахом і відмовитися від святкування свята Пасхи 3 травня 1965р. В місцевій пресі часто можна побачити заголовки газет про проведення антицерковних лекцій в стінах цехів[13, арк. 41-42].

Не менш важливим для підняття та підтримки комуністичних ідеалів стали так звані “дружинники”, до яких залучалися працівники заводів. Головна їх мета полягала в допомозі органам міліції у протистоянні хуліганським та аморальним діям з боку населення. Наведемо статистичні дані з яких можна виділити чисельність таких організацій: так на доповіді Міському в 1975р. зазначалося, що в м.Ніжині було створено 6 територіальних рад громадських пунктів охорони правопорядку. В них було сформовано 85 добровільних

народних дружин. Лише працівників заводу Ніжинсільмаш до добровільних дружин було залучено 750 чоловіків. 155 учасникам добровільного руху присвоєно почесне звання “Відмінний дружинник СРСР” [17, арк. 23].

Важливою складовою партійної ідеології були щорічні свята, які проходили у формі парадів, з'їздів та демонстрацій (**Додаток Р**). Серед найпоширеніших свят масово святкування на державному рівні відбувалися в День солідарності трудящих, День Великої Жовтневої Соціалістичної революції, День Конституції. На шпальтах газети “Під прапором Леніна” рясніли статті із гучномовними назвами “В переддень великого свята”, “Виконаємо план понад норму”. Таким чином, газетні статті були спрямовані на досягнення максимальної продуктивності праці від робітників та наголошенні на їх приналежності до великої Батьківщини. Почесним вважалося на демонстрації нести перехідний червоний прапор міської ради та міськкому партії. Саме таке право було надано колоні Механічного заводу в 1969 р. на Першотравневій демонстрації [77, арк.2].

Відбувалася на заводах й підготовка спортсменів. Спартакіада “За труд и долголетие” з 5 видів спорту та змагання “Ану – ка парни” в результаті цих змагань підготовлено спортсменів I – го розряду 5 осіб, спортсменів масового розряду 120 осіб [2, арк. 39]. У 1980р. відбулася VIII міська зимова спартакіада, яка була присвячена XXVI з'їзду КПРС. До олімпіади допускалися працівники цехів, відділів які пройшли медичний огляд та не мали протипоказань до занять спортом. Всього було змагань з 6 видів спорту: лижні перегони, біг на ковзанах, зимова багатоборство ГТО, кульова стрільба та шашки. Серед нагород перехідні призи, грамоти та дипломи. Лижні перегони дистанція для чоловіків 5 км, для жінок 3 км. Перегони на ковзанах дистанція чоловіків 1000м, дистанція жінок 500м. Шахи команда з 6 представників від заводу грає на час проти суперників. Зимове багатоборство ГТО (готов к труду и обороне) являло собою комплекс занять які повинна була виконати команда: для чоловіків: лижні перегони 10 км, Підтягування на перекладині, Стрільба із МК на 25 м.; для

жінок: Лижні перегони 5 км, згинання та розгинання рук в упорі лежачи, стрільба із МК на 25м[22, арк. 249-252].

Частими були футбольні матчі між заводами міста. В 1979р. на міському стадіоні “Спартак” відбулися змагання за кубок героя революції М.Фрунзе. В фінальному матчі зустрілися футболісти радгоспу ім.Котовського та робітники заводу “Ніжинсільмаш”. Перемогу отримали останні[32, арк.3].

Для догляду за здоров'ям працюючих та проведення ранкової гімнастики на підприємстві існувала посада інструктора методиста з ранкової гімнастики. На 1970р. посадовий оклад інструктора становив 93 рублі на місяць[10, арк. 37]. Слідкували на заводах і за станом здоров'я своїх працівників. На Механічному заводі в перелік медпункту входив фізкабінет та організований постійний прийом стоматолога. Все це спричинило скорочення витрат робочого часу працівниками та зменшення кількості захворювань[63, арк.3].

Піклувалося управління заводами і про бібліотеки на виробництві. Наприклад, на Механічному заводі в 1975р. була організована бібліотека, загальною площею в 36м². Книжний фонд нараховував 11600 примірників. На 20 травня 1975р., день відкриття бібліотеки, на заводі працювало 1670 працівників із них читачами бібліотеки було 700 осіб. В читальному залі бібліотеки були виставлені наочні засоби агітації працівників. Оформлення було створено агітаційними плакатами: “Повышение качества продукции – одна из важнейших задач 10 – й пятилетки”, “Решения XXV съезда – в жизнь”, “Человек и закон”[20, арк. 17]. Аналізуючи даний факт, можна стверджувати, що дані лозунги та плакати були присутні постійно. Час від часу вони набридали і як кажуть мусолили очі тому і ми і фіксуємо постійний алкоголізм серед працівників.

Серйозних розмахів на виробництві займало і озеленення території заводу. До ювілею Жовтневої революції на заводі “Ніжинсільмаш” було проведено конкурс на краще озеленення прилеглої території до цехів. Зауважується, що територія почала озеленюватися в 1964р., а за останні 5 років було висаджено 1175 дерев та 1800 кущів. В ювілейному 1977р. висаджено 610

нових дерев[81, арк.3]. Саме суботники, в яких було втілено всі головні завдання по озелененню територій стали головним механізмом для залучення працівників до суспільно корисної праці. Зазвичай, суботники були приурочені визначним державним святкам: 7 листопада – день Великої Жовтневої революції, 8 березня – Міжнародний жіночий день, 1 травня – Міжнародний день солідарності трудящих, 9 травня – День Перемоги. Саме перед цими важливими датами відбувалися масові прибирання територій, які були закріплені за заводськими комітетами[128, с.222].

Опікувалися і гендерним питання на виробництві. Нам вдалося знайти постанову директора Механічного заводу в якій мова йшла про покращення умов роботи представниць жіночої статі. Матерів, жінок і підлітків переводили із шкідливих та важких виробництв на більш легку роботу. Для представниць слабкої статі постійно повинні були працювати кімнати побуду та душові. Про тих жінок, в яких були маленькі діти, профспілка піклувалася, щоб вони були влаштовані в дитячі садки та школи. Для самих же жінок були відкриті місця на навчання в заочних відділеннях інститутів, технікумів та школах робітничої молоді[21, арк. 76]. Для прикладу наведемо такий факт. В 1971р. на заводі “Ніжинсільмаш” працювала жінка зварювальник Валентина Шурубур(Додаток С). Народилася в м.Жданів і разом з чоловіком переїхала до Ніжина. Професію зварювальника отримала в себе на малій батьківщині. Там же до переїзду і працювала на “Азовсталі”. На виробництві в Ніжині отримала Орден “Знак пошани” та Ленінську ювілейну медаль[68, арк.1].

Приголомшливий випадок на заводі “Ніжинсільмаш” відбувся в 1978р. Вперше за довгі роки виробництва 31 серпня було вимкнuto світло. Виробництво зупинилося. Склалася практика, що дирекція заводу надсилала прохання до “Київенерго” про надпланове пере використання електроенергії і столиця погоджувалася на перерахунок. 24 серпня Ніжинський відділ енерго збуту надіслав попередження про відімкнення від електромережі, яке повинно було відбутися 31 серпня. В Києві на прохання не відреагували і вже о 10⁰⁰ 31 серпня виробництво на “Ніжинсільмаші” зупинилося. Комісія, яка розслідувала

справу встановила, що за 3 місяці літа завод на виробництві використав понад 500 тис. Квт/годин електроенергії і тим самим залишаючи за собою формальну практику спілкування з “Київенерго” по – телефону порушив встановлені правила отримання додаткових енергетичних ресурсів. Слідча комісія, яка займалася розглядом даного випадку встановила, що директор заводу М.Зоценко втілюючи в життя постанови про впровадження у життя пневмопристосувань та поліпшення якості продукції забув про регламент, який чітко вказував на те що у разі пере використання електроенергії або інших ресурсів потрібно звертатися з письмовою заявою та пояснювальною запискою у відповідні органи для збільшення ліміту. Також слідча комісія виявила випадки нераціонального використання стиснутого повітря, освітлення, трансформаторів та багато інших. На директора заводу були накладені санкції обласним обкомом партії, суть яких полягала у випробувальному терміні на 3 місяці та виправленням недоліків на виробництві[1, арк. 150-157].

Питання неефективного енергокористування заводами часто згадуються й у постановах обласного обкому партії. Так, у 1979р. на Механічному заводі та “Ніжинсільмаші” у звітах головних енергетиків В.Корова(Ніжинсільмаш) та Л.Трегуби(Механічний) було вказано, що на виробництві вдалося зекономити певну кількість світла, але по факту народний контроль виявив навпаки перевиробництво світла. Отже, головні інженери обидвох заводів отримали суворі догани та нарахування які вони повинні були компенсувати за пере використання світла[1, арк.161-164].

З аналізу викладеного матеріалу, можемо зробити висновок, що “конструювання нової радянської людини” відбувалося в суворих умовах постійного контролю. Контроль супроводжувався на всіх рівнях побутового життя. Починаючи від місця роботи де відбувався постійний суворий тиск із боку товаришів по цеху, адміністрацією і закінчуючи тиском в позаробочий час. Всі галузі життя регламентувалися і по суті за людину як “гвинтика” системи було вже вирішено все: місце роботи, освіта, яка потрібна для цього, дозвілля під час роботи, дозвілля після роботи, місце відпочинку. Залучення

кращих громадян до захисту громадського порядку і тим самим наставництво та приклад для порушників порядку. Даний факт особливо впливав на працівників, оскільки вони в очах своїх товаришів ставали на антикомуністичний шлях. Соціальна диференціація населення існувала теж постійно. Хоч на законодавчому рівні вона була викорінена, але по факту вона підпільно існувала постійно. Це простежується в тих самих оздоровчих путівках. Кращі отримували виїзди за кордон, а гірші подорожі по Чернігівській області.

Розділ IV “СЯК – ТАК, АБИЯК”: ДЕВІАЦІЇ ТА НОРМИ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД РОБІТНИКІВ

Девіації – це поведінка людини яка не відповідає загальноприйнятим нормам та стандартам. Саме в СРСР можна простежити ряд відхилень від загальноприйнятих норм. Відхилення було чітко видно на контрасті побудови типового громадянина СРСР. Кризові явища економіки дуже чітко відбивалися на повсякденному житті населення. Радянська влада намагалася всіма можливими засобами залучити громадян до праці на користь країни. Влада СРСР, починаючи із 1917 р., всіма методами намагалася зменшити в суспільстві прояви дармоїдства та неробів. Таким чином, на роботу в цехи заводу стікалися різні за соціальним походженням люди, які бажали жити і працювати у містах, на що їх змусила Радянська влада[87, с.75]. Антирадянські елементи, які стікалися на завод, найчастіше користувалися службовим положенням. По – сучасному “використання службового становища” можна назвати “корупцією”.

Що таке корупція у Радянському Союзі? По-перше, це хабарі, найчастіше негрошові. По-друге, використання службового становища в особистих цілях: забезпечення себе і своєї сім'ї завдяки своїй посаді, престижними товарами і дефіцитними продуктами харчування, використання державного транспорту і обладнання, привласнення держмайна, використання таємної інформації та необхідної праці підлеглих для власної потреби[117, с.101]. Усі прояви використання особового службового становища дослідниця О.Янковська пов'язує із зарплатами, пенсіями робітників та їх соціальним забезпеченням, які суттєво залежало від держави[151, с.86].

Досліджуючи питання протиправних вчинків у Радянському Союзі, варто проаналізувати період 1955 – 1964 рр. Саме цей період правління М.С.Хрущова характеризувався хоч і пом'якшенням суспільної напруги у порівнянні зі сталінським, але, у той же час, і посиленням відповідальності за деякі аморальні прояви. До 1964р. на сторінках періодичної преси м.Ніжина нам не зустрічалися статті, присвячені прогулам, зловживанню спиртними напоями та порушенням трудової дисципліни. Натомість, у періодиці з'являлися постанови

Верховної Ради Української РСР від 17 червня 1959р. “Про посилення боротьби із самогоноварінням і пияцтвом”. У постанові вказувалося про те, що Комуністична партія досягла значних успіхів у суспільстві, однак, антирадянські елементи підривають матеріальний добробут та культурний рівень трудящих населення країни. Для посилення боротьби з ними було підвищено міри покарання. Для прикладу, виготовлення самогону з метою збуту каралося позбавленням волі від 2 – 5 років або штрафом від 1 – 3 тисяч карбованців із конфіскацією самогону та апаратів[48, арк.1]. 12 червня 1961 р. була видана ще одна постанова про те, що ті, хто систематично вживає алкоголь, порушує трудову дисципліну та громадський порядок, підлягають примусовому лікуванню на термін від 6 місяців до 1 – го року[67, арк.4]. Аналізуючи факти про те, що держава опублікувала постанови, які спрямовувалися на припинення протиправних дій, можна стверджувати, що випадки зловживання спиртним, порушення громадського спокою та трудової дисципліни існували. Проте постійно були під контролем відповідних органів, і в періодичній пресі не висвітлювалися. У подальшому, від сер. 1960 – х рр. ситуації з аморальними вчинками почали більше висвітлюватися та засуджуватися в газетах.

Аналізуючи корупцію на заводах СРСР, варто розпочати із керівних представників начальства і наближених до них осіб. Типовий приклад використання службового положення начальством був виявлений міським комітетом народного контролю на заводі “Ніжинсьмаш”. З січня по жовтень 1970 р. службова автомашина “Волга” використовувалася директором заводу П.І.Рудницьким 30 разів у вихідні дні для поїздок до Києва, Чернігова, Прилук, Борзни і по Ніжину. Загальний пробіг становив 6080 км. Водії, які керували транспортом, були в змові із начальством, тому що заповнювали відрядження самостійно, не вказували маршрути, без власних підписів осіб, яких возили у зазначені міста. Нерідко самі ж водії у власних цілях використовували автомашини. Як приклад подібних фальсифікацій заповнення подорожнього листа, наведемо нижче. Старший інженер без відповідного дозволу для поїздки

в м.Коростень зазначив відстань 1000 км, тоді як фактична відстань в обидва боки становить 520 км. Відстань була завищена у два рази. Водій же, у свою чергу, у подорожньому листі зазначив відстань від Коростеня до кар'єру в Омелянівці 1000 км, замість фактичних 50 км[58, арк.3].

Часто в корупційні схеми була залучена і працівники заводської бухгалтерії, які оформлювала неправдоподібні облікові папери. У 1974 р. про типовий приклад звітував міський комітет народного контролю. Комітет зазначав про те, що в червні 1974р. на заводі “Ніжинсільмаш” виявлено 36 випадків приписок кількості перевезених вантажів. Схема виглядала наступним чином: з Миколаєва в Ніжин було доставлено 5245 кілограмів металу. Однак оформлена плата автоперевізнику була лише за 8 тонн. 15 червня з Ленінграду в Ніжин були перевезені редуктори, вага яких складала 4,5 тонни, а оплачено реально за 9,5 тонн [57, арк.2]. Отже, маніпуляції із цифрами, завищення або заниження, давали змогу дирекції та бухгалтерії отримувати додаткові кошти до заробітної плати. Так, бухгалтер Марченко використовувала свою посаду і допускала факти приховування непродуктивних простоїв автомобілів. У свою чергу, ці простої оплачувалися, як погодинна робота транспорту[57, арк.2]. Із найбільших корупційних проявів можемо зазначити великі фальсифікації із офіційними паперами на рівні керівництва заводу та бухгалтерськими звітами. Про часті випадки приписок говорить і постанова Ради Міністрів РСФСР “Про міри боротьби з приписками при перевезенні вантажів автомобільним транспортом” видана 15 липня 1977р. Аналізуючи текст даної постанови варто звернути увагу на те, що в ній немає слів про те як діяти коли виявили порушника. В постанові зазначається лише поради, про необхідність ретельно перевіряти заповнені документи. Про механізми впливу на тих працівників які займаються приписками та санкції не йдеться[160].

Також були поширені дрібні випадки крадіжок серед представників адміністрації. Так, начальник відділу праці і заробітної плати Б.Макеєв виніс через отвір у паркані один літр електроліту для власного автомобіля, на чому й був схоплений народними дружинниками [44, арк.4]. Найбільше випадків

крадіжок на заводі можна зустріти серед звичайних рядових робітників[103, с.15]. Аналізуючи причини широкого поширення даної економічної девіації, можемо вказати на недостатню роботу з підбору кадрів на матеріально - відповідальні посади, а також відсутність належного контролю за їх роботою. На нашу думку, причини розкрадань варто шукати набагато глибше. Найперше, в психології радянських людей. Постійне життя в умовах дефіциту товарів підштовхує до пошуку альтернативних джерел, які цю продукцію мали. Такими джерелами ставали заводи, на яких продукції завжди вистачало. І друга причина – це людська психологія “взяти те, що погано лежить, а треба чи ні, вирішимо вдома”. Внаслідок кризи товарного забезпечення громадян та неможливості безперешкодного придбання товарів у торговій мережі, на перший план виходили особисті зв'язки – “блат”, кумівство та “договорняки”, в результаті чого доступ людини до фактично будь-якого виду товарної продукції дозволяв зайняти місце в ланцюжку “товарообміну”, сприяючи зміцненню його матеріального становища і статусу в радянському соціумі[118, с.377]. Таке соціальне явище, як “блат”, почало проявлятися ще за перших років планової економіки СРСР. Особливого поширення воно набуло за сталінських часів. Протягом усіх 1930 – х років робітники, студенти, селяни відчували нестачу продовольства. Радянські історики намагалися пояснити даний факт окремими недоліками торгівельної системи, відсутністю достатньої кількості робочої сили або спадщиною капіталістичної епохи[151, с.149]. В реальності ж планова економіка породжувала чорний ринок продукції.

Наведемо декілька типових прикладів дрібних і масових крадіжок на заводі. В кінці липня 1968 р. народні дружинники викрили групу розкрадачів радянського майна. Дані особи діяли не один рік і мали цілу організовану структуру. Було викрадено: 1146,1 кілограма покривельного заліза, 180 бухт ременю, 47 рулонів технічної гуми, 766,6 кілограма оліфи, 268 кілограма фарби. Всього у звіті зазначено, що цінностей було вкрадено на суму 8526 карбованців. Цікаво, що у даних крадіжках охорона, Козій і Безбатченко, були у змові зі злочинцями і отримували від них грошовий відсоток[45, арк.4]. Цікавий

випадок стався з ніжинцем П.Базаром, який раніше був засуджений до позбавлення волі за крадіжки. Після того як він вийшов із в'язниці, його прийняли вантажником на завод Ніжинсільмаш. 12 травня при вивантаженні вагонів з цементом він вкрав 500 кг матеріалу і продав його за червінець жителю с.Григоро – Іванівка. Однак розкрадач не зупинився на одній крадіжці і 2 червня разом з водієм Г.Нанчосі поділили ще 500 кг цементу, на чому і попалися. Злочинця засудили на 3 роки позбавлення волі[76, арк.4]. Наступний випадок крадіжки відбувся при реконструкції одного з корпусів Механічного заводу. Колишні студенти В.Пасічник та М.Силін закінчили профтехучилище та влаштувалися на роботу на механічний завод. Були вони жителями одного села. Завод надав їм тимчасову кімнату в гуртожитку. В них виникла ідея потайки під одягом кожну зміну виносити 5 – 10 плиток. Потім складати їх в гуртожитку і коли назбирається достатня кількість то відвезти собі в село. Так і зробили. Вже через 3 місяці доставили додому 540 штук різної плитки. Попалися носії на тому, що в січні 1975р. намагалися винести через прохідну цілий ящик плитки, на чому їх і впіймав сторож[50, арк.4].

Зрозуміло, що використання свого службового положення в умовах дефіциту постійно штовхало робітників до правопорушень та злочину. Так було із майстром цеху збуту “Ніжинсільмашу”. У статті газети “Під прапором Леніна” вказується, що майстер вдень і вночі привозив на будівництво власного будинку бетон, цеглу, дошки. Усі працівники дивувалися, звідки це все береться. Сам же майстер А.Сурмачевський за пляшкою горілки, розпитою у токарно – комплектувальному цеху із Г.Босач та трактористом В.Сидоринком, домовилися про вивезення із заводу ящика цвяхів вагою 170 кг. Всі учасники крадіжки були покарані[44, арк.4]. Отже, друга важлива група проявів девіантної поведінки – це дрібні масові крадіжки робітниками заводів.

Між крадіжками із заводу і порушенням трудової дисципліни можна прослідкувати закономірні зв'язки. Вони проявлялися в прогулах та ранішніх уходах із робочих місць. Лише за перші 9 місяців 1978 р. в архівних матеріалах заводу “Ніжинсільмаш” з неповажних причин було втрачено 1096

людиноднів[16, арк. 169]. До без причинних прогулів відносяться: прогули, пияцтво та залишення робочого місця раніше відведеного часу. Для прикладу, наведемо таку статистику прогулів за 10 місяців 1973 р. на заводі “Ніжинсільмаш”. За перші 10 місяців 1973р. роботи завод втратив 938 людиноднів у всіх цехах. За архівним звітом на 20 квітня 1973р. на заводі працювало 3645 людей[25, арк. 96].

Таким чином, бачимо, що кожен 3 - й працівник прогуляв мінімум один робочий день без поважної причини або залишив місце роботи раніше зазначеного часу[12, арк. 55]. Багато працівників покидали робоче місце не через прохідну, а через лази, отвори в огорожі території заводу[69, арк.4]. Щоб запобігти втратам робочого часу на підприємствах міста, було встановлено ряд запобіжних заходів. Одним із таких запобіжних заходів стали дні дисципліни. Товариші по праці соромили прогульників та карали їх матеріально. Даними заходами керували комсомольські та профспілкові організації. Часто подібні впливи проводилися із залученням до цеху представника міліції який наводив статистичні дані про те коли і ким було вчинено злочин. Активізувалося також формування стенду “Вони нас соромлять”. Саме на цей стенд чіпляли фотографії працівників, які без неповажних причин не являлися на роботу та знаходилися в нетверезому стані. Особливістю цього стенду стало те, що на ньому прикріплювалися фотографії зроблені за кошти працівника, які вираховувалися із заробітної плати[70, арк.2].

Найчастіше прогули вчиняли особи, які в нетверезому стані не змогли дійти до робочого місця. Особливо часто самовільне залишення робочого місця було пов’язано із вживанням міцних напоїв у передсвяткові дні та перші дні перед отриманням заробітної плати. Як зазначалося у звіті комісії, що перевіряла роботу заводу “Ніжинсільмаш” у листопаді 1973 р., адміністрація цехів часто проявляла поблажливе ставлення і закривала очі на порушення трудової дисципліни серед робітників заводу[12, арк. 55]. Примінялося до рядових працівників також звільнення з роботи за ст. 40 п.4 КЗпП УРСР яка трактувалася наступним чином: “...за прогулы и появление на работе в

нетрезвом состоянии...” [15, арк. 169]. Показовим стало те що робітник який був звільнений з роботи за статтею знав, що його завжди візьмуть на інше робоче місце на іншому підприємстві. Даний факт був спричинений тим, що в СРСР була постійна боротьба з “тунеядцями” і відповідно до цього не міг добропорядочний громадянин не мати робочого місця. Найстрашнішим все ж таки покаранням за пияцтво ставало виключення із партії. Найбільше даного покарання боялися вищі чини заводського управління. Наведемо один із випадків який стався у 1985р. В.Лепесій та М.Брагін регулярно з’являлися на роботі в нетверезому стані. Порушували норми виробництва та статутні вимоги. Відповідно до зазначених причин зборами трудового колективу було прийнято рішення виключити порушників із партії [64, арк.2]. Здавалося б звичайне виключення із партії і тільки. Робота у порушників залишилася лише на менш престижній посаді. Проте в часи СРСР виключення із партії означало кінець просування по кар’єрній драбині. Людина не могла досягти вищих посад не маючи партійного квитка. Тому даний вид покарання найбільше впливав на високі чини заводського управління і менш ефективний був для звичайних робітників, які не мали бажання зростати по кар’єрним сходам. За регулярне п’янство та прогули можна було отримати і переведення на роботи з низькою оплатою. Так сталося із працівником М.Іл’ющенком який за часті прогули та п’янство був переведений в підсобні працівники [2, арк. 63]. В архівних справах нам вдалося віднайти чималу кількість наказів по заводу, щодо прогулів робітників та санкцій які приймалися для зменшення цих дій. До осіб які систематично не виконували норм, недобросовісно відносилися до своїх обов’язків, допускали прогули – скорочували відпустку або взагалі позбавляли відпустки поки він не виправиться [4, арк. 25]. Підтвердимо вище сказане архівними матеріалами задокументованої бесіди з робітниками які вдалися до протиправних дій. Обласний обком партії у 1980р. звернув увагу на часті правопорушення в стані алкогольного сп’яніння. Серед опитаних звучала одна і та ж сама репліка: “... і премії позбавили, і черговості на квартиру та відпустки влітку.” [5, арк. 76]

Однією з причин прогулів робітників стала постанова Президіуму Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1956р. В ній зазначалося про те що заборонялося притягувати працівників до судової відповідальності за неявку на робоче місце без поважних причин. Натомість вводилося трудове та адміністративне покарання[159]. З однієї сторони, дана постанова стала наслідком хрущовської лібералізації суспільства, а з іншої, в ній не було наявно дієвого механізму впливу на працівників який би звів факти порушення трудової дисципліни до мінімуму.

Досліджуючи питання протиправних вчинків працівників у Радянському Союзі, варто звернути увагу на період 1955 – 1964 рр. Саме цей період правління М.С.Хрущова характеризувався хоч і пом'якшенням суспільної напруги у порівнянні зі сталінським, але, у той же час, і посиленням відповідальності за деякі аморальні прояви. До 1964р. на сторінках періодичної преси м.Ніжина нам не зустрічалися статті, присвячені прогулам, зловживанню спиртними напоями та порушенням трудової дисципліни. Натомість, у періодиці з'являлися тексти постанов Верховної Ради Української РСР від 17 червня 1959р. “Про посилення боротьби із самогонварінням і пияцтвом”. У постанові вказувалося про те, що Комуністична партія досягла значних успіхів у суспільстві, однак, антирадянські елементи підривають матеріальний добробут та культурний рівень трудящих населення країни. Для посилення боротьби з ними було запроваджено міри покарання. Для прикладу, виготовлення самогону з метою збуту каралося позбавленням волі від 2 – 5 років або штрафом від 1 – 3 тисяч карбованців із конфіскацією самогону та апаратів[48, арк.1]. 12 червня 1961 р. була видана ще одна постанова. Мова йшла про те, що ті, хто систематично вживає алкоголь, порушує трудову дисципліну та громадський порядок, підлягають примусовому лікуванню на термін від 6 місяців до 1 – го року[67, арк.4]. Аналізуючи факти про те що, держава публікувала постанови, які спрямовувалися на припинення протиправних дій, можна стверджувати, що випадки зловживання спиртним, порушенням громадського спокою та трудової дисципліни існували, але

постійно були під контролем відповідних органів, і в періодичній пресі не висвітлювалися. У подальшому, від сер. 1960р. ситуації з аморальними вчинками почали більше висвітлюватися та засуджуватися в газетах.

Кульмінаційно важливою точкою в історії СРСР стало питання із посиленням боротьби з пияцтвом. Саме з сер. 1980 – х рр. починається боротьба з алкоголізмом. В держави були всі підстави для вчинення такого радикального кроку. За статистичними даними 1985р. в Україні на одного громадянина витрати в середньому припадали на алкоголь 127 рублів, на періодичну пресу 17 рублів і на придбання спортивного інвентарю 3 рублі. Боротьба з пияцтвом спричинила великі черги за дефіцитною продукцією та активний розвиток самогонваріння. Держава намагалася боротися з цим. Але подорожчання цін на дріжджі та алкоголь виявилися недієвим механізмом боротьби і тому результат бюув негативний[107, с.517].

Наступна важлива проблема у повсякденних практиках робітників – це алкоголізм. Пияцтво відбувалося як в позаробочий час, так і безпосередньо в цеху. Тим самим воно безпосередньо впливало на виробничу продуктивність і вихід на роботу. Випадки вживання алкогольних напоїв у цехах мали неабияке поширення. Наведемо один із типових випадків. Слюсар інструментального цеху С.Федченко намагався пронести через прохідну пляшку вина, з чим і був затриманий охоронцем [69, арк.4]. Також зазначалося, що близько 17:00 (у робочий час) 15 жовтня біля магазину №33 по вул. Франка на службових машинах зібралися працівники заводів “Ніжинсільмаш”, “Механічний”, водій селекційно – дослідної станції. Усі вони розпивали червоне вино[69, арк.4]. Одразу ж сталося два порушення: розпиття алкогольних напоїв у робочий час і використання службового автотранспорту у власних цілях. Не завжди вживання алкогольних напоїв на робочих місцях залишалося безкарним. Типовий приклад відбувся на заводі “Ніжинсільмаш” де працівник О.Ковтун вживав міцні напої. Його було застукано на гарячому. Відповідно до здійсненого факту порушення, адміністрація заводу запитала дозвіл у профспілки на звільнення його з роботи[3, арк. 49]. Були випадки і надання випробувального терміну

працівникам які вживали алкоголь на робочому місці. На товариському суді заводу Ніжинсільмаш було прийнято рішення працівнику Сінько надати другий шанс для повернення на шлях виправлення, але в підсобних працівниках. Т.Березу призначили відповідальним над Сіньком і наставником, який повинен буде допомагати йому виправлятися[1, арк. 19].

Товариські суди в СРСР зародилися в 30 – х роках. Саме в цей час вони слугували елементом залякування населення та контролю. Відновлено товариські суди в 1961р. за ініціативою М.Хрущова. Ефект від осуду товаришів був значний. Робітник, який провинився, отримував свій проступок на загальний осуд, який в свою чергу закликав до совісті.

Ще однією ефективною формою вирішення негативних ситуацій на виробництві стало – взяття на поруки. Саме це на думку Хрущова формувало в людині комуністичні відносини відповідальності за ближнього[128, с.398 – 399]. У розпорядженнях по заводу часто можна прочитати формулювання “за неодноразові порушення трудової дисципліни”. В перелік даного формування найчастіше входило вживання спиртних напоїв на робочому місці, явка на роботу в стані алкогольного сп’яніння. Найбільш поширеним механізмом покарання за п’янство на робочому місці було: позбавлення місячної заробітної плати та перевод на 3 місяці на низькооплачуєму роботу. В той час, прямі вирахування завданих збитків і штрафи були рідким явищем. Іншими словами працівник знав, що заробітну плату він отримає, а гарантом його якості була лише власна совість[140, с.271].

Велика роль у вирішенні всіх дисциплінарних правопорушень відводилася колективам. Вважалося, що профспілкові організації повинні будувати свою роботу таким чином, щоб кожен працівник відчував в колективі своє вагоме місце. Все для того, щоб скоротити втрати робочого часу, порушенню трудової дисципліни та зменшити текучість кардрів на підприємстві, яка на 1978р. на заводі “Ніжинсільмаш” становила ~ 10%[15, арк.169]. Іншими словами головне завдання колективу було створення відповідальності одне за одного і тим самим

намагання організувати відповідальність за тих хто систематично порушував трудову дисципліну.

Низка безкарних випадків відбулася у 1975 р. Так, Алла Кузьміна, вільно йдучи через прохідну заводу “Ніжинсільмаш”, продавала робітникам продукти самогоноваріння. Натомість, на другій зміні Ю.Федорович, С.Мокрушин, А.Сперанський, придбавши самогон і випивши його, позасинали біля станків[43, арк.3]. Аналізуючи вище перерахований матеріал можна зробити висновок, що пияцтво мало значний вплив на робітників під час виробництва в робочий час і позаробочий. Пияцтво у робочий час погіршувало виробничі показники і зменшувало продуктивність праці.

Відбувалися на заводах також і кримінальні злочини робітників. Так, в 1964р. один із робітників Механічного заводу “перевтілювався” в нову для себе роль. Громадянин С.Кононяка працював на Механічному заводі та був задіяний в аматорській театральній діяльності. Йому гарно вдавалося виступати на сцені та вживатися в різні ролі. Одного березневого вечора в стані алкогольного сп’яніння він на одній із автобусних зупинок накинувся із ножом на громадянку Безручко, нанісши їй 5 ножових поранень та на громадянина Москалекно нанісши 1 ножове поранення. Нападника було затримано та передано у відповідні органи для подальшого з’ясування обставин[51, арк.4].

Виявлені архівні матеріали та газети дозволили нам виявити такі девіантні прояви як:

1. Прогоули;
2. Крадіжки з виробництва;
3. Алкоголізм.

Розміщення девіацій саме в такій послідовності має значення. Прогоули були найбільш системним явищем серед робітників представлених заводів та жителів міста. Крадіжки з виробництва стали тим механізмом, що дозволяв “несунам” почасти символізували прагнення звичайних людей, хоч якось забезпечити себе побічними доходами та дефіцитними товарами, яких не було в широкому вжитку. Поняття про державну власність було відсторонено у

працівників. Можемо зробити висновок, що головні прояви корупції проявлялися як: 1) використання службового положення у власних цілях; 2) крадіжки із виробництва дефіцитних товарів з метою власного використання і продажу для збагачення; 3) фальсифікація і приписування неправдивих бухгалтерських звітів. Усі ці девіації повсякденного способу життя носили досить масштабний характер, адже в них були втягнуті рядові працівники та керівництво. Алкоголізм часто був пов'язаний із крадіжками на виробництві для отримання коштів на придбання спиртного. Більшість прогулів відбувалася в стані алкогольного сп'яніння та заради придбання алкоголю.

Найпоширеніші методи покарання, які можна виділити, – це публікація статей у пресі із осудом вчинку та звільнення з роботи та розміщення фотографії на стенді “Они позорят наш завод”. Хоч і існували публічні покарання, але серед працівників вчинення протиправних та антиморальних дій було широко розповсюдженим явищем. Більш серйознішим методом ставало позбавлення партійного квитка, але варто зауважити, що на рядового робітника, який не бажав просуватися по кар'єрній драбині це не завжди впливало. Даний метод покарання був спрямований на працівників та керівників, які бажали просуватися далі і отримувати більш престижні посади.

Найбільший ефект від покарання був під час скорочення щорічних відпусток або взагалі позбавлення і переведення на менш оплачувані роботи. На нашу думку досліджуючи архівні матеріали, найефективнішими для покращення трудової діяльності були штрафи і прямі відрахування з зарплати які були рідкісним явищем. Тобто трудівник знав, що свою зарплату він все одно отримає в тому розмірі, який встановлено. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що алкоголізм і прогули безпосередньо пов'язані між собою. Із наведених статистичних даних видно, що причиною більшості прогулів був алкоголь. Розпиття міцних напоїв на робочому місці, зловживання алкоголем у неробочий час мало значну практику і підірвало виробничі показники.

Висновки

З вище викладеного матеріалу автор роботи дійшов наступних висновків:

1) Ми проаналізували історіографію і можемо стверджувати, що історія повсякденності є новою віхою історичної науки і перспективною в своєму розвитку. Тривалий час обмеженість історичних знань економічною, військовою та політичною історією не давали змоги історикам ґрунтовно розглядати всі історичні факти які лежали в основі загальної історичної науки. Історія це наука про людину, а саме тому дослідження історії повсякденності повинно починатися знизу і поступово переходити до загальнодержавного рівня. Таким чином утворюється проекція подій регіонального (дрібного) фактажу на загальнодержавний рівень. Саме представники французької школи “Анналів” зрозуміли всю важливість історії повсякденності в загальному історичному рівні. На сьогоднішній день історія ще більше розширила свою увагу на людину та зародилися нові перспективні напрямки такі як: Історія знизу, гендерна історія, мікро історія, еко історія, усна історія тощо.

В країнах колишнього СРСР історія повсякдення є найбільш популярною через те що довгий час не була дослідженою та залишилося багато очевидців радянської епохи. Саме завдяки цьому стають популярними дослідження таких істориків як: О.Коляструк, О.Удод, В.Баран, В.Даниленко, О.Янковська та ін. Так як в Україні та Росії історія повсякдення тільки зароджується тому їй притаманне запозичення деяких методологічних основ у західноєвропейських вчених та проектування їх на національну історію.

Для повсякденності характерне повторення, стереотипність. Стереотипи повсякденного життя є умовами спілкування. Життя стає зрозумілим, тому що воно стереотипне. Матриці та плани поведінки сприяють соціальній та культурній взаємодії. Наступний фокус повсякденного життя - це його інтерсуб’єктивність. Спілкування - це не тільки важлива частина повсякденного життя, а й спосіб повсякденного життя. Щоденне життя - це загальна реальність для всіх нас, воно існує в постійному поновлюваному контакті людей, воно є

невід’ємною частиною людської думки. Найважливішим істотним атрибутом людини є її суб’єктивність, яка знаходиться всередині і зовні.

Із аналізу історіографічного матеріалу ми бачимо, що галузь вивчення історії промислового середовища та робітників заводів є досить популярною. Перелік історичної літератури широкий та охоплює різні аспекти діяльності робітників та побудови житлових мікрорайонів. Однак на сьогоднішній день більшість досліджень охоплюють окремі аспекти з повсякденного середовища працівників. Немає однієї загальної праці, яка сформувала б чітке уявлення про процеси які відбувалися в найбільшій ланці суспільства – робітничий клас. Можна виокремити декілька ключових напрямків в яких розвивається вивчення історії УРСР в цілому та історії повсякдення зокрема:

- Економічна історія окремих регіонів
- Політична історія
- Історія побудови типового масового житлового будівництва
- Історія вивчення повсякденного середовища працівників

Всі ці напрямки є самостійними та формують великий історіографічний пласт інформації, однак варто наголосити, що загального дослідження яке об’єднало б всі ці аспекти немає.

2) Нам вдалося проаналізувати джерельну базу дослідження вона виявилася досить широкою та має великий пласт невивченого матеріалу. Нам в дослідження вдалося залучити архівні матеріали, регіональну періодичну пресу, частково епістолярний жанр та актові.

Щодо архівних джерел то варто зауважити, що інформація подана в даному вигляді є лише фактажем. Часто фактаж є надто заангажований марксистсько – ленінською ідеологією. Аналізуючи архівні матеріали можна сказати, що вони є найбільш суперечливими. Суперечливість проявляється у співставленні із матеріалами періодичної преси м.Ніжина “Радянський Ніжин” та “Під прапором Леніна”. Саме в даних газетах подається матеріал з позитивної точки боку в той час коли в архівах можна знайти фактаж протилежний та критичний.

Матеріали періодичної преси доповнюють архівні джерела своєю оперативністю висвітлення. В періодичній пресі присутня чимала кількість перебільшень, однак в деяких аспектах ці перебільшення ми співставляли із архівним фактажем і таким чином ми отримуємо інформацію, яка корисна нам із точки зору фактів (архівів) та аналізу за тим чи видозмінювалася інформація коли доходила до читача газет. В дослідженні можна простежити закономірність, що деякі факти доносилися до читачів лише в позитивному світлі. Критична оцінка на шпальтах газет була відсутня.

До нашої роботи вдалося частково залучити епістолярний жанр у вигляді листів до редакції газети, які були опубліковані у пресі. Беручи даний вид джерел в дослідження ми простежили тенденцію, що публікувалися лише ті листи, які були вигідні редакції, а саме ті що не несли в собі якихось критичних зауважень. Через певний проміжок часу на сторінках газети публікувалися листи вдячності людей до редакції із вирішеними тими чи іншим питанням. Таким чином даний вид джерел є специфічним і потребує особливої критики.

Актові джерела, які використовувалися в дослідженні є найбільшим фактажним матеріалом та корисні лише в поєднанні з архівними та матеріалами періодичної преси. Даний фонд дозволив нам, з точки зору правових дисциплін, дослідити питання алкоголізму та корупції, що в свою чергу пролило світло на ті девіантні прояви які були найбільш поширеними в суспільстві. Тим самим ми змогли проаналізувати реакцію влади на протиправні дії які були поширеними в суспільстві.

3) Нам вдалося розкрити основні тенденції розвитку СРСР на регіональному рівні. Можна стверджувати, що Ніжинсільмаш та Механічний заводи крокували в руслі всіх тих змін які пропонувалися та впроваджувалися зверху. Все це спричиняло вдосконалення або деградацію виробничого потенціалу підприємств. Розвиток економіки СРСР був хвилеподібний – це можна обумовити різними причинами. Найперше – це планова економіка із порушенням дисбалансу на користь важкої промисловості, що утворило так зване виробництво заради виробництва. Звичайні людські потреби в галузі

легкої промисловості не задовольнялися і тому породжували невдоволення. Останнє в свою чергу накопичувалося та “вибухнуло” у 1980 рр. Відсутність достойного грошового стимулювання та урівнювання працівників які працювали не покладаючи рук і тих хто відробляв години спричинило брак робочої сили на виробництві і відсутність прагнення до вдосконалення. До того ж варто зауважити, що використання на виробництві застарілої техніки тягнуло за собою брак. Партійне керівництво намагалося реформувати економіку країни та внести корективи, але на жаль корективи були тимчасовими та тягнули за собою накопичення проблем, які розглядалися, але вирішення їх в умовах жорсткої планової економіки було неможливим.

Наступним варто виділити постійне суперництво СРСР із країнами Заходу та США, що породжувало суперництво та гонку озброєнь. Відповідно до цього на населення “як гвинтик системи” увагу звертали найменше. Повсякденна одноманітність населення яка обмежувалася кордонами СРСР та буденністю сім'я – робота, відсутність достовірної інформації сприяли занепаду бажання працювати на користь держави. Все це переродиться в робітничі страйки які стануть поширеними з сер. 1980 рр. Головною причиною невдач стала дозованість змін які пропонувалися населенню. Зміни які втілювалися у життя були під постійним контролем держави. В Україні введення М.Горбачовом республіканської влади сприймалося як нову кампанію з посилення контролю над, зміцнення дисципліни та відповідальності виробничих кадрів.

4) Нам вдалося охарактеризувати загальний стан робітничого середовища заводів. Можна стверджувати, що середовище не було однорідним. Хоч радянська партійна верхівка постійно наголошувала на відсутності класів у суспільстві в класичному розумінні цього слова. Все ж таки різниця між людьми існувала. Все починалося від виплати заробітної плати яка суттєво різнилася у рядового працівника та керівника середньої ланки або вищого керівництва і закінчуючи привілеями якими могли користуватися вищі представники. Всі ці речі були присутніми серед працюючих на заводі. Як

підтвердження поїздки на відпочинок в різні міста. Позитивним можна виділити те що кожен працівник отримував стабільну заробітну плату та мав соціальне страхування від нещасних випадків. Однакова заробітна плата і стала однією з причин невдоволень сер. 80 – х рр. Урівняння передовиків виробництва та ледарів, які просто відробляли час, спричинило соціальне невдоволення. Відсутність дієвих механізмів стимулювання праці та заохочення породжували відповідне ставлення населення, яке завжди знало, що їх труд неоцінюється і відповідно працювати і старатися нетреба.

Ключовими стимулами до праці все ж таки були декілька факторів: винагорода яка обіцялася за виконання плану, побудження, а саме апелювання до солідарності праці з колегами і найголовніший стимул в СРСР це – пропагандистські компанії. Даний метод був найпоширеніший та використовувався на всіх рівнях життя. Механізми були малодієвими і в більшості випадків впливали на патріотів які вболівали за виробництво. Всі інші працівники просто відпрацьовували свої робочі часи

5) Нами було досліджено процес формування житлових мікрорайонів міста. Промисловість Ніжина безпосередньо вплинула на розвиток інфраструктури міста. Побудова житла навколо промислових районів була виграшною справою в країні з відсутнім правом на приватну власність. Як говорилося в Західній пресі того часу на поч. 1950р.: *“...СРСР внаслідок відсутності приватної власності на землю єдина країна яка має блискуче майбутнє на розвиток ідеї мікрорайонів...”*. Житлова проблема яка постала перед обличчям радянської влади після Другої світової війни була вдало вирішена. Ідея побудови житлових мікрорайонів отримала своє широке поширення серед населення. Громадяни які довгий час жили в бараках та інших неналежних для життя умовах отримали зручні квартири які були дешевими та масовими. Спеціально допущені конструктивні вади та свідомі проступки при будівництві на користь швидкості та вартості сприяли здешевленню квартир та їх доступності для громадян. Вміщення в мікрорайонах міста магазинів та закладів побутового обслуговування позитивно сприймалося населенням.

Розташування житла біля заводів дозволило зменшити відстань до роботи, що позитивно вплинуло на розвантаженні головних магістралей міста від людей та автомобільного транспорту. Останній в свою чергу розширювався у містах в залежності від того в якій частині була розбудова міста.

Асфальтування та збільшення автобусного транспорту сприяло розбудові та покращенню вулиць. Вулиці почали розширюватися, збільшувалася кількість ліхтарного освітлення. Все це потягнуло за собою розгалудження галузі водопостачання, газифікації, електрифікації та сполучення між житловими кварталами. Хоча варто зауважити, що побудова мікрорайонів радянського типу у таких великих містах як Москва, Київ та ін. на сьогоднішній день сприймається негативно. Даний факт можна пояснити тим, що сучасні міста розвиваються інтенсивно і часто у жителів квартир є власні автомобілі і таким чином кожен ранок та вечір спостерігаються автомобільні затори.

Хоч побудова житлових квартир часто була неякісною, але завжди позитивно сприймалася населенням. Поганенькі “хрущоби”, як їх називали самі ж жителі, врятували СРСР від краху тоталітарної системи в 1955 – 1965 рр. і відтермінували цей крах до кін. 1980 рр. Власне житло у вигляді квартири стало найзаповітнішою мрією кожного громадянина СРСР. Таким чином розбудова житлових мікрорайонів тягнула за собою велику кількість інфраструктурних питань без яких неможливо було обійтися. За час активної побудови квартир житлова площа населення суттєво зросла і збільшила чисельність міст. Робітники які часто направлялися на роботу в інше місто могли розраховувати, що в майбутньому отримають власне житло і продовжать жити там де і працюють. Варто зауважити, що житлове будівництво 1953 – 1964рр. виявилось найбільш успішним проектом. Радянська влада змогла подолати найбільш гостру негативну тенденцію. Нестача житла хоч і не ліквідувалася, але суттєво зменшилася. Одним із позитивних наслідків Хрущовської реформи стало збільшення обсягу житлового будівництва, яке в свою чергу навіть деякий час переважало зростання міського населення. Іншими словами відбувся дисбаланс

у збільшенні житлового фонду та жителів міста які відразу повністю не заселяли нові квартири.

б) Із широко поширених негативних проявів у робітничому середовищі нами виокремлено: прогули, пияцтво та крадіжки різних масштабів на виробництві. Для звичайних працівників які були позбавлені всіх благ суспільства залишалося тішитися негативними соціальними практиками. На жаль до таких практик часто відносився алкоголізм. Саме легко доступний алкоголь, від якого радянська влада отримувала значні прибутки до державного бюджету, сприяв деякій сповільненій реакції громадян на поступовий занепад економіки СРСР та одноманітність. Вільний доступ до алкоголь та розпиття на робочих місцях міцних напоїв спричиняло порушення трудової дисципліни та браку на виробництві. Прогули безпосередньо були пов'язані із розпиттям алкогольних напоїв які тягнули за собою наслідки у вигляді неявки на роботу, а відповідно зниженню кількісних показників. Із вище перерахованих проявів девіантної поведінки виникало таке порушення, як – хуліганство. До хуліганства ми віднесемо такі дії як бійки в стані алкогольного сп'яніння, порушення громадського порядку тощо.

Населення яке вільно не могло здобути товари широкого вжитку придумувало свої методи. Найпоширенішим методом стали крадіжки. Крадіжками намагалися компенсувати всі ті речі яких не вистачало. Дане соціальне явище було поширене на всіх шарах суспільства. Починаючи від рядових робітників і закінчуючи директорами заводів. Звичайно ж масштаби крадіжок різнилися. Крадіжки за своєю метою можна розділити на дві групи: 1) з метою збагачення та отримання неоподаткованих доходів; 2) для задоволення звичайних потреб в товарах народного споживання. Варто ще зауважити те що крадіжки потягнули за собою “тінізацію” економіки. Все те чого людина не могла придбати в звичайному магазині вона могла знайти купити “з рук” у таких самих несунів, які працювали на виробництві та мали вільний доступ до товарів. Таким чином відбувався постійний взаємообмін готовою продукцією та накопичення грошового капіталу.

7) З дослідження варто виокремити кілька найпоширеніших способів боротьби з правопорушеннями:

- Постава на поруки для подальшого виправлення
- Обговорення на загальних зборах колективу
- Висміювання на дошці “Они позорят наш завод”
- Позбавлення премії та черговості на квартиру(було нечасто поширеним і використовувалося до занадто частих порушників)
- Звільнення з роботи(найбільш таке суперечливе покарання, так як кожен працівник знав, що влада СРСР не дозволяє вести “антирадянський спосіб життя” і тунядствувати. Тому працівник влаштовується на нову роботу, можливо на нижчу посаду, але буде працювати)
- Позбавлення партійного квитка(найбільш впливовим було на тих хто мріяв побудувати кар’єру та просуватися по кар’єрній драбині на верх)

Таким чином можна підсумувати, те що хоч покарання і були присутні постійно і відбувалися показово, що підтверджують статистичні дані, можна зробити висновок, що працівники не надто переймалися позбавленням їх деяких речей. В робітничому середовищі було більш загостреним питання справедливого стимулювання виробничої діяльності, яке змінило б та вплинуло б на постійні правопорушення.

Список використаних джерел та літератури

І. Джерела

1.1. Архівні документи

1. Державний архів Чернігівської області м. Чернігова(далі ДАЧО), ф. Р – 5036, оп.4, спр. 1547, арк.236
2. ДАЧО, ф. Р – 5036, оп.4, спр. 1566, арк.301
3. ДАЧО, ф. Р – 5036, оп.4, спр. 1570, арк.298
4. ДАЧО, ф. Р – 5036, оп.4, спр. 1571, арк.157
5. ДАЧО, ф. Р – 5036, оп.4, спр. 1577, арк.337
6. Ніжинська філія державного архіву Чернігівської області(далі – НФ ДАЧО), ф. Р – 5293, оп.1, спр. 2004, арк. 301.
7. НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 254, арк. 186.
8. НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 313, арк. 181.
9. НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 390, арк. 84.
- 10.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 891, арк. 188.
- 11.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 943, арк. 95.
- 12.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 1077, арк. 93.
- 13.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 1167, арк. 136.
- 14.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 1206, арк. 150.
- 15.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 1261, арк. 185
- 16.НФ ДАЧО, ф. Р – 6409, оп.3, спр. 1267, арк. 169.
- 17.НФ ДАЧО, ф. Р – 6793, оп.1, спр. 266, арк. 50.
- 18.НФ ДАЧО, ф. Р – 6793, оп.1, спр. 473, арк.47
- 19.НФ ДАЧО, ф.Р – 6793, оп.1, спр. 868, арк. 21.
- 20.НФ ДАЧО, ф. Р – 6793, оп.1, спр. 1090, арк. 29.
- 21.НФ ДАЧО, ф. Р – 6793, оп.1, спр. 1134, арк. 163.
- 22.НФ ДАЧО, ф. Р – 6793, оп.1, спр. 1271, арк. 299.
- 23.НФ ДАЧО, ф. Р – 6798, оп.1, спр. 511, арк. 106.
- 24.НФ ДАЧО, ф. Р – 7002, оп.1, спр. 401, арк. 116.

25.НФ ДАЧО, ф. Р – 7002, оп.1, спр. 444, арк. 170.

26.НФ ДАЧО, ф. Р – 7002, оп.1, спр. 673, арк. 95.

27.НФ ДАЧО, ф. Р – 7627, оп.1, спр. 4, арк. 126.

28.НФ ДАЧО, ф. Р – 7627, оп.1, спр. 31, арк. 200.

29.Кудрицький А. Чернігівщина енциклопедичний довідник– К:
"Українська Радянська Енциклопедія" імені М.П.Бажана, 1990. – 1008с.

1.2. Документальні матеріали газети “Радянський Ніжин” (1953 – 14 березня 1963 р.) і “Під прапором Леніна” (15 березня 1963 р. – 16 жовтня 1985 р.)

30.М.Апальков. Ніжин крокує в майбутнє/ Під прапором Леніна. – 1963. - №160. – 9 жовтня.

31.С.Білий. А в документах ажур.../ Під прапором Леніна. – 1984. - №47. – 25 березня.

32.І.Болічок. Кубок – команді “Ніжинсільмашу”/ Під прапором Леніна. – 1979. - №166. – 17 жовтня.

33.О.Бутько. Місто не відчує спраги/ Під прапором Леніна. – 1971. - №101. – 26 червня.

34.В.Василенко. Шахрайка/ Під прапором Леніна. – 1984. - №18. – 31 січня.

35.Т.Власов. Споруджується садочок/ Під прапором Леніна. – 1963. - №51. – 30 березня.

36.В місті древньому і юному. Зміни в маршрутах/ Під прапором Леніна. – 1977. - №155. – 27 вересня.

37.В місті древньому та юному. Міська каналізація діє/ Під прапором Леніна. – 1973. - №101. – 14 грудня.

38.В місті древньому і юному. Нове ательє/ Під прапором Леніна. – 1965. - №82. – 25 травня.

39.В місті древньому та юному. Липіврізька - вокзал/ Під прапором Леніна. – 1981. - №12. – 24 січня.

- 40.В місті древньому і юному. На лінії п'ять стомісних/ Під прапором Леніна. – 1974. - №14. – 25 січня.
- 41.В місті древньому та юному. Скільки в місті ліхтарів? / Під прапором Леніна. – 1979. - №148. – 15 вересня.
- 42.К.Володимиров. А часу залишається все менше/ Під прапором Леніна. – 1985. - №59. – 9 квітня.
- 43.В.Дьяков. На самопливі/ Під прапором Леніна. – 1975. - №115. – 21 липня.
- 44.В.Дьяков. Попались...На цвяхах/ Під прапором Леніна. – 1979. - №122. – 1 серпня
- 45.В.Дьяков. Розкрадачі покарані/ Під прапором Леніна. – 1968. - №134. – 8 серпня.
- 46.К.Єрмоленко. Газопровід досяг міста/ Під прапором Леніна. – 1982. - №149. – 17 вересня.
- 47.П.Жадейко. Місце кожної цеглини – в стінах новобудов/ Під прапором Леніна. – 1964. - №95. – 16 червня.
- 48.“Закон про посилення боротьби з самогоноварінням і пияцтвом в Українській РСР”/ Радянський Ніжин. – 1959. - №72. – 17 червня.
- 49.3 сесії міської Ради депутатів трудящих. Право на житло/ Під прапором Леніна. – 1977. - №141. – 2 вересня.
- 50.Г.Зорка. Пливли плиточки.../ Під прапором Леніна. – 1975. - №94. – 11 червня.
- 51.К.Зорка. У новій ролі/ Під прапором Леніна. – 1964. - №108. – 8 липня.
- 52.Ю.Каганов. Як живеш, новий Ніжине? / Під прапором Леніна. – 1984. - №136. – 25 серпня.
- 53.М.Кокош. Будувати своїми руками/ Радянський Ніжин. – 1957. - №146. – 7 грудня.
- 54.В.Колісниченко. Про відповідальність за збереження та утримання в справному стані житлового фонду міста/ Під прапором Леніна. – 1975. - №110. – 9 липня.

- 55.М.Лучкін. Без дисципліни і якості немає/ Під прапором Леніна. – 1974.
- №48. – 27 березня.
- 56.Міський комітет народного контролю. Бракороби/ Під прапором
Леніна. – 1974. - №106. – 6 липня.
- 57.Міський комітет народного контролю. За приписки/ Під прапором
Леніна. – 1974. - №24. – 12 лютого.
- 58.Міський комітет народного контролю. Про факти порушення порядку
використання службового автотранспорту/ Під прапором Леніна. –
1971. - №4. – 8 січня.
- 59.Народний контроль. Будівництву – темпи і якість/ Під прапором
Леніна. – 1966. - №87. – 4 червня.
- 60.Народний контроль. Будувати на совість/ Під прапором Леніна. – 1965.
- №137. – 28 серпня.
- 61.Ніжинська міська Рада депутатів трудящих. Про благоустрій та
додержання санітарного стану в м.Ніжині/ Під прапором Леніна. –
1966. - №21. – 5 лютого.
- 62.Ніжинська міська Рада депутатів трудящих. Про охорону зелених
насаджень та поліпшення озеленення території міста/ Під прапором
Леніна. – 1975. - №111. – 11 липня.
- 63.Офіційний відділ. Заводський медпункт/ Під прапором Леніна. – 1973. -
№170. – 27 жовтня.
- 64.Офіційний відділ. З партії виключено/ Під прапором Леніна. – 1985. -
№45. – 15 берзня.
- 65.Г.Паньков. Нарощувати темпи виробництва/ Під прапором Леніна. –
1985. - №41. – 6 березня.
- 66.З.Плетикос. Кіно в цеху/ Під прапором Леніна. – 1968. - №135. – 30
серпня.
- 67.І.Подзиваловський. Іржа? Вивести!/ Під прапором Леніна. – 1965. –
№117. – 24 липня.

- 68.М.Полторацький. Електрозварниця з “Сільмашу”/ Під прапором Леніна. – 1971. - №84. – 28 травня.
- 69.В.Пригорський. Робочий час – роботі/ Під прапором Леніна. – 1985. - №166. – 16 жовтня.
- 70.Реагувати негайно. Виробництво і трудова дисципліна/ Під прапором Леніна. – 1982. - №134. – 21 серпня.
- 71.Редакція газети. Відповідаємо на запитання читачів. Наше місто сьогодні і завтра/ Під прапором Леніна. – 1979. - №87. – 2 червня.
- 72.Редакція газети. Такий наш Ніжин/ Під прапором Леніна. – 1964. - №159. – 6 жовтня.
- 73.РЕЙДОВА БРИГАДА. Як ідуть справи житлового будівництва/ Радянський Ніжин. – 1956. - №120. – 5 жовтня.
- 74.Г.Романенко. Ось яким стане наш Ніжин/ Радянський Ніжин. – 1958. - №21. – 16 лютого.
- 75.К.Романчук. Пообіцяли й забули/ Під прапором Леніна. – 1981. - №124. – 5 серпня.
- 76.С.Слива. Номер не пройшов/ Під прапором Леніна. – 1973. - №135. – 28 серпня.
- 77.Г.Тищенко. Вісті з механічного/ Під прапором Леніна. – 1969. - №152. – 26 вересня
- 78.В.Турубара. Навіщо робітнику “гопак”?/ Під прапором Леніна. – 1984. - №88. – 2 червня.
- 79.В.Турубара. Дев’ятий поверх Ніжина/ Під прапором Леніна. – 1977. - №120. – 13 серпня.
- 80.Д.Целіщева. Для зручності населення/ Під прапором Леніна. – 1967. - №134. – 25 серпня.
- 81.Ф.Чарупа. Зелений цех “Ніжинсільмашу”/ Під прапором Леніна. – 1977. - №133. – 19 серпня.
- 82.Л.Чміль. Нова поліклініка/ Під прапором Леніна. – 1966. - №190. – 3 грудня.

83. А. Шилов. Ділити нам нічого/ Під прапором Леніна. – 1974. - №206. – 27 грудня.
84. А. Шилов. З чого починається якість?/ Під прапором Леніна. – 1975. - №38. – 7 березня
85. І. Штанько. Гусеницями по цеглі/ Під прапором Леніна. – 1974. - №202. – 20 грудня.
86. М. Щербак. Більше житлових будинків для трудящих міста. Своїми руками/ Радянський Ніжин. – 1956. - №150. – 15 грудня.

II. Наукова історична література

87. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.). – К.: Альтернативи, 1999.
88. Богорад Д. И. Районирование территорий города и проблемы жилого микрорайона // Проектирование социалистических городов. Киев. 1946.
89. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 656 с. (Альма-матер).
90. Брежнев, Л.И. Рабочие и дневниковые записи. В 3-х томах. Том 1. Леонид Брежнев. Рабочие и дневниковые записи. 1964–1982 гг. – М.: Историческая литература, 2016. – 1264 с.
91. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV – XVIII вв. Т.1 Структуры повседневности: возможное и невозможное. – М., 1986.
92. Бромлей Н.Я. Уровень жизни в СССР (1950–1965) // Вопросы истории. 1966. № 7.
93. І.В.Вакулко Дозвілля містян Ніжина у 1964 – 1984рр. // Історичний альманах: збірник наукових праць студентів історико – юридичного факультету / за заг. Ред. Є.М.Страшко. – Вип. 11. – Н.: НДУ ім. М.Гоголя, 2018.
94. І.В.Вакулко Матеріально – виробнича сфера повсякденного життя ніжинців 1964 – 1984 – ті рр. // Збірник матеріалів науково-практичної

- конференції “Молодь у науці” 14 – 23 травня 2018р. – Н.: НДУ ім. М.Гоголя, 2018.
- 95.Верт Н. История советского государства. 1900—1991: Пер. с фр. — М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. — 480 с.
- 96.Вольфензон В.Я. Вопросы планировки и застройки городов за рубежом. М.: Госстройиздат, 1957. С.157, ил.
- 97.Гирич Я. Вплив містобудівної політики на урбанізацію в УРСР(друга половина 50 - х - початок 60 рр. ХХст.) // Історія. – 2007. – №89. – С. 73–76.
- 98.Гирич Я. Міста радянської України 50-60 рр. ХХ ст. як історичне явище // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – №26. – С. 144–149.
- 99.Головко В. "Риба та м'ясо" історії повсякденності: теоретичні засади напряму // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - 2007. - 17. - С. 87-101
100. Горлов В. Н. Опыт Франции в решении жилищного кризиса в СССР // Вестник МГОУ. Серия: История и политические науки. – 2018. – №4. – С. 213–218.
101. Горлов В. Н. Хрущёв и переход к массовому жилищному строительству в Советском Союзе // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки. 2017. № 1. С. 71–81.
102. Р. М. Гусейнов, В. А. Семенихина Экономическая история : учебник для бакалавров:— М. : Издательство Юрайт, 2014. — 686 с. — Серия : Бакалавр. Базовый курс.
103. Даниленко В. Спроби “соціалізації” радянської економіки в роки хрущовської “відлиги”(1955 – 1965)// Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. – 2011. – №16. – С. 5–21.
104. Данилова А.М. Нормативно-правовая база для массового жилищного строительства в СССР (1955-1969 гг.) // Исторический журнал: научные исследования. – 2020. – № 1.

105. Донець А. Житлове забезпечення містян Ніжина (1953-1964рр.)// Вісник студентського наукового товариства: збірник наукових праць студентів. – 2016. – №15. – С. 58–59.
106. Эйнгорн А. Л. Методика микрорайонирования территории города //Проектирование социалистических городов. Вып. VI-VII. X., 1937. С.60.
107. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
108. Экономическая история СССР: очерки/ рук. Авт. Колл. Л.И.Абалкин – М.ИНФРА – М, 2007. – 496с.
109. Жамгарян Г. «Несуны» в советской Армении 1960-ых годов: анализ исторической памяти по устным источникам // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2019. – №34. – С. 10–14.
110. Жирнов Е. «Члены Верховного суда брали взятки» // Коммерсантъ Власть, 11 авг. 2008, №31 (785).
111. Заболотна Т. Історія повсякденності - "панацея від всіх хвороб" чи пастка для історика? : збірник наукових трудов / Т. Заболотна // Історія повсякденності: теорія та практика : Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14 - 15 травня 2010 р. / Упоряд.: О.М. Лукашевич, Т.Ю.
112. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернігівська область / Ред. кол. тому: Дериколенко О. І. (гол. редкол.), Бутько О. Г., Власенко В. І. Та ін.//Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
113. Історія Ніжина мовою дат. – Луцьк, 2004. – 178 с.

114. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с., іл.
115. Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні(1960 - ті- 1985рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – №38. – С. 213–225.
116. Кирпичников А. И. Российская коррупция. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004.
117. Кимерлинг А. Особенности провинциальной Советской коррупции в 1946 – 1953 годах на материале Молотовской области // ВЕСТНИК ПЕРМСКОГО УНИВЕРСИТЕТА. – 2012. – №3. – С. 101–108.
118. Клинова М. Борьба с хищениями социалистической собственности в Свердловской области в 1960-е — 1970-е гг. / М. Клинова. // Вестник Югорского государственного университета. – 2018. – №4. – С. 370–378.
119. Коломієць М. Участь П.Шелеста у запровадженні госпрозрахунку у промисловості УРСР як складова економічної реформи О.Косигіна(1965 - 1970рр.)//Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – №35. – С. 179–183.
120. Коляструк О.А. Интеллегенція УСРР у 1920 – ті: повсякденне життя/ Відповідальний редактор В.М.Даниленко. – Х.: Раритети України, 2010.
121. Коляструк О.А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції// Історія (збірка наукових праць). – К., 2009.
122. Коляструк Ольга Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. - 2009. - 15. - С. 46-56
123. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній

- історичній науці // Український історичний журнал. - 2007. - № 1. - С. 174-184
124. Константинов А. Д. Коррупцированная Россия. М.: ОЛМА Медиа Групп; ОЛМА-ПРЕСС, 2006. – 640 с.
125. Косенкова Ю. Л. Конкурс на составление экспериментальных проектов жилого микрорайона города. 1945-1946гг.// Архитектурное наследие. Вып. 40. НИИ теории архитектуры и градостроительства. – М.: 1996. – 216 с., ил.
126. Кузьменко Ю. В. "Пристрасті за ковбасою": соціальні та політичні наслідки продовольчого дефіциту в УРСР другої половини 1980-х початку 1990 рр. // Література та культура Полісся. – 2019. – №97. – С. 85–98.
127. Лаас Н. Спроби Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи “застою” // Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. – 2011. – №16. – С. 175–193.
128. Лебина Н.Б. Повседневность эпохи космоса и кукурузы: Деструкция большого стиля: Ленинград, 1950—1960-е годы. — СПб.: Крига; Победа, 2015. — 484 с.
129. Липкин М.А. Европейская интеграция и советские экономические инициативы (1950-е – первая половина 1970-х годов). По новым материалам российских и зарубежных архивов // Новая и новейшая история. – 2009. – №.3. – С.60.
130. Лук'янець О. Житлове будівництво у містах Української РСР (1950-ті роки) // Гілея. – 2010. – №37. – С. 160–165.
131. Людтке А. Что такое история повседневности? Её достижения и перспективы в Германии// Социальная история. Ежегодник. – 1998/99.
132. Манько А.В. Коррупция в России. Особенности национальной болезни. М., 2012.

133. Мельник А. Житлова проблема як складова повсякденного життя робітників підприємств чорної металургії УРСР (1950–1960-і рр.). // Гілея. – 2018. – №2018. – С. 76–79.
134. М.А.Мельниченко Советский анекдот. – М.: Издательство “Монолит”. – 2014. – 127с.
135. Михалевич В. Естетика типової радянської архітектури на прикладі серійних будинків 60-80х. рр. // Проблеми розвитку міського середовища. – 2015. – №13. – С. 48–57.
136. Містобудування. Довідник проектувальника. Виданні друге, доповнене. (За заг. ред. д-ра архітектури Т. Ф. Панченко) К. Укрархінформ, 2006. –С.192.
137. Нагайко. - Переяслав-Хмельницький : Ін-т історії України НАН України, 2010. - С. 38-43
138. Ніжинщина(історико – економічний нарис). – К., 1964. – 216 с.
139. Огородникова О.А. Массовое жилищное строительство в истории советской повседневности // Universum: Общественные науки: электрон. научн. журн. - 2018. - № 3.
140. Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспект становления. – М., 2010.
141. Планировка и застройка городов / [В. В. Бабуров, П. И. Гольденберг, Л. С. Зелеская та ін.]. – М: Государственное издательство, 1956. – 350 с.
142. Плискевич Н. Что же мы делим? // «Общественные науки и современность»,. – 1995. – С. 25–37.
143. Пovoєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
144. Прибыткова К.П. «Выполнить план любой ценой»: Проблема стимулирования качественного труда на машиностроительных

- предприятиях Алтайского края в 1940–1980-е годы // Исторический курьер. 2020. № 1 (9). С. 81–91.
145. Сергеев В. Політика КПРС у галузі розвитку економічного співробітництва соціалістичних країн // Економіка Радянської України. – 1971. – №5. – С.60
146. Тевікова О. Матеріально – побутові умови життя українців у контексті дослідження повсякденності (1953 – 1964рр.)// Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – с.244 – 252.
147. Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема// Доба. – Ч., 2002. - №3.
148. Хрущев Н.С. Воспоминания. Избранные фрагменты. – М.: Вагриус, 1997. – 560 с.
149. Чунтулов В.Т., Кривцова Н.С., Чунтулов А.В. и др. Экономическая история СССР./ – М: Государственное издательство, 1987. – 350 с.
150. Швидкий В. Місто vs село: подібне та особливе в деяких асоціальних проявах, настроях в Україні 1940 – 1960 – ч. рр.//Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. – 2014. – №19. – С. 86–114.
151. Штейнле О. Економічна модель сталінізму та "тінізація" Радянського суспільства// Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2017. – №48. – С. 148–151.
152. Шульженко С. Газети Української РСР 1955—1960 років у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України: аналітичний огляд // Вісник Книжкової палати. – 2018. – №12. – С. 37–44.
153. Янковська О., Бачинський Д. Реформи в УРСР у соціальній сфері (1950 – 1960-ті рр.): житлове забезпечення // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. – № 18.
154. Янковська О., Даниленко О. Зарплата, пенсія, позики та ціни, як чинники матеріально - побутового стану трудящих УРСР(друга половина 1940 - х - середина 1960рр.)// Л. – 2015. – №20. – С. 84–98.

155. Янковська О. Соціальна складова реформ М.С.Хрущова // Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. – 2011. – №16. – С. 21 – 39.
156. Янковська О. Соціально – побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця "відлиги"//Україна ХХст.: культура, ідеологія, політика. – 2014. – №19. – С. 20–54.
157. Ясин Е. Российская экономика. Истоки и панорама рыночных реформ. – М., 2002. – С.62; Шестаков Социально-экономическая политика Советского государства в 50-е – середине 60-х годов. – С.166.

III. Интернет ресурси

158. Ліпкан А. Г. Україна в період відлиги 1953 - 1964 років, особливості розвитку [Електронний ресурс] / А. Г. Ліпкан – Режим доступу до ресурсу: http://historypages.kpi.ua/wpcontent/uploads/2015/10/27_14_Lipkan.pdf.
159. Об отмене судебной ответственности рабочих и служащих за самовольный уход с предприятий и из учреждений и за прогул без уважительной причины [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5077.htm
160. О мерах по усилению борьбы с приписками при перевозках грузов автомобильным транспортом, с потерями и расхищением автомобильного бензина и других горюче-смазочных материалов и по улучшению работы автозаправочных станций [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_9373.htm
161. О порядке использования первых этажей вновь строящихся жилых домов [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5185.htm
162. О судебной практике по делам о приписках и других искажениях в государственной отчетности по выполнению планов [Електронний

ресурс]. – Режим доступа до ресурсу:

http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5744.htm.

Додатки

Додаток А. Ювілейний значок до 60 – річчя заводу “Ніжинсільмаш”

Додаток Б. Адміністративна будівля заводу “Ніжинсільмаш” та частина поліклініки

Додаток В. Фото типового панельного будинку в мікрорайоні “Молодіжний” фото 2021р.

Додаток Г. Фото центральної площі м.Ніжина 1960 – 1970 рр.

Додаток Д. Таблиця норм розрахунків об’ємів та території земельних ділянок будинків і районних установ

Додаток Е. Фото житлових будинків у районі провулку Сінний 1976р.

Додаток Є. Знімок з Google карт мікрорайону “Молодіжний”

Додаток Ж. Типовий приклад руйнації стін будинку в мікрорайоні “Сільмаш” по вул. Шевченка 101 фото 2021р.

Додаток К. Фото першого 9 – ти поверхового будинку в м.Ніжині. Побутовий корпус заводу “Ніжинсільмаш”

Додаток Л. Знімок з Google карт мікрорайону “Сільмаш”

Додаток М. Будинки по вул. Червоних Партизан фото 1976р.

Додаток Н. Спорудження Нового корпусу Ніжинського педагогічного інституту 1969р.

Додаток П. Сучасний вигляд гаражного кооперативу в районі “Ніжинсільмашу” 2021р.

Додаток Р. Жовтнева демонстрація колони Механічного заводу на центральній площі м.Ніжина 1977р.

Додаток С. В.В.Шурубубра жінка зварювальник заводу “Ніжинсільмаш” 1971р.

Додаток А

(Ювілейний значок до 60 – річчя заводу “Ніжинсільмаш”)

Додаток Б

(Адміністративна будівля заводу “Ніжинсільмаш” та частина поліклініки)

Додаток В

(Фото типового панельного будинку в мікрорайоні “Молодіжний” фото 2021р.)

(Фото типового панельного будинку для працівників Механічного заводу 30 квітня 1977р. №69 газета “Під прапором Леніна” авт.Ю.Власовець)

Додаток Г

(Фото центральної площі м.Ніжина 1960 – 1970 рр.)

Додаток Д

(Таблиця норм розрахунків об'ємів та територій земельних ділянок будинків і районних установ)

Нормы для расчета строительных объемов и площадей земельных участков зданий районных учреждений

Вид учреждения	Назначение здания	Расчетные показатели	Нормы площади участка	Радиусы обслуживания
Культурно-просветительные	Дома культуры или клубы	30—35 мест на 1 000 жителей; 35—50 м ² на 1 место	0,5—1,5 га; 2,5—4 м ² на 1 место (без территории парка)	1,5—2 км
	Кинотеатры	20—40 мест на 1 000 жителей; 15 м ² на 1 место	8—10 м ² на 1 место	1—1,5 км
Здравоохранения	Больницы:	9—10 коек на 1 000 жителей		
	а) до 100 коек	220 м ² на 1 койку	275—350 м ² на 1 койку	—
	б) 100—200 коек	200 м ² на 1 койку	200—250 м ² на 1 койку	
	в) более 300 коек	180 м ² на 1 койку	125—150 м ² на 1 койку	
	Родильные дома от 30 до 100 коек	1 место на 1 000 жителей	150—200 м ² на 1 койку	Нормы коек в родильных домах входят в общую норму коек лечебно-профилактических учреждений
	Амбулатории и поликлиники	20—24 м ² на 1 место; 10 000 посещений на 1 000 жителей в год	0,3—0,6 га	1—1,5 км
Торговые	Хлебопекарни	0,6—0,8 т суточной выпечки хлеба на 10 000 жителей; 300 м ² на 1 т	300 м ² на 1 т продукции	—
	Районные универсальные магазины	Проектируются за счет общей сети магазинов	0,15—0,2 га	—
	Рынок		0,5—2 га	1—1,5 км
Коммунальные	Бани:			
	а) без отдельной котельной	8—10 мест на 1 000 жителей; 40 м ² на 1 место	0,1—0,2 га на 1 объект	1—1,5 км
	б) с отдельной котельной		0,3—0,4 га	
	Механические прачечные	Охват 75% населения. Нормы белья 80—100 кг на 1 жителя в год; 5 м ² на 1 кг мощности	До 0,3—0,5 га на 1 объект	Приемные пункты 0,5—1 км
	Пожарное депо	1 машина на 5 000 жителей; 1 000 м ² на 1 машину	На 1 машину 2 500 м ² На 2 машины 3 000 м ² На 3 машины 4 000 м ² На 4 машины 4 500 м ² На 5 машин 6 000 м ²	До 3 км
	Гаражи:			
	а) для легковых машин	10 машин на 1 000 жителей	70—80 м ² на 1 машину	—
	б) для грузовых машин	8—10 машин на 1 000 жителей	80—100 м ² на 1 машину	

Примечание. Состав и объемы районных учреждений на первую очередь строительства определяются в каждом отдельном случае проектным заданием.

Додаток Е

(Фото житлових будинків у районі провулку Сінний 1976р.)

Двадцять років тому в Нижній був зведений перший чотириповерховий будинок. А тепер виростає ціла масив, де у координуваних квартирах живуть тисячі сімей містян.

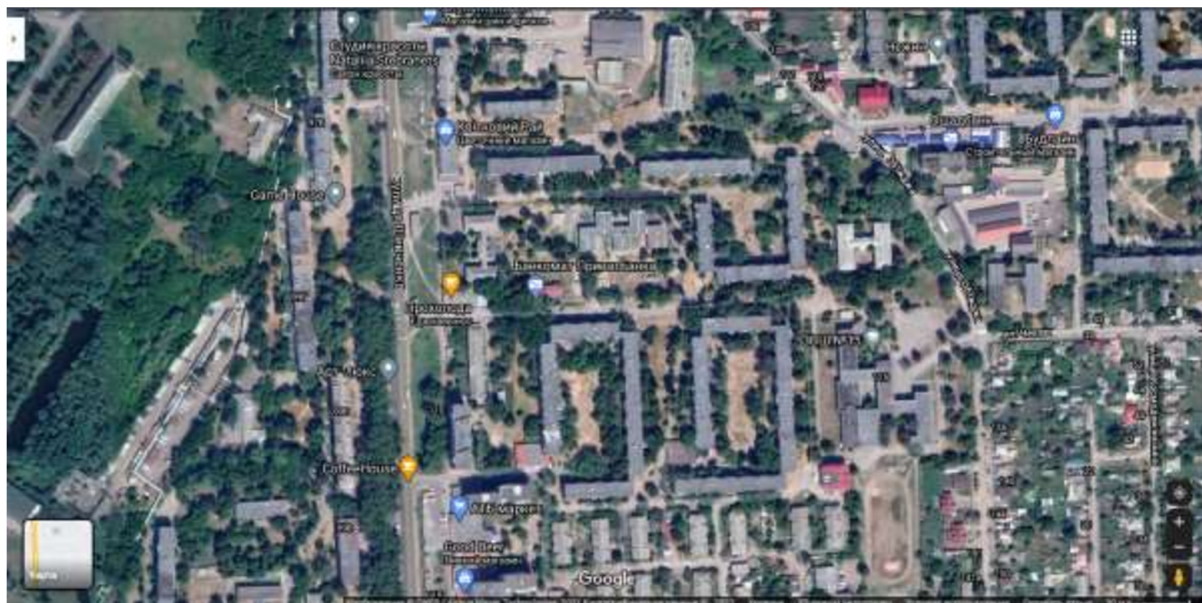

На фото: 1. Десятиповерховий будинок на вулиці Шевченка.
2. Житловий масив механічного заводу на вулиці Богдана Хмельницького.

Фото Ю. Власовця.

Додаток Є

(Знімок з Google карт мікрорайону “Молодіжний”)

Додаток Ж

(Типовий приклад руйнації стін будинку в мікрорайоні “Сільмаш” по вул. Шевченка 101 фото 2021р.)

Додаток К

(Зліва перший 9 – ти поверховий будинок в м.Ніжині. Праворуч побутовий корпус заводу “Ніжинсільмаш”)

Молобродом міста для житлових будинків на вул. Шевченка, побутовий корпус заводу «Ніжинсільмаш».

Росте, молоде, з кожним роком піднімається вгору древній Ніжин. Будівельний пейзаж сьогодні в місті можна стріти всюди. Будуються і реконструюються заводи, фабрики, мости, житлові будинки.

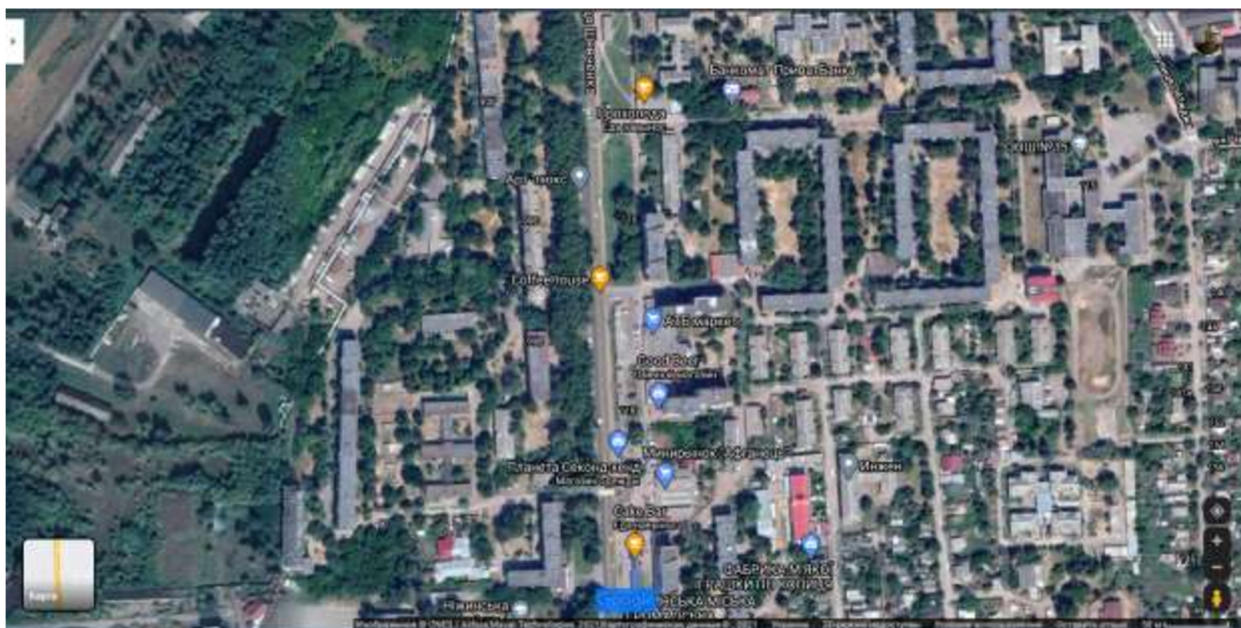
На фото: новий 9-поверховий житловий будинок на вулиці Шевченка.

Фото І. Довгоброда.

Додаток Л

(Знімок з Google карт мікрорайону “Сільмаш”)

Додаток М

(Будинки по вул. Червоних Партизан фото 1976р.)

Додаток Н

(Спорудження Нового корпусу Ніжинського педагогічного інституту
1969р.)

Додаток П

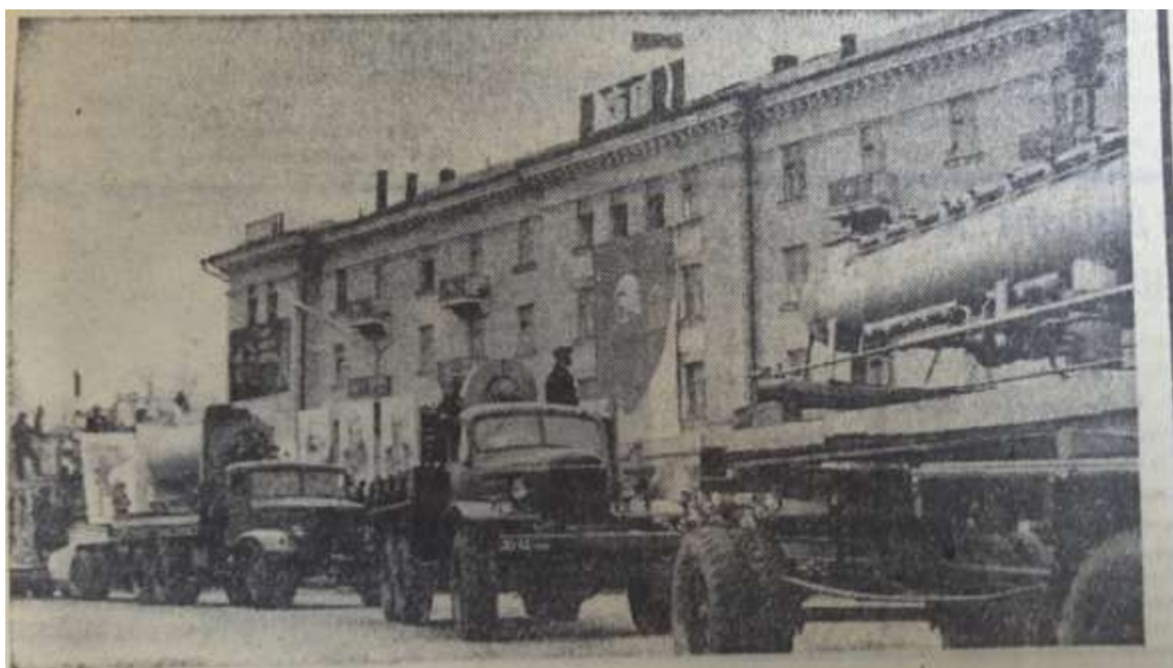
(Сучасний вигляд гаражного кооперативу в районі “Ніжинсільмашу”
2021р.)

Додаток Р

(Жовтнева демонстрація колони Механічного заводу на центральній площі м.Ніжина 1977р.)

Ніжин Святкова Жовтнева демонстрація трудящих міста. Рушається колона механічного заводу.
Фото Ю. Власовця

Ніжин святковий.

Додаток С

(В.В.Шурубурa жінка зварювальник заводу “Ніжинсільмаш” 1971р.)

